

*Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií*

Katedra sociální a kulturní ekologie

Zelená reflexe Josefa Váchala

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Ivan Rynda
Vypracovala: Bc. Magdalena Justová

Praha 2008

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a pramenů.

V Praze dne 25. června 2008

Bc. Magdalena Justová

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat v první řadě panu PhDr. Ivanu Ryndovi za trpělivost a ochotu při vedení mé práce a Mgr. Haně Klínkové za odbornou pomoc a poskytnutí mnoha informací. Můj vděk patří také okruhu mých nejbližších za podporu psychickou i materiální.

Abstract

This thesis discusses the work of Josef Váchal from a perspective of environmentalism and aims at identifying possible features of this ideology. These features emerge subsequently from environmentalism's initial definition. It focuses mainly on Váchal's work "*Šumava umírající a romantická*". First, the life, work and this artist's relation to nature is introduced, then the historical context and the circumstances of the work's origin. The main aim of this thesis is to analyse the piece "*Šumava umírající a romantická*" according to the above mentioned criteria based on the method of hermeneutic text analysis. Finally, the thesis assesses which features of environmentalism are present in the writing and discusses whether, based on the findings, Váchal can be identified as environmentalist.



Obr. č. 1: J. Váchal se psem Tarzanem v Bullech na Slovensku (1930)

Obsah

1. Úvod	6
1.1. Metodika a postup práce	8
1.2. Vymezení pojmu environmentalismus.....	11
1.2.1. Hlavní témata a znaky zmíněných proudů environmentalismu	19
2. Osobnost Josefa Váchala.....	22
2.1. Život a dílo umělce	22
2.2. Vztah umělce k přírodě	32
3. Šumava umírající a romantická	42
3.1. Šumava umírající a romantická – okolnosti vzniku díla.....	42
3.2. Širší kontext vzniku díla	44
3.3. Rozbor textu <i>Šumavy umírající a romantické</i>	46
3.3.1. Snaha o odpovědnost – 1. znak	46
3.3.2. Systémové myšlení a holismus – 2. znak	54
3.3.3. Kritika antropocentrismu – 3. znak	62
3.3.4. Šetrné zacházení s organismy a uznání vnitřní hodnoty přírody – 4. znak.....	70
3.3.5. Provázanost s přírodními vědami – 5. znak	74
3.3.6. Environmentální determinismus – 6. znak	89
4. Závěr	93
5. Zdroje.....	97
6. Seznam vyobrazení:.....	101
7. Příloha.....	102

1. Úvod

V posledních desetiletích dvacátého století se objevilo mnoho údajů o negativním dopadu lidské činnosti na životní prostředí v globálním i lokálním měřítku, které podnítily různorodé reakce, mj. také hlubší sebereflexi lidské společnosti. Je však tato změna v chápání vlivu lidských aktivit na mimolidský svět skutečně nová, nebo jsou pouze témata, která tento pohled odrážejí, nově přivedená do středu pozornosti? O tom, že chápání vzájemného vlivu člověka a přírody bylo zaznamenáno již mnohem dříve, svědčí mj. dílo umělce Josefa Váchala. V první polovině 20. století jsou v něm totiž zaznamenány úvahy a myšlenky, jež korespondují s těmi, které přináší nedávná vlna environmentalismu.

Tato magisterská diplomová práce je interpretací díla Josefa Váchala. Snaží se poukázat na aktuálnost způsobu uvažování tohoto umělce z pohledu environmentalistické ideologie. Pojem ideologie je zde užíván v nepejorativním slova smyslu.¹ Dílu Josefa Váchala bylo, zvláště v nedávné době, věnováno relativně mnoho pozornosti, nicméně, pokud vím, nikdo se dosud nevěnoval speciálně jeho postojům a názorům na vztah člověka a přírody. Tento fakt je udivující, neboť příroda v jeho životě i díle hrála klíčovou roli.

Kromě dnes již dobře známé výtvarné tvorby tohoto umělce mou pozornost upoutalo jeho dílo literární – zvláště pak to, v kterém lze nalézt zmíněné náměty. Z tohoto pohledu jeden z nejvýznamnějších textů představuje kniha *Šumava umírající a romantická*. Jelikož považuji toto dílo za jednotný celek, pojímající

¹ Pojem ideologie poprvé zmínil Francouz Antoine Destutt de Tracy roku 1795 v souvislosti s učením o idejích, které mělo napomoci k vytvoření politických, morálních i vzdělávacích pravidel. Pojem však později získal negativní konotace, které se udržely dodnes. Bez ohledu na jeho původní smysl je nezdědko vnímán jako nástroj ke zkreslení reality. Takto vymezuje tento pojem například Adler: „*Ideologie je souhrnným označením pro upravená a hotová myšlenková schémata, jimž se podřizují lidé, kteří postrádají schopnost samostatně uvažovat a nejsou si jisti sami sebou. Masa a ideologie se často objevují jako korelační veličiny.*“ (ADLER in ŠARADÍN, 2001: 47). My se však vedle negativního chápání pojmu budeme držet neutrálního vymezení, jež je obvyklejší v angloamerickém prostředí a označuje ucelenou soustavu myšlenek a výpovědí – dle Heywooda (1994: 14) „*soubor vzájemně propojených a víceméně koherentních idejí*“. Šaradín (2001: 80) uvádí také další „*neutrálně-pozitivní*“ definice tohoto pojmu, například tuto: „*Ideologie je systém kolektivního udržování idejí, věr a postojů, jež obhajují jistý model sociálních vztahů a uspořádání, který je zároveň cílem, anebo systém zaměřený na ospravedlnění určitého modelu chování, který se své návrhy snaží zavádět, realizovat, uskutečňovat nebo udržovat. Ideologie je funkcionalizací mocenských vztahů a slouží jako záruka zřetelného vývoje a emancipace společnosti.*“

v první řadě jeho vrcholné vyznání přírodě a krajině, interpretace bude vycházet především z textu (příp. i z ilustrací v podobě dřevorytů) této knihy.

V první části této práce se pro přiblížení myšlenkového a ideologického směru environmentalismu pokusím o stručný jeho nástin na základě interpretace autorů, již se k němu hlásí (současných i jeho průkopníků). Toto shrnutí bude sloužit především k poskytnutí a výběru hlavních znaků ideologie, s kterými bude v samotném rozboru Váchalova díla dále pracováno. Další část představuje samotnou osobnost Josefa Váchala, jeho život a dílo v kontextu doby, ve které žil, dále pak jeho osobní vztah k přírodě a environmentalistické tendence, jež projevuje. Tato biografická část se tedy bude soustřeďovat především na fakta související s postojem autora k přírodě. Vystihnout pojetí světa přírody v analyzovaném textu skrze znaky environmentalismu je pak hlavním cílem samotného jádra této práce – rozboru *Šumavy umírající a romantické*. Než se však na něj zaměříme, je třeba nejprve představit okolnosti vzniku knihy a stručně knihu samotnou, ale také dobový kontext – tehdejší podobu Šumavy.

Jelikož předpokládám, že umělcův osobitý vztah k přírodě se dostatečným způsobem otiskl do jeho díla,² jádro práce bude představovat výklad díla *Šumava umírající a romantická*, přičemž interpretace se nebude soustředit na tuto knihu výhradně, neboť se domnívám, že k hlubšímu pochopení autorových postojů poslouží veškeré relevantní zdroje (ostatní Váchalova díla, včetně deníku, pamětí, korespondence, ale i literatura o autorovi). Dílo tohoto umělce se však stane stěžejní studnicí údajů a posléze opovědí na otázku, kterou si autorka této práce klade. Jedná se o tuto otázku: Vykazuje dílo Josefa Váchala prvky environmentalismu, tak jak jej vymezuje současné poznání?

Práce by však měla také směřovat k posouzení, zda a do jaké míry je možné považovat Váchala z dnešního pohledu za představitele environmentalismu, o čemž bude diskutováno v jejím závěru na základě zodpovězení předchozí otázky.

² Domnívám se totiž, že postoje a názory tohoto nezávislého, svobodomyšlného a svérázného umělce jsou svázány s jeho dílem v pevnou jednotu.

1.1. Metodika a postup práce

Magisterská práce má do jisté míry **interdisciplinární charakter**. Snaží se přiblížit čtenáři Váchalovo pojetí přírody, otisknuté v jeho díle, se všemi jeho uměleckými kvalitami, ale zároveň se pokouší jednotlivosti myšlenek, v díle vyjádřených, ohodnotit z pohledu aktuální koncepce environmentalismu. Výklad textu bude tedy vycházet především z optiky předem vymezených znaků tohoto myšlenkového konceptu, které vyplynou z rozboru pojmu environmentalismus v první části této práce.

Charakter tématu a položení problému mě dovedly – z nepřehledné řady nabízejících se metodologií – k využití **hermeneutické textové analýzy**. Jelikož se pojetí hermeneutiky v dějinách měnilo a dodnes je předmětem diskusí, tato mnohotvárnost jí vtiskla jaksi neurčitou podobu. V původním a obecném pojetí je „*hermeneutika naukou o rozumění a uměním vyložit to, čemu jsme tak porozuměli*“ (GADAMER, 1999: 142). Ve smyslu umění výkladu a interpretace textů se tohoto pojmu užívá již od období antiky, kdy byl odvozen od termínu *hermeneia*, jenž znamenal: překládat, interpretovat, vyjadřovat jinými slovy (HROCH, 1998: 12). Uvádí se, že pojmenování *hermeneutika* je po Hermovi, „*tlumočnicku božského poselství lidem*“ (GADAMER, 1999: 48), pod jehož záštitu spadají uvedené činnosti. Hermeneutika je mnohdy pojímána, vedle umění interpretace, jako snaha o porozumění samotné – slovy Ricoeura (1993: 185) je „*čtenbou skrytého smyslu v textu zjevného smyslu*“, což je předpokladem interpretace.

Základní princip hermeneutické metody představuje tzv. **hermeneutický kruh**, který podle Greische (1995: 14) znamená „*výraz každého hermeneutického postoje*“. Východiskem tohoto kruhu porozumění (jak se také někdy nazývá) je tzv. předporozumění vykladače, které zformuloval M. Heidegger. Jedná se o subjektivní okruh předpokladů interpreta o vykládaném textu, než přikročí k samotné interpretaci. Uvědomělé³ předporozumění je pak zapojeno do východiska interpretace, neboť podle Gadamera (1999: 50) (který v tomto tématu na Heideggera

³ Gadamer k tomu říká, člověk si má být: „...*vědom vlastní předpojatosti, aby text sám vystoupil ze své jinakosti a dostal tím možnost uplatnit svou věcnou pravdu proti našemu předchůdnému mínění.*“ (GADAMER in GRONDIN, 1997: 143).

navazuje) „*jakési očekávání smyslu usměrňuje od začátku úsilí o pochopení*“. Interpretace podle principu hermeneutického kruhu pak znamená proces, ve kterém se postupuje od části k celku a naopak od celku k části, z čehož postupně vyplývá celkový smysl interpretovaného textu. Porozumění literárnímu dílu tedy vychází z porozumění významu jednotlivých pasáží a myšlenek v nich obsažených, přičemž jejich pochopení předpokládá porozumění celku (RICOEUR, 1997: 104–105, HROCH, 1998: 15, 27). Ověření správnosti porozumění je možné v hermeneutickém kruhu opakovaných čtení, jež usměrňují předpoklady interpreta a přinášejí nové možnosti pochopení (HROCH, 1998: 128, 147, HENDL, 2005: 74–75).

Celek v pojetí hermeneutického kruhu představuje **kontext** nebo širší souvislosti. V procesu hermeneutického porozumění zastává kontext významnou funkci. Kontextem v tomto procesu může být dílo samotné jako celek, jeho žánr či autorova motivace k jeho sepsání, vztah k předmětu, o němž dílo pojednává, tradice, ve které dílo vzniklo nebo podle Heideggera bytí jako takové. Podle Schleiermachers, Diltheye či Habermase je důležitým předpokladem porozumění a interpretace historického nebo uměleckého díla průnik do vnitřního duševního světa **autora** a samotného tvůrčího aktu. Toto pojetí hermeneutiky, kdy autor promlouvá v dialogu skrze dílo s interpretem, který se tak snaží pochopit jeho intence, je typické pro období romantismu (SZONDI, 2003: 119, 139, GRONDIN, 1997: 99, 102, RICOEUR, 1997: 99–100). Nicméně, jak říká Ricoeur (1997), pochopit záměry autora, pokud má k dispozici samotný text, je mimo dosah interpreta. Dalším argumentem v kritice tohoto přístupu je upozornění na význam textu, který se nemusí shodovat s autorovým záměrem a který může poskytovat nové odpovědi na aktuální otázky čtenáře. Pokud takto text „...*unikl ohraničenému horizontu, ve kterém žil jeho autor, je nyní důležitější to, co znamená text, než to co mínil autor, když ho psal*.“ (RICOEUR, 1997: 47). V pozdějším vývoji tohoto oboru byl vyzdvižen spíše význam **textu** samotného a specifické vnímání čtenáře v horizontu jeho života jako důležitý kontext. Tímto způsobem pak lze aplikovat sdělení textu do nových souvislostí, které interpretovi skýtá kontext jeho života a odkrýt tak smysl pro současného čtenáře. Pokud je text tedy takto přesazen do současné situace, může v něm podle Grondina (1997: 147–148) interpret najít odpověď na otázky naší doby (RICOEUR, 1997: 109).

A to je i cílem této práce – budu totiž sledovat předmět, o němž pasáž pojednává, z částečně jiného hlediska než autor, neboť v době, kdy dílo vzniklo, environmentalismus, alespoň v takové formě, v jaké ho známe dnes, nebyl rozšířen, třebaže již tehdy mohly být rozšířeny obdobné ideje jeho předchůdců, které autor mohl zastávat. Uvědomuji si, že postoj, který zaujímám k Váchalovi a jeho dílu, je silně ovlivněn zájmem o ekologii a environmentalistiku. Určité předsudky však, alespoň podle Gadamera (1999), jak bylo řečeno výše, patří k procesu rozumění. Z letmo nastíněných koncepcí hermeneutiky si vybírám účelově ty momenty, které mi mohou dopomoci porozumět Váchalovu dílu a odpovědět na vytyčené otázky. Nebudu se proto vyhýbat čerpání informací z ostatních relevantních zdrojů, které budu v problematických momentech porovnávat se samotným jádrem analýzy – textem díla *Šumava umírající a romantická*. Domnívám se, že tato částečná komparace dopomůže zařadit dílčí části, jež vyplynou ze samotného rozboru, do určitého kontextu, kterým bude autorovo dílo, život a částečně dobový kontext společenský, dále pak sdělení ostatní autorových děl, denních záznamů a další nepublikovaných rukopisů, paměti či úsudky autorů sekundární literatury.

K porozumění a vhledu do Váchalova díla jsem opakovaně pročetla samotný text, ze kterého jsem udělala výtah s vlastními poznámkami a komentáři k významům dílčích pasáží a opět znova pročetla. Snažila jsem se nacházet vzájemný vztah jednotlivých myšlenek autora a souvislost s kontextem celku díla. Základním vodítkem pro mne bylo úvodní vymezení environmentalismu na dílčí znaky, jež pro mne znamenají zvláštní kontext – celek i jednotlivost v pohybu mezi částmi a celkem.

Jestliže Gadamer (1999: 46) uvádí, že: „...i když má tvůrce pokaždé publikum své doby, vlastní bytí jeho díla tkví v tom, co dokáže říci, a to zásadně přesahuje každou dějinnou ohraničenost.“, pak mým předpokladem byla myšlenka, že i Váchalovo dílo o Šumavě (přes, nebo spíše právě kvůli absenci publika své doby) by se mohlo stát partnerem k dialogu environmentálního myšlení současného člověka. Toto „předporozumění“ či předsudek mne dovedlo k uvedeným otázkám, na které bych se chtěla skrze poselství Váchalova díla soustředit. Náhled mřížky environmentalistických idejí, kterou se budu snažit na dílo přiložit a ověřit tak výzkumnou otázku, bude zpětně doplňován také kompozicí myšlenek, jež dílo samo odhalí.

Jelikož charakter pojetí této práce neumožňuje vyvodit odpověď s úplnou platností (neboť se nejedná o empirický výzkum) a interpretace se, alespoň podle Ricoeura (1997: 106), opírá o odhad, výsledek tedy může představovat spíše pravděpodobnost. Tento fakt podporuje také Grondinovo (1997) zhodnocení míry porozumění, když říká, že zbytek neporozumění nelze odstranit úplně. Podobná tvrzení při analýze Váchalova díla platí dvojnásob, neboť hned při prvním vhledu do Váchalova způsobu komunikace se světem skrze jazyk a text díla poznáme, že základními básnickými prostředky, které s oblibou používá, jsou extrémní nadsázka, sarkasmus a ironie. Autor se také netajil velmi častou snahou o mystifikaci. Rozboru a především porozumění takového textu, zdá se, jsou tím kladeny zásadní překážky. Nicméně jedině vědomí této licence nás pouští od povrchní, zavádějící interpretace „doslovného čtení“ k hlubšímu přiblížení a pochopení jeho smyslu („ducha“). Podaří-li se náležitě překonat všechny překážky, které analýza textu přináší, práce bude směřovat k subjektivnímu zodpovězení uvedené otázky a k případné diskusi nad tím, zda lze Váchala, na základě řečeného, považovat za představitele environmentalismu.

1.2. Vymezení pojmu environmentalismus

Zatímco pojem **ekologie**, který prvně použil Ernst Haeckel v roce 1869⁴ jako název pro biologickou nauku o vzájemných vztazích mezi organismy a jejich životním prostředím, a je až na malé výjimky odbornou veřejností dodnes takto chápán, pojem **environmentalismus** jasné vymezení mnohdy postrádá. Tento pojem, užívaný od 50. let 20. století, se totiž u jednotlivých autorů odborné veřejnosti do jisté míry liší a užívá se pro poměrně široké rozpětí názorů a teorií.

K osvětlení významu tohoto pojmu si nyní přiblížíme některá jeho stručná vymezení. Podle Andrewa Heywooda (2005: 255), významného amerického politologa, environmentalismus označuje „...*ideje a teorie, pro které je příznačný zejména názor, že lidský život lze pochopit jedině v kontextu světa přírody. V tomto smyslu tedy označuje spíše širokou škálu vědeckých, náboženských, ekonomických a*

⁴ Bývá uváděn i rok 1866, kdy pravděpodobně Haeckel poprvé použil tento termín v osobním dopisu.

politických názorů, než nějaký soubor politických opatření...“ Jde tedy především o „*názor*“, že člověk je stále úzce spojen s životním prostředím, přičemž obě entity se vzájemně ovlivňují. Tento výklad již nemá daleko od pojetí tohoto myšlenkového proudu jako teorie ve společenských vědách, podle které významnou roli ve vývoji a formování lidské kultury sehrály především faktory fyzikálních podmínek prostředí (nikoliv pouze sociální a ekonomické faktory, kulturní tradice apod.). Tzv. environmentální determinismus naznačuje ve své definici environmentalismu také sociální geograf Leoš Jeleček (2000 w)⁵. Environmentalismus je podle tohoto autora: „...*učení (filozofické, sociologické a historické), zabývající se vztahy a vzájemným působením mezi vnějším (přírodním i kulturním) prostředím a společenským vývojem, které zdůrazňuje význam environmentálních faktorů ve vývoji společnosti a kultury.*“ Jeleček (2000 w) však nabízí i další možné vymezení, podle kterého environmentalismus představuje: „...*lidové, společenské i politické hnutí, způsob myšlení, života a životní postoj usilující různými formami o environmentalizaci společnosti, ekonomiky a politiky, tj. cílově o optimalizaci vzájemného působení společnosti a přírody. Skládá se z mnoha názorových směrů (od environmentálního determinismu po tzv. radikální ekologii).*“ Vzájemný vliv společnosti a přírody v mnoha vymezeních hraje zásadní roli. Vedle učení o významnosti vlivu přírodního prostředí na charakter a vývoj společnosti se mnozí současní autoři soustředí ve svém vymezení tohoto pojmu spíše na opačný směr působení. Například publikace *Politologie: základy společenských věd* tento proud označuje jako: „...*soubor idejí, názorů a teorií, které usilují o změnu společenských, ekonomických a politických mechanismů, které brání snahám ochrany životního prostředí...*“ (DAVID, 2000: 365). Environmentalismus zde již nepředstavuje samotný způsob chápání lidského života v „*kontextu světa přírody*“, ani se nesoustředí primárně na vzájemný vliv společnosti a přírodního prostředí. Uvedená definice je příkladem běžného pojetí environmentalismu jako přesvědčení, ideologie, jež nabádá k přímému jednání. Tento myšlenkový proud proto můžeme chápat – s nutnou dávkou zjednodušení – buď jako filosofický světonázor, nebo jako politickou ideologii,⁶ z níž se mohou rodit reformistické akty, činy a strategie (například strategie udržitelného rozvoje).

⁵ W označuje zdroj z internetu

⁶ V politologickém oboru lze na environmentalismus nahlížet jako na směr, který se objevil jako zřetelný politický zájem v západní politice během 60. a 70. let. Od této doby se tento směr uplatňuje

Environmentalismus jako takový však přináší spíše obecné principy než konkrétní strategie. Základním principem je pak odpovědnost za svět, což například H. Skolimovski (1996: 144) považuje za spojovací článek mezi etickým a racionálním pojetím světa. K správnému naplnění tohoto principu patří vedle uchování přírodní rozmanitosti také spravedlivé rozdělování přírodních zdrojů a pro společnost průmyslově vyspělých zemí mj. uvědomělá střídmost jednotlivců.⁷ Ve shodě se zmíněnými rozličnými interpretacemi lze uvést poněkud zobecňující definice, jako je například tato: „*Environmentalismus je učení zabývající se vztahy mezi vnějším (přírodním) prostředím a společenským vývojem.*“ (NOVOTNÁ a kol., 2001: 72), nicméně toto širší pojetí se vzhledem k aktuálnímu významu tohoto pojmu může zdát nepatrně vágní. V současné době se pojem environmentalismus naopak mnohdy užívá k zdánlivě odbornému označení samotného ekologického aktivismu. Zde se však již environmentalismus střetává s programem a postoji tzv. **ekologismu**.⁸

Myšlenkový koncept environmentalismu lze chápat jako určité filozofické a etické rozšíření **přírodních věd**, jejichž údaje interpretuje v souvislosti se vztahem člověka a přírody. Z oborů přírodních věd si vybírá především ekologii. Přestože z tohoto oboru čerpá mnohé poznatky, jde za vymezený rámec ekologie jako vědy, za což je mnohdy kritizován. Na rozdíl od ekologie, environmentalismus se soustřeďuje na vztah lidstva a přírody. Z ekologie tento proud čerpá především myšlenku diverzity a vzájemné souvztažnosti, provázanosti prvků i větších celků živé i neživé přírody. Jednotlivé, navzájem komunikující prvky, se tak pojí

ve vysoké politice jako alternativa k tradičním politickým stranám. Obecně environmentalismus předkládá politický postoj, ve kterém ekonomický růst nehraje zásadní roli, jaká se mu přikládá, neboť nevypovídá nic o kvalitě života. V praxi jsou environmentalisté zastánci regulace poškozování životního prostředí, a to i v případě, že by to narušilo ekonomickou produktivitu. Celkově jsou proti rozvoji těžkého průmyslu, jaderné energie a budování průmyslu ve větším měřítku. Environmentalistické strany jsou mnohdy uspořádány a nazývány po vzoru německé Strany Zelených. Environmentalistické myšlenky se však postupně začleňují i do většiny ostatních tradičních stran (ROBERTSON, 2002: 167).

⁷ Fenomén uvědomělé střídmosti u nás hlouběji rozvádí socioložka Hana Librová.

⁸ S objektivním vymezením pojmu ekologismus se setkáváme jen velice zřídka. Pojem se nejčastěji užívá jako název pro politickou ideologii, usilující o zásadní sociopolitické změny. Ekologismus lze považovat za radikální větev environmentalismu, přičemž k naplnění environmentalistických idejí bývá přikročeno k ekologickému aktivismu. Dodnes ne zcela zavedený název ekologismus tedy označuje jednostranně zaměřené úsilí o ochranu životního prostředí, přičemž jeho příznivci se příliš nesnaží hledat kompromisní řešení problémů životního prostředí a podle mnohých představitelů konzervativně liberálního smýšlení ekologismus silně narušuje svobodu člověka. Podle Naesse (1996: 64) ekologismus představuje „*přílišnou generalizaci, zevšeobecnění ekologických pojmů a teorií*“, tedy jakési upřednostňování ekologie mezi ostatními vědami a tendence ji mezi ostatními obory považovat za univerzálně použitelnou.

v ucelený a dynamický systém vazeb. Z tohoto úhlu pohledu – vydělenost vůči přírodě a nejvyšší postavení v hierarchii druhů – pak člověk ztrácí, neboť se stává „pouhou“ jednotkou složité sítě vztahů v globálním biotickém společenství, byť relativně mocnou. Takové vidění světa tedy logicky podryvá silnou základnu **antropocentrismu**, v němž mnozí environmentalisté spatřují stěžejní příčinu ekologické krize. U mnohých autorů, hlásících se k tomuto proudu, nalézáme kritiku přílišné zahleděnosti na lidské potřeby a volání po obnově takových hodnot, jako je úcta k životu ve všech jeho formách či uznání vnitřní hodnoty přírody (A. Schweitzer, A. Naess A. Leopold).⁹ Přestože vznik environmentalismu (jako teorie i ideologie) je relativně nedávného data, je mnohdy nositelem myšlenek, které se vědomě či nikoliv významně dotýkají náboženských představ starověkého pohanství či východní filosofie, jež vyzdvihují jednotu.¹⁰ Pro tento proud je pak také obvyklé holistické chápání světa.

Terčem kritiky mnohých představitelů environmentalismu bývá mj. **křesťanské učení**, a to minimálně ze dvou důvodů. Prvním z nich je rigidní oddělování ducha a hmoty v samotném základu křesťanské víry. Důsledkem dualismu se stal odpor k hmotě, tedy i k přírodě. Divoká příroda je zároveň sekularizována, ale stává se dokonce ve středověké společnosti symbolem zla, o čemž svědčí dobové prameny. Dalším podnětem ke kritice křesťanství ve vztahu k přírodě je antropocentrismus, který lze podle některých environmentalistů vyčíst již z textu Starého zákona.¹¹ Přestože tato argumentace bývá pomocí jiných citací z písma¹² zpochybňována, odmítnutí některých křesťanských principů patří k přetřásaným tématům a myšlenkovým evergreenům environmentalistických myslitelů.

Environmentalistické ideje lze bezesporu chápat jako logickou reakci na průvodní jevy vrcholu průmyslové revoluce, jako jsou růst populace, industrializace, úbytek přírodních zdrojů či znečištění životního prostředí obecně.¹³ Mnozí zastánci

⁹ V tomto přístupu k hodnotám má příroda význam sama o sobě – je tedy nezávislý na lidské vůli a činnosti, či vůbec existenci člověka.

¹⁰ Někteří autoři hledají východisko z ekologické krize právě v sloučení environmentalistické ideologie s východní filosofií (F. Capra, A. Naess, G. Snyder)

¹¹ „*Plodte a množte se a naplňte zemi. Podmaňte si ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živým, co se na zemi hýbe.*“ (Gn 1,28)

¹² „*Hospodin Bůh postavil člověka do zahrady v Edenu, aby ji obdělával a střežil.*“ (Gn2,15)

¹³ Ne náhodou, jak poznamenává Heywood (1994: 229), se náklonnost ke krajíně a venkovu objevuje právě v těch zemích, kde industrializace probíhala intenzivněji.

tohoto proudu se proto vracejí k autorům, působícím v období preromantismu a romantismu (Rousseau, Thoreau, Emerson, Goethe, Mácha), kteří zhoubný vliv těchto faktorů zaznamenali dříve. O rozšíření environmentalismu jako takového lze však hovořit až s vlnou 60. let 20. století, kdy vznikají díla stěžejních autorů hlásících se k tomuto proudu. Od této doby zmíněná ideologie zakořeňuje v politické sféře (vznikají strany zelených) a legislativních opatřeních (zákony na ochranu životního prostředí, rozšiřování rezervací), zakládají se četné mezinárodně působící nevládní organizace, reflektující problémy industriální společnosti a životního prostředí.

Zatímco někteří autoři považují environmentalismus za vcelku umírněnou ideologii či teorii, která neusiluje o zásadní změny v chápání vztahu společnosti a přírody,¹⁴ tomuto směru jsou někdy přiřazovány názory poněkud radikálnější. Environmentalismus tedy zastřešuje mnohdy často rozdílné postoje, a to nejen v míře „radikálnosti“, ale i v celkovém přístupu ke vztahu životního prostředí a společnosti. Heywood (1994: 240–241, 244–245) v původním vydání své publikace¹⁵ rozděluje environmentalismus na dva základní proudy. Environmentalismus v tomto vymezení představuje spíše politickou ideologii než filosofický postoj. Prvý z nich, **reformistický environmentalismus**, spoléhá na racionální úvahu, že lidstvo ve vlastním zájmu začne poškozování životního prostředí regulovat dostupnými přijatelnými prostředky. Stěžejní roli v tomto procesu pak mají sehrávat vlády a instituce, které pomocí vědy a technologie mohou dosáhnout takových opatření, jež zůstávají v souladu s uspokojením dlouhodobých potřeb a zájmů lidí. Pomocí ekonomických nástrojů (zejména změny daňové soustavy) a investic do šetrných technologií lze vyvážit důsledky zvyšující se spotřeby. Tento tzv. „bledě zelený“ proud tedy v tomto pojetí zůstává

¹⁴ Například Andrew Heywood (2005) v pozdějším vydání své publikace *Politické ideologie. Zakladatel sociální ekologie Murray Bookchin (1982: 22) pokládá environmentalismus dokonce za „...mechanistický názor, který považuje přírodu za prostý habitat ‚objektů‘, jimiž jsou živočichové, rostliny, nerosty atd., které by měly být k dispozici především k praktickému využití člověkem. Environmentalismus má tendenci redukovat přírodu na zásobárnu přírodních zdrojů a nerostných surovin.“ Andrew Dobson (2007) pro umírněnost environmentalismu navrhuje nezařazovat jej mezi ideologie, kam patří například ekologismus.*

¹⁵ První vydání z r. 1992 se poněkud liší od dalších dvou vydání *Politických ideologií*. Zatímco v prvním vydání Heywood (1994) ve svém vymezení tohoto pojmu jej dělí na další proudy (reformistický a reakční), v dalších vydáních již pouze reformistická větev odpovídá environmentalismu a reakční pak ekologismu. V pozdějších vydáních tedy autor environmentalismem již nazývá pouze „...umírněný a reformistický přístup k životnímu prostředí, který sice reaguje na ekologické krize, avšak nezpochybňuje běžné představy o světě přírody.“ (HEYWOOD, 2005: 255)

antropocentrický, neboť ve středu zájmu je stále člověk. Bohužel však nebere v potaz nezáměr voličů a neochotu jednotlivců, firem i institucí přemýšlet v širším časovém měřítku. Naproti tomu „**reakční environmentalismus**“ představuje podle Heywooda takovou odnož environmentalismu, která usiluje o ochranu a zachování životního prostředí v první řadě. Silný zdroj inspirace nachází ve způsobu života předindustriální společnosti a snaží se odmítnutím novodobých technologií na něj navázat. Zavrhuje materialismus „pokroku“, industrializace a konzumního způsobu života jako stěžejní faktory ekologické krize, ale nenabízí konkrétní kroky či strategie k jejímu překlenutí a pokud ano, pak mnohdy hraničí s totalitářskou politikou či tzv. ekofašismem.

Co se týká environmentalismu jako filosofického životního postoje, který vyjadřuje hodnotové soudy o přírodním světě v souvislosti se způsobem života člověka, Arne Naess, norský filosof, přišel s dosud nejznámějšími rozlišujícími pojmy tzv. hlubinné (deep) a mělké (shallow) ekologie. **Hlubinně ekologická** větev (ekosofie) se vyznačuje názorem, že příroda má hodnotu bez ohledu na hmotný užitek pro člověka, ten pak přestává být mírou všech věcí a středem světa. Hlubinná ekologie nabádá k pochopení vyšších biotických celků, souvztažnosti jejich komponentů a jejich nenarušování v rámci zásad tzv. ekologické etiky, kterou zformuloval již v 1. třetině 20. století americký lesník a myslitel Aldo Leopold (OLŠOVSKÝ, 1999: 57–58, HEWOOD, 2005: 258–260). Základem je tedy myšlenka, že každá část má význam především ve vztahu k celkům, kterou lze uplatnit jak ve vědě (neboť věda se podle hlubinné ekologie uchyluje příliš k redukcionismu), tak i v duchovním poznání. Plnému pochopení a naplnění těchto myšlenek lze dojít, alespoň podle myslitelů hlubinné ekologie, pomocí snahy o porozumění transcendentního přesahu celku či představě jednoty. Pro přiblížení se k tomuto myšlenkovému posunu nám může dopomoci Schweitzerova úcta a sounáležitost ke všemu živému, Naessova snaha o otevření svého já a ztotožnění se s ostatními či Leopoldovo rozšíření solidarity lidského společenství v pospolitost celého biotického společenství. **Mělká ekologie** (někdy také nazývána humanistická) sice také usiluje o ochranu životního prostředí, nicméně podnětem k šetrnému zacházení s přírodou je dosažení kvality lidského života. Příznivci tohoto proudu se tedy přizpůsobují především lidským potřebám a toto uchýlení se k antropocentrismu jim bývá hlubinnými ekology vyčítáno. Přílišné ohlížení se na

lidské potřeby, potlačování lidské provázanosti s přírodou a tendence ji ovládat, podle Arne Naesse (1996: 48), pokračovatele A. Leopolda, vede naopak ke snižování kvality života člověka, který se sám sobě tímto odcizuje. Naess k tomu doslova říká, že: „*Kvalita života částečně závisí na hlubokém uspokojení, jež čerpáme z jednoty s ostatními životními formami.*“ Tedy nikoli pouze na hmotném zajištění z přírodních zdrojů.

Také Erazim Kohák (1996: 12–19) navrhl rozlišení základních proudů environmentálního smýšlení podle navrhovaného způsobu řešení ekologické krize a výkladu lidského odcizení (často diskutovaného) v rámci filosofické ekologie. Mezi tři hlavní směry patří zmíněná **hlubinná ekologie, ochranářská ekologie a morální ekologie**. První z nich nás učí oprostit se od racionalismu a materialismu, znovuobjevit v sobě intuici a cit, začít „myslit jako hora“ – napojit se na bytí veškerenstva. Neuvažuje o nebezpečích, která mohou z opuštění racionality vyvstat.

Další jmenovaný směr, jak již název napovídá, usiluje o ochranu přírody, kterou by člověk měl lépe poznat a tak se k ní znovu přiblížit. Jelikož chybí zkušenosti se světem přírody, uchyluje se člověk k devastaci tohoto, pro něj neznámého, prostředí. Návrat k přírodě v konkrétním a doslovném smyslu může člověku pomoci pochopit přírodní zákonitosti, které platí i pro něj a díky úctě k nim překonat i vlastní odcizení. Nicméně Kohák dodává, že „*na přelidněném světě není dost odlehých samot*“ a tudíž ochranářskou ekologii nelze přijmout jako strategii pro celou lidskou společnost.

Posledním směrem v Kohákově vymezení je morální ekologie, jež zastává vědomou volbu morálního života. Jelikož se člověk rozhodl pro svobodný život, více či méně oproštěný od pudů, měl by mít morální **odpovědnost** za své chování. Člověk se možná ve jménu rozumu odcizil citu a vytěsnil svět přírody, s nímž je dosud svázán, ale především se vzdálil své vlastní odpovědnosti. Podle Koháka jedině morální ekologie, tedy přijetí zodpovědnosti za naši svobodu, je podmínkou přežití země i člověka. Nicméně i předešlé směry a jejich aplikace do každodenního života lze považovat za snahu o nastolení zodpovědného chování, ke kterému hledá cestu každá myslící a morální bytost. K přijetí zodpovědnosti za svobodu člověka a od ní se (do určité míry) odvíjející stav světa hledají tedy zastánci environmentalismu různorodé cesty. Chápání vzájemného vlivu přírodního světa a

lidské společnosti, aktivní ochrana přírody, uvědomování si její vlastní hodnoty, stejně tak jako rozličné způsoby aplikace těchto myšlenek v politice, například v podobě dlouhodobých strategií, to vše jsou kroky k odpovědnosti za svět, které z environmentalismu vycházejí. Ačkoliv environmentalismus jako myšlenkový světonázor k ničemu podobnému nenabádá, zaměříme-li se na uvedené snahy a přesvědčení, jež na tuto ideologii navazují, jaksi s odstupem, nacházíme mnohdy kolektivistické tendence,¹⁶ které mají sdružovat jednotlivce k prosazení myšlenek, spojených s nápravou vztahu společnosti k přírodě. Nutným předpokladem těchto postojů je pak vidina alespoň dílčího úspěchu, tedy jakési pozitivní změny přístupu člověka k přírodě.

Podle předešlých rozlišení lze k problému zaujmout základní dvě stanoviska. Prvním z nich je přesvědčení, že není třeba výrazných změn v postoji společnosti k přírodě a k zachování přírodních hodnot postačí dostat nešetrné zacházení s přírodou pod kontrolu pomocí politické regulace. V centru zájmu zůstává člověk a kvalita jeho života, kterou mj. zdravé přírodní prostředí podmiňuje. Zásadní přehodnocení vztahu společnosti k přírodě je naopak, podle druhého stanoviska, nezbytným předpokladem dlouhodobého přežití lidstva na Zemi. Nicméně orientace na člověka a kvalitu jeho života (ať již v přítomnosti či v budoucnosti) je z tohoto pohledu irelevantní, neboť člověk má hodnotu především jako rovnocenná součást biosféry. Cílem je tedy uchování života jako celku, tedy i důstojné nakládání s jednotlivostmi i většími celky přírodního světa. Takový model pojmání světa by měl být podle tohoto stanoviska samozřejmostí.

Větší či menší míra radikálních postojů je uplatňována také v aktuálních diskusích o globálních změnách klimatu. Ve vymezení současné podoby environmentalismu by toto téma nemělo chybět. Nicméně hrozba nastávajících změn klimatu a dalších závažných tzv. globálních problémů a diskuse nad možnými strategiemi, jak jim efektivně čelit, se již netýká pouze příznivců environmentalismu, neboť samotná vážnost situace dostává původně environmentalistické uvažování i do širších sfér společnosti. Situace jako taková tak člověku nyní, více než kdy jindy, ukazuje, jak důležité je rozšířit své obzory časově i prostorově – čili myslet globálně a v dlouhodobém časovém horizontu.

¹⁶ Přestože toto tvrzení nelze generalizovat. Důkazem je pak například zmíněný princip dobrovolné skromnosti, který je spíše individualistickou koncepcí.

1.2.1. Hlavní témata a znaky zmíněných proudů environmentalismu

1. Snaha o odpovědnost

Stejně tak jako většina ideologií, také environmentalismus ve svém nejběžnějším pojetí předpokládá alespoň částečnou nápravu lidské společnosti v jejích postojích. Vyhlídka pozitivní změny tedy předchází jakékoliv environmentalistické snahy a přesvědčení, a stojí také v základu výzvy k přijetí odpovědnosti za stav světa. Vedle samotné ochrany životního prostředí by společnost měla podporovat spravedlnost v otázkách spravování světa, rozdělování zdrojů a účastnit se aktivní diskuse nad možnostmi řešení globálních problémů (především pak změny klimatu). Oblíbeným principem jednotlivců je **dobrovolná skromnost** a **odmítnutí konzumu**. **Předmětem kritiky je rozšiřující se industrializace a zaměřenost společnosti na hospodářský růst**. Konkrétněji pak například podpora alternativních zdrojů energie. Těžký průmysl, rostoucí urbanizmus, dopravní infrastruktura, chemizace a násilná těžba neobnovitelných zdrojů energie jsou považovány za základní zdroj poškozování životního prostředí jako celku a tudíž nezodpovědného chování lidské společnosti. Realistickou snahou o uvedení těchto myšlenek do praxe je soubor strategií trvale udržitelného rozvoje.

2. Systémové myšlení a holismus

a) v politice, společnosti a vědě: jednotlivé části mají jak mezi sebou, tak s vyšším celkem vazby. V jeho funkci pak mají vlastní specifickou úlohu. Z tohoto důvodu je prospěšné v přírodním prostředí zachovat biodiverzitu genů, druhů i ekosystémů a analogicky ve společenské sféře pak podporovat například participaci všech relevantních účastníků (důležitých skupin [major groups]) v politice – obecně však pluralismus názorů jako takový.¹⁷ Společnost i prostředí se navzájem významně ovlivňují a tyto změny následně ovlivňují funkční celek nejen globální

¹⁷ Charakteristickým rysem je mj. kritika redukcionismu ve vědě a podpora mezioborových náhledů na svět. Zařadit pod tento znak lze také snahu o decentralizaci moci a princip subsidiarity.

biosféry, ale i globálního společenství. Cílem je zachování zdravého vývoje globální biosféry i společenství všech živých organismů.

b) v náboženských, etických a duchovních otázkách: člověk, stejně tak jako přírodní prostředí, jsou významnou součástí fungujícího vyššího celku. Není důvod vyvyšovat jej nad ostatní komponenty tohoto systému. Seberealizace člověka by tedy měla spočívat v prohloubení pokory, skromnosti a rozšíření svého já na celé biotické společenství, jednotu veškerenstva, jež je pro environmentalismus stěžejní hodnotou. Okouzlení člověka hodnotami, jež ho přesahují, seberealizace skrze splynutí vlastního já s ostatními bytostmi, respekt k ohromující síle přírody a poukazování na její posvátnost – to jsou základní myšlenky zvl. ekosofické větve environmentalismu, které dobře korespondují mj. s romantismem, východní filosofií a pohanskými kulty, v nichž environmentalisticky uvažující lidé nacházejí inspiraci.¹⁸

3. Kritika antropocentrismu

Na předešlý znak navazují myšlenky, které ve své radikální formě **odmítají antropocentrismus** jako jednu z hlavních příčin ekologické krize. Podle nich neexistuje žádné oprávnění, aby člověk významně zasahoval do přírody a nešetrně zacházel s ostatními druhy a s přírodním prostředím. Charakteristickým znakem je **kritika křesťanství** a to nejen proto, že dualistické tendence mohou podporovat odklon od hmoty, tedy i přírody, ale především proto, že křesťanské učení inklinuje k povýšení člověka na pána tvorstva.

4. Šetrné zacházení s organismy a uznání vnitřní (intrinsic) hodnoty přírody

Podle hlubinně ekologického proudu má příroda hodnotu sama o sobě a je tedy nezávislá na lidské vůli či vůbec existenci člověka. Jelikož se člověk o tuto hodnotu nezasloužil, nemá právo přírodu ničit a měl by naopak šetrně zacházet s ostatními druhy. Typickými prvky jsou tedy podle tzv. hlubinné ekologie: **úcta ke všem živým organismům, soucit** se živými tvory a jejich ochrana, bez ohledu na

¹⁸ Lze usoudit, že mj. z této inspirace pochází módní vlna životního stylu etno.

jejich užitek pro člověka. V konkrétní rovině pak například odpor k pokusům na zvířatech či vegetariánství. Tzv. mělká ekologie navrhuje ochranu živých organismů a péči o ně z důvodu zachování fungujících ekosystémů a tudíž jednak zdravého životního prostředí pro současný i budoucí kvalitní život člověka a jednak zásobárny přírodních zdrojů pro různorodé účely.

5. Provázanost s přírodními vědami

Environmentalismus mj. vychází také z poznatků oborů přírodních věd, které slouží nejen v praktické aplikační rovině, ale především jako základ zásadních úvah o vztahu člověka a přírody vůbec. Nejčastěji je environmentalismus spojován s ekologií, z níž v ideologické rovině čerpá především systémové a celkovostní myšlení (viz výše).

6. Environmentální determinismus

Vliv všech faktorů prostředí na vývoj společnosti je jednou z možností chápání environmentalismu. Společnost je v koexistenci s životním prostředím a v jejím charakteru se vliv prostředí významně odráží. V návaznosti na tento vliv tak vzniká specifická konkrétní společnosti.

2. Osobnost Josefa Váchala

2.1. Život a dílo umělce

Osobnost a tvorba Josefa Váchala – malíře, grafika, ilustrátora, tiskaře, řezbáře, autora mnoha knih stojí v umění 20. století mimo obvyklé směry. Tento umělec měl zcela subjektivní přístup k tvorbě, zejména ke grafice, především pak averzi k podřizování se jakémukoliv stylu, módě či autoritě ve všech formách. O svém působení ve výtvarné sféře sám poznamenal „...stál jsem vždy, kde byla minorita a kde to nic nevynáší!“ (VÁCHAL, rkp. 1932)¹⁹. Zároveň však toužil po uznání, neboť svému dílu věnoval téměř veškeré své psychické i fyzické úsilí. Ačkoliv výsledek pilné práce představuje kromě jedinečného a osobitého díla i řadu vynálezů v grafické technice, za jeho života se mu nedostalo touženého náležitého ocenění. Přestože ohromný soubor jeho nevšedního díla, který vznikal téměř po celou dobu jeho života, není dodnes obecně znám, teprve od nedávné doby lze hovořit o nové vlně obliby a snahy o pochopení jeho osobnosti i díla. Onen fakt, že tvoří především pro budoucí generace, si plně uvědomoval.²⁰

Rodačce Anně Váchalové z Milavčí u Domažlic se 23. 9. roku 1884 narodil syn Josef. Jeho otec, bratranec známého českého malíře Mikoláše Alše, v té době podučitel v Milavčích – Josef Šimon Aleš si však, i přes naléhání svých rodičů, Annu Váchalovou nikdy nevzal. Tedy již samotné okolnosti zrození budoucího umělce jej předurčují k podřadnému postavení. Anna Váchalová pocházela ze selského rodu – jejich statek patřil v Milavčích k největším. Malý Josef však přichází na svět přesně ve chvíli, kdy je statek shodou nešťastných náhod²¹ zruinován. Anna přenechává péči o dítě svému bratrovi Jakubu Váchalovi, u něhož stráví první dva roky života. Po uplynutí této doby, kdy se marně pokouší se svými sestrami o odvrácení úpadku v Milavčích, se Anna stěhuje do Prahy a přijímá místo pomocnice v domácnosti. Bere si k sobě i malého syna. Zaměstnání i péče o dítě jsou pro ni však časově náročné, a tak v Josefových čtyřech letech si pro něj

¹⁹ Rkp. označuje rukopisné dílo.

²⁰ Otevřeně o tom hovoří v denících i v korespondenci.

²¹ Tyfus v rodině, dva požáry, rodinu okrádá čeleď, dobytčí mor (BAJEROVÁ, 1990: 8).

přijedou otcovi rodiče z Písku a převezmou výchovu (BAJEROVÁ, 1990: 8–9, OLÍČ, 1993: 7 aj.).

V prostředí patricijského sídla Tonnerových, o které se starali jeho prarodiče, pak stráví nejhezčí chvíle svého dětství. Později na své pěstouny, velikou zahradu a psy vždy rád vzpomíná. Povaha a zkušenost vojáka se otisknou do dědovy přísné výchovy – malý Josef je často bit a zavírán v domácím vězení. Přestože je děd svérázný povahy a jeho výchovné metody nejsou zrovna šetrné, malý Josef k němu i k babičce velmi přilne. Motivem častého domácího vězení však není vždy trest, ale častěji povinnosti prarodičů. Během dlouhých chvil, strávených o samotě – v lepším případě ve společnosti psů – malému dítěti vyvěrají nejrůznější představy a pocity, umocněné strachem z nadpřirozených bytostí, které se mu zjevují i ve snech. Psi, již pro něj představují symbol věrnosti a přirozenosti, se pak stanou také prvními posluchači jeho vymyšlených příběhů (BAJEROVÁ, 1990: 9–11, VÁCHAL, 1995: 15–16, 24–27 aj.).²² Již nyní se tedy plně projevuje jeho fantazie a prohlubuje láska k psům – obojí jej pak doprovází až do smrti.

V Písku pak chlapec také navštěvuje zdejší školu. Studium citlivému a roztržitému chlapci působí potíže, nenachází zde vzor v žádném učiteli a také ani žádné kamarády. Nechybí fyzické tresty a ponižování před spolužáky ze strany učitelů (VÁCHAL, 1995: 15). V publikovaných textech o Váchalově životě se autoři shodují v tom, že jej škola nebavila, byl neukázněný a z chování měl postupně trvale dvojku. Ač z vlastního zájmu již v té době často a rád kreslí a maluje, špatné známky má i z kreslení, neboť z práce na školních výkresech je otráven (BAJEROVÁ, 1990: 11, OLÍČ, 2000: 14, aj.). Z těchto údajů je patrný povahový rys jeho osobnosti již v dětství, který dává výrazně najevo po celý život – vzdor proti všem pokusům o zkrocení jeho temperamentního já. Výstižná jsou slova z dopisu otci: „*Neuznávám nikoho, kdo by mi poroučet mohl.*“ (BAJEROVÁ, 1990: 18).²³

Přestože školu považuje za „trápení“, naučil se velmi brzo číst a četba se od této doby stává trvalou zálibou. Jelikož potíže se studiem pokračují i na gymnasiu a zdají se být nezvladatelné, prarodiče i otec rozhodnou – po dvou letech neúspěšného

²² Marie Bajerová (1990: 12) uvádí, že si Váchal pamatoval povahu a osud všech dvanácti psů, které u Tonnerů poznal. Smrt některého z nich pak oplakával i několik dnů.

²³ Tento dopis byl však napsán až později – v době učňovských let.

studia školu přestane navštěvovat. Projevovaná obliba četby knih pak rodinu přiměje k návrhu dát Josefa do učení knihařského řemesla v Praze. Budoucí umělec souhlasí.

Ve svých 14 letech nastupuje do Weitzmannova knihařství v Náprstkově ulici, kde zprvu pomáhá především podřadnou fyzickou prací.²⁴ Závěrečnou učňovskou zkoušku úspěšně složí a jako vyučený u Weitzmannů zůstává ještě rok. Během učňovských let si ve volném čase rozšiřuje rozhledy četbou autorů, jako jsou Arbes či Klostermann, prohlídkou mnoha uměleckých časopisů a dalších publikací s touto tematikou a pokouší se nyní sám tvořit a to jak literárně²⁵ (z dopisu otci: „...*ve dne skládám archy, v noci básně*“ (BAJEROVÁ, 1990: 18), tak výtvarně (BAJEROVÁ, 1990: 14–19, VÁCHAL, 1995: 18–19, 44–65).

Postupně tak zraje rozhodnutí opustit řemeslo a plně se věnovat samotnému umění – láká jej především malířství. Je přesvědčen o svém talentu. Již dříve píše otci: „*Přeji si poznat toho, kdo má větší fantasii, než já. Jsem též velmi ctižádostivý a to mne musí přivést ke zdaru. Jsem populární svým výstředním chováním, mám mnoho přátel a tvrdou, umíněnou hlavu...*“ (BAJEROVÁ, 1990: 18). Z těchto sebevědomých slov je znát prohlubující se důvěra v úspěšné proniknutí do světa výtvarného umění a probouzející se ctižádost.

Po relativně kladném zhodnocení výtvarných prvotin Josefa Váchala jeho strýcem Mikolášem Alšem je již rozhodnut pevně. Strýc sice rozpozná ve Váchalově tvorbě talent, ale doporučuje zdokonalení techniky studiem. Budoucí umělec tedy začne (v r. 1904) navštěvovat soukromou školu malíře Aloise Kalvody, kde se učí krajinomalbu v plenéru. Přestože u krajinomalby nezůstane, ač se jí nějaký čas živí, studijní výlety do přírody si velmi oblíbí a záhy začne přírodu navštěvovat a pozorovat sám. Vedle krajinomalby u Kalvody se Váchal učil krátce také portréty a akty ve škole Rudolfa Béma. Později ještě krátce navštěvuje ateliér Antonína Herverta a učí se zde techniku leptu – grafika jej totiž zaujme více než malba. Tyto

²⁴ I zde však brzy nastávají problémy, které opět vyplývají z nepřizpůsobivosti a svérázu nového učně. Jiří Olič (2000: 17) cituje z dopisu mistra Weitzmanna otci Josefu Alšovi, ve kterém prosí, aby hoča „*řádne napomenul*“, neboť „*je nějak nápadně střeštěným*“. Dílna nakonec přece jen naučila Váchala poslušnosti a později na svého mistra a jeho ženu vzpomíná s úctou.

²⁵ Jeho dospívajícího vzdorovitého ducha zprvu uspokojovaly provokativní myšlenky, jaké nacházel v dekadenci či anarchismu. V této době také vznikají časopisy vytvořené ze školního sešitu – *Hodnole nadšená* a *Dekadent geniální* s rýmovanými parodickými texty Váchala a dalších dvou kamarádů na verše v *Moderní revue* (VÁCHAL, 1995: 18).

školy však na vývoj osobnosti umělce, jak sám říká, neměly hlubší vliv (BAJEROVÁ, 1990: 26–34, VÁCHAL, 1995: 85–129, aj.).

Mnohem více umělce formovaly styky s Theosofickou společností a stále sílící zájem o okultní vědy a spiritismus (BAJEROVÁ, 1990: 21).²⁶ Zajímá se o astronomii a život zvířat. Později považuje svou účast v aktivitách Theosofické společnosti za jeden z nejvýznamnějších mezníků svého života (VÁCHAL, rkp. 1919–1920).

Rozhodnutí pro život umělce na volné noze přineslo dlouhá léta bídy a živoření. Soudě podle dobových zápisků v deníku a pokladní knihy, které později okomentované zveřejnil v *Pamětech dřevorytce*, materiální podpora matky tvořila významný podíl jeho příjmu. Nebýt její péče, dlouho by takto žít zřejmě nedovedl. S její pomocí tvoří pilně dál, nehledě na nerentabilnost mnohého svého pracovního počínání. Roky 1908–1909 jsou obzvlášť plodnými. Pracuje například na své první knize s vizionářskou tematikou *Vidění sedmera dnů a planet* a o rok později na další knize s faustovským příběhem v duchu kramářských písní *Přepěkné čtení o jasnovidném Vavřinci*. Text i ilustrace jsou vyryty do dřeva. V této době postupuje umělec ve svém osamostatnění – dopomoci mu k tomu má přestěhování do nového ateliéru na Vinohradech. Plně se věnuje řezbě figur, reliéfů a dřevorytů. Později tvoří ilustrace, barevné dřevoryty ke knize *Putování malého elfa* od Josefa Šimánka. Seznamuje se také s mnohými umělci soustředěnými kolem revue *Meditace* a později je založena také skupina *Sursum* (VÁCHAL, 1995: 113–181).²⁷ Působení této skupiny však nesklidilo valný ohlas a s mnohými osobnostmi se umělec rozchází. Poté se navrácí ke své obvyklejší roli samorostlého kritika všech uměleckých proudů a obecně kulturního dění. Fázi svého života, v níž působila skupina *Sursum*, kdy autor spolupracoval s *Meditacemi*, seznámil se s katolictvím Josefa Floriana a Jakuba Demla, později ve svých *Pamětech* nazval „v cizích službách“.²⁸

²⁶ Mladická obliba dekadence se mění v nadšené studium theosofických textů a návštěvy přednášek.

²⁷ Kromě Váchala na zakládající ladině figurují F. Koblíha, J. Konůpek, E. Pacovský, později se členem stává také například J. Zrzavý (OLÍČ, 2000: 42–48). Později Váchal na tuto skupinu, již věnoval mnoho energie a času, vzpomíná jako na omyl, který jej zdržel v jeho vývoji (VÁCHAL, 1995).

²⁸ Nejedná se však pouze o přilnutí ke katolictví – stýká se nadále s Weifurterem (východním filosofem), Hnátkem (přírodním filosofem), vyřezává si například text Bhagavadgíty do knihovny či provádí „magické a mystické experimenty“ (VÁCHAL 1995: 222–228).

Reakcí na předchozí přátelství a následný rozchod s Demlem, ale i s katolicismem jako takovým, bylo sepsání knihy *Nový pekelný žaltář aneb divové d'ábelští* v roce 1913. V témže roce tiskne také cyklus dřevorytů *Mystikové a visionáři*, který je poctou významným duchovním učitelům. Během tohoto období se seznamuje mj. s budoucím dlouholetým přítelem a žákem dřevorytu, Josefem Hodkem, Josefem Portmannem, ale především se svou budoucí manželkou Mášou Pešulovou. Oženil se v roce 1913. Pokračovaly však krušné časy v nedostatku prostředků. V tomto roce mj. tvoří cyklus barevných dřevorytů *Bellum*, který má vizionářský význam, neboť se v něm ukrývá předtucha blížící se války (BAJEROVÁ, 1990: 48–67, OLIČ, 1993: 62–63).

I po jejím vypuknutí pokračuje ve své práci a posléze tiskne další knihu *Vigilie o hodině hrůzy, Blahořečení a modlitba za psa*. Nouze o jídlo se však prohlubuje. U prvního, a po roce i u druhého, odvodu na vojnu jej kvůli fyzickému stavu („slabosti“) propouštějí, může se tedy věnovat své práci a studiu (VÁCHAL, 1995: 276, OLIČ, 2000: 86). Bajerová (1990) uvádí, že tentokrát se jedná o dva typy knih – přírodovědné publikace, neboť v něm sílí až vědecký zájem o přírodu a tzv. krvavé romány – „*zdechliny literární*“. Tyto činnosti jsou však brzy přerušeny a v r. 1916 nakonec na vojnu narukovat musí (VÁCHAL, 1995: 305).

Během této doby, pokud okolnosti jen trochu dovolí, tvoří dál. Vznikají zde mnohé kresby, exlibris, řezby, ale i básně či celý soubor zápisků dojmů a zážitků z války – později vydaný pod názvem *Malíř na frontě*, kniha vlastních modliteb či fantastický příběh, usazený do roku 2120 – *Hadrník sočský*, dostane dokonce příležitost k výzdobě kostela v Soči. Přesto, že jej po dobu válečných let doprovází šťastný osud, vrací se velmi otřesen a nevyrovnaný. Zážitky nespravedlivého utrpení podstatně mění jeho relativně bezstarostnou povahu (VÁCHAL, 1995). Po návratu domů se však pouští znovu do práce – čekají jej umělecky velmi plodná léta s výrazným zdokonalením v dřevoryteckém umění a grafické činnosti vůbec.²⁹ Navazuje taktéž nové společenské styky. Stává se členem Společnosti pro Psychická studia, stýká se s členy Volné myšlenky a zároveň s členy spolku Ohnivý keř (OLIČ, 1993: 90). Tedy pokračování theosofického okouzlení – pouze v trochu jiném hávu.

²⁹ Nyní se již orientuje výhradně na dřevoryt. Vznikají například cykly *Karneval českého dřevorytu* či *Rudé periferie*.

V r. 1920 vydává v deseti exemplářích významné dílo, ke kterému se nechává inspirovat obecně zanedbávaným smyslem, kterým oplývají jeho milovaní psi – *Mystika čichu* (BAJEROVÁ, 1990: 82–83). Tento smysl má pro umělce velký význam. Mnohokrát například vzpomíná na vůně a pachy, které se mu vryly do paměti v ranném dětství. Tato knížka malého formátu však také není jediným dílem, ve kterém se věnuje pachům a vůním.³⁰

Dalším velmi významným dílem je kniha *Dokonalá magie budoucnosti* z r. 1922, jejíž námět, typický pro Váchala, vychází částečně z podstaty magie v pravém slova smyslu, více však z apokalyptických představ budoucího vývoje světa a provokace katolických vzorů. Vyzdvihuje svobodu mága, nezátíženého svědomím a konvencemi (VÁCHAL, 1997).

Pod náporom dlouhodobé nemoci Marie Váchalová na štědrý večer v r. 1922 umírá. Následuje hluboké vyznání se z hříchů nevěry, prosby o odpuštění a velmi záhy uctění památky zemřelé ženy v podobě knižního díla *In memoriam Marie Váchalové*. Po uplynutí několika měsíců neustálých vzpomínek na zemřelou Mášu se nechá přesvědčit k cestě do Jugoslávie s malířkou Annou Mackovou. I zde se zaměstnává prací – kreslí a nachází zde námět k další knize s názvem *Mor v Korčule* (VÁCHAL, rkp. 1922–1932).

V následujícím roce vznikají další dvě velmi významné knihy (druhá jmenovaná se později stane vůbec nejznámější Váchalovou prací) a sice *Ďáblova zahrádka aneb Přírodopis strašidel* a *Krvavý román* (BAJEROVÁ, 1990: 88–90). Rádoby seriózní přírodovědné řazení a popis jednotlivých strašidel s bohatými ilustracemi dodávají knize na vtipu a originalitě. Druhé dílo vzniklo pod vlivem záliby v jednoduchých starých příbězích tzv. krvavých románů, jež trvala celý život. Autor se stylizuje do role dobového vypravěče naivního příběhu, plného mrtvol a krve, příběhu s jasně vymezenými póly dobra a zla. V této době také pokračuje v dříve započaté práci na nástěnných malbách a vyřezávaném nábytku v litomyšlském domě Josefa Portmanna – dnes tzv. Portmoneum. Do neuvěřitelně pilného období pak patří také mj. další kniha *Postila kacírská* (OLIČ, 2000: 132).

³⁰ Také například v *Šumavě umírající a romantické* Váchal popisuje aroma jednotlivých míst, jež na svých putováních mjí.

Následující období je pro Váchala a Mackovou významným díky četným cestám, směřovaným zejména na Šumavu, Pošumaví a do Českého ráje. Při těchto výletech i ve zbylém čase tvoří, občerstven cestami, a vzniká mnoho dalších děl – výtvarných i literárních. Postupně se utváří představa o další knize, kterou chce věnovat Šumavě. První nápady a myšlenky, týkající se tohoto budoucího díla, si zapisuje do deníku již v r. 1926 (VÁCHAL, rkp. 1922–1932). Od této doby se věnuje mj. studiu nejrůznějších faktografických textů, vztahujících se k Šumavě. „*Dlouhá, intenzivní a pečlivá*“ příprava zahrnuje podle Bajerové (1990: 98) také mj. četbu Klostermannových próz, studium map, meteorologických údajů či hospodářských zpráv. Vznikají tak vedle díla *Šumava umírající a romantická*³¹ také díla *Očarovaná Šumava* na motivy zdejších pověstí či *Prášílská papírna*.³²

Rok 1930 lze považovat za relativně úspěšný. Jsou pořádány výstavy v Hradci Králové a v Plzni, kritiky jsou příznivé (BAJEROVÁ, 1990: 101–103), nicméně výstavy nepřinesly autorovi žádoucí výdělek (OLIČ, 2000: 147). V tomto roce Váchal se svou družkou Mackovou prvně navštíví Slovensko, aby porovnal ráz krajiny zdejších hor s pohořím Šumavy (VÁCHAL, rkp. 1947: 100–101). Na této cestě vzniká rukopisná kniha *Cesta Slovenskem s A. Calmetem*, ilustrovaná kolorovanými kresbami, dokončená až v r. 1947.³³ O rok později se stává aktivním členem Volné myšlenky, pro niž si připravuje příležitostné přednášky na různorodá témata (KUDLÁČ, 2007: 36–37).³⁴

Záznamů o své grafické práci, především pak o její technické stránce – experimentech a vynálezech – využije v další knize – *Receptáři barevného dřevorytu*, jež má být mezníkem jeho 50. jubilea, stejně tak jako sepsání *Paměti* či první souborná výstava jeho díla v Praze. Svých nabytých zkušeností s dřevorytem a vynálezů – například vícebarevný tisk z jedné desky – si nesmírně cenil. Podle jeho vlastních slov, vydání *Receptáře* má být „...*šek předložený veřejnosti u příležitosti abrahamovin, který podle toho, jak bude zaplacen či odmítnut, umožní či znemožní mi další výtvarnou činnost a utvoří budoucí jisté stanovisko.*“ (VÁCHAL in

³¹ Viz další kapitoly.

³² Autorem textu je J. Váchal, dřevoryty vytvořila A. Macková (BAJEROVÁ, 1990: 98).

³³ Viz následující kapitola.

³⁴ Nechybí ani přednáška o grafice, zejména o dřevorytu, v níž si mj. libuje nad svou nezávislou pozicí v kulturním dění: „...*nejsa na nikom u nás závislým hmotně ani materiálně, mohu libovolně rozsévati svou žluč, kdy se mi zachce, a propagovati své myšlenky a svoji filosofii bez ohledu na převládající u nás směry a duchovní módu.*“ (VÁCHAL, rkp. 1932). Slova vyjadřující jeho typický postoj. O této přednášce viz následující kapitola.

BAJEROVÁ, 1990: 107) Receptář si nikdo nekoupil.³⁵ Také do zmíněné výstavy umělec vkládá své naděje na úspěch a obecné uznání, jež by mu přinesly prostředky k další tvorbě. Obojí je marné: „...měšce těch, kdo by mohli koupit podpořit bádavé moje snažení, zůstávají nedoprošujícím se umělci uzavřeny...“³⁶ (VÁCHAL in BAJEROVÁ, 1990: 109). Následuje další výstava, tentokrát v Brně – i ta je však neúspěšná (OLÍČ, 2000: 170). Rozhodnutí ukončit výtvarnou činnost je nyní definitivní. O roku 1936 Váchal účtuje s minulostí, mnoho dokumentů, jež připomínají minulost, stejně tak jako kasy písem a další artefakty hází do ohně, prodává výtvarné potřeby, likviduje knihovnu a pomalu se přesouvá mimo Prahu – na statek své družky ve Studeňanech u Jičína.

Nutno dodat, že úděl zneuznaného umělce mu na jednu stranu vyhovoval – již v dřívějších letech o tom hovoří. Byl hrdý na to, že si nežádal subvence a tvořil sám za sebe, bez cizí podpory,³⁷ že žil celý život skromně a pilně – ač nemusel. Bajerová (1990: 111) uvádí vystihující citát Boženy Němcové, který si opsal do svého deníku k zakončení roku 1936: „*Kdo nežene se s obecným stádem pouze za korytem, toho svět křičuje, takový každý je mučedníkem. Ale lépe je být mučedníkem, než darmochlebem, který neví, zač a proč jest živ.*“

Nyní je zcela uzavřen od okolního světa. Odmítá dodatečné projevy uznání, účasti na výstavách, neodpovídá na korespondenci (BAJEROVÁ, 1990: 112) – chce tak dostát svým slovům. Tato role, jež mu byla určena předešlým neúspěchem, mu zůstává po mnoho let, v podstatě do konce života. Dlouhou dobu se tím vážně trápí. Nicméně jelikož byl zvyklý celý život pracovat, i nyní zůstává, jak mu podmínky dovolí, umělecky činným. V této době vzniká například vtipný překlad Poeovy básně *Havran*, později další díla – například větší knižní dílo *Kázání proti hříchu spěšnosti*,³⁸ doplněné barevnými dřevoryty.

³⁵ Až teprve koncem roku 1936 zakoupí jeden exemplář ministerstvo školství (BAJEROVÁ, 1990: 111).

³⁶ Umělcův dodatek k předmluvě *Receptáře*, jež cituje Bajerová (1990: 109), pokračuje dále slovy definitivně zahořklého člověka, rozhodnutého ukončit svou kariéru: „...žádaje pouhou spravedlnost věřím, že nenávisť má dokáže jedenkrát – třeba až v životě příštím – pomstíti všechna příkoří a umlčování. Svě umění a svou dovednost vzal jsem úsilím vlastním a neznám příčinu, proč bych měl budoucím, o něž cenami, nadacemi a jinak je postaráno, svěřovat poznatky své a vynálezy, jedinou to radost, kterou jsem měl při svém tvoření...“

³⁷ Odmyslíme-li podporu tří osudových žen: matky, později manželky Máši a nakonec jeho družky malířky Mackové.

³⁸ K obsahu viz další kapitola.

Začátek druhé světové války Váchala přiměje k definitivnímu přestěhování do Studeňan. V průběhu války pracuje na své poslední tištěné knize *Ďáblova odstředivka* a rukopisném románu *Čertova babička*. Zůstává ve svém odloučení světu uzavřen, neodpovídá na gratulace k šedesátinám a odmítá uspořádání jubilejní výstavy v Praze (BAJEROVÁ, 1990: 119). Následující pikantní zvolání vystihuje nadhled, jenž mu zůstal: „*Nynčkont, mně – pacholci – můžete políbit něco, třeba vás posílá korporace ta a ta, neb jiná veličina!*“ (VÁCHAL, 1999: 26).

Nyní začíná doléhat nouze válečných let také na domácnost ve Studeňanech. Soudě podle rozsáhlé korespondence nejbližším přátelům, jíž si, mimo jiné rukopisy, krátí čas, lze hovořit o totálním nedostatku, který pokračuje i po válce. Nejbližší přátelé však Váchala podporují posiláním zásilek jídla, kuřiva a vína. Ve svých četných mnohastránkových dopisech – románech³⁹ pak reaguje na tyto zásilky upřímným vděkem. Soubory těchto rozsáhlých, mnohdy nedeslaných dopisů lze řadit mezi rukopisné knihy. Jedná se o vzácné svědectví doby Váchalova „*vyhnanství*“ ve Studeňanech, ale také o dokument dob dřívějších. Nechybí ani fantastické smyšlené příběhy, někdy na pokračování. To vše je líčeno způsobem jiskrným, vtipným a často sebeironizujícím. Vedle osobních prožitků obsahuje korespondence také jadrně vyjádřený umělcův kritický názor na komunistický režim, kterým se netajil. Zůstává však bezpečně ukryt – v zapomnění.

Kromě těchto dopisů – románů se však dále věnuje grafice, především pak souboru exlibris, později vytváří mj. veršované rukopisné dílo na objednávku – *Moudrost zednářská*, či grafické obrazy s názvem *Věnovací listy*. Ke svým sedmdesátinám chystá výstavu v Jičíně, na niž mj. připravuje sérii akvarelů s různorodou tematikou. Od této doby se však již orientuje výhradně na psaní dalších vyprávění, příběhů, fikcí, anekdot, vzpomínek, uspořádaných do mnoha rukopisných knih. Vzniká tak například román *Živant a umrlanti*, *Josefské kázání na thema Sulc a predestinace*, rukopisný román *Čarodějnice Holešovická* a další (OLIČ, 2000: 206–210, OLIČ, 1993: 221–236).

V druhé polovině padesátých let nastává neblahá změna – statek je vyvlastněn. Mackové a Váchalovi je milostivě dovoleno obývat jednu zchátralou část statku, zatímco z ostatních je zřízena strojní a traktorová stanice. Dvůr

³⁹ V současné době je k dispozici například výbor z korespondence *Zapáliv si cigáro Operas* a dopisy Ctiboru Šťastnému z let 1949–1958 – *Kus žvance a hrst tabáku*.

s přilehlým sadem jsou vykáceny. Váchal si v korespondenci stěžuje na hluk, „vraždění“ stromů a další likvidaci okolí. Tragičnost a absurdita této situace ještě lépe vynikne, uvědomíme-li si, že jedním z důvodů Váchalova přestěhování z Prahy byla touha po přírodě – to, že právě ve Studeňanech našel kýžený „vegetační ráj“. Přes tyto události umělec ještě více přilne k vesnickému životu a nechce být nikým rušen. Chátrající statek přitom již většinu roku obývá sám, neboť Macková dlouhodobě navštěvuje přátele v Brně. Váchal však setrvává – pěstuje si a suší tabák, píše přátelům, čte a dokonce sleduje dění ve světě – vystřihuje si články z novin. Postupně se v kulturní sféře šedesátých let znovu rodí zájem o jeho dílo, neboť se připravují další výstavy – veškeré „vyslance okolního světa“ však Váchal svérázně odmítá a na korespondenci, jež není od známých, nereaguje.⁴⁰ Později (v r. 1966) se přece jen nechává přemluvit k výstavě na Staroměstské radnici a dalším výstavám, striktně však odmítl osobní účast. Nejenže výstava sklidila ohlas, ale množí se také zájemci o nákup jeho děl. A co na to mistr? „*Mně to celkem je ganz wuřt, celá ta sláva před hrobem. Je to (od vlasti) mandlové mléko, jehož se kdys dávalo před smrtí umírajícím, malaga, podané, aby lehčeji ze světa odešli... Úplně jsem lhostejným k tomu, co s ‚objeveným‘ Váchalem dělají...*“ (VÁCHAL in OLIČ, 1993: 251). V r. 1968 je ve Studeňanech ujednán nákup jeho knižních děl za 37 tisíc, poté odkráčí mistr do pojízdné prodejny a uskuteční „*nákup potravin za 36 Kč – více nemaje*“ (VÁCHAL in BAJEROVÁ, 1990: 141). Bajerová (1990: 142) uvádí, že teprve od července 1968 do konce života nemá nouzi, nicméně peníze stejně nemá jak použít – na tvorbu již nemá dostatek elánu a o jiné věci nestojí. Nakupuje alespoň potraviny, aby nakrmil zdejší hladové psy.

K dokreslení nedůstojného stáří umělce dodejme ještě jednu událost: na jaře v r. 1969 mu byl udělen titul zasloužilého umělce – doslova na smrtelné posteli. Nicméně velkou částku peněz i toto ocenění lze považovat za výsměch osudu: pryč jsou totiž chvíle, kdy to potřeboval – nyní je příliš pozdě, 10. května 1969, několik dní po smrti své družky – umírá.

Celoživotní role outsidera vycházela z jeho bytostně nepřizpůsobivé povahy. K jeho slovům: „*Netolerance je mojí ctností a zároveň silou*“ (VÁCHAL, rkp. 1932), nutno dodat, že za jeho života nejen ctností, ale také zhoubou, a zároveň dnes

⁴⁰ Je s podivem, že odpověděl své obdivovatelce Marii Bajerové, která jej začne navštěvovat a později o něm vydá kvalitní biografickou knihu, z níž v této kapitole čerpám především.

možná právě skutečností, jež jej z této role vymaňuje, neboť se dostává do středu pozornosti.

2.2. Vztah umělce k přírodě

Dosud zde zazněly údaje, které se vážou především k autorově tvorbě. V publikacích, které jsou zaměřeny na život a dílo Josefa Váchala, se tyto údaje v nepatrných obměnách opakují. Nechybí ani rozbor Váchalova duchovního tápání, které se také dotkne křesťanské víry, povětšinou však spíš putuje „od čerta k ďáblu“, což se dokonale odráží i v jeho díle. Poměrně kusé jsou pak informace o jeho vztahu k přírodě a to i přesto, že existuje mnoho indikátorů, které na jeho ryzost a relativní transparentnost poukazují, stejně tak jako na odpor k pokroku moderní civilizace. Duchovní útěcha a úcta k přírodě jsou u tohoto umělce pevně svázány v představu jednoty, neboť člověka chápe jako pouhou součást širšího celku. Tedy i přes rozporuplná duchovní vyznání umělce nalézáme přece jen jistou shodu. Vyjadřují ji namátkou vybrané zápisy: v dopise otci z roku 1927 například mj. píše: „*Můj Bůh, toť vegetace*“ (VÁCHAL in BAJEROVÁ, 1990: 95). O více než 20 let si poznamenává do deníku: „...*věřím v Univerzálního Boha, Boha i zvířat a Přírody.*“ (VÁCHAL, 1998: 265)

Svou lásku k přírodě, ale především k horské krajině zřejmě zdědil po svém otci, velikém obdivovateli hor a propagátoru lyžařského sportu.⁴¹ Ve svých Pamětech dřevorytce již k roku 1906 lze nalézt například zápis: „*Věřím, že je-li nějaká Prozřetelnost, která k výšinám a k Pravdě mne vede, tedy jí vděčím, že dovedla mne tam, kde dnes jsem, a nedala mě utopiti v bahně pověr a tisícekrátě proměňované a zamíchané tradice, ale přivedla mi před oči zvíře, zájem o přírodu a naplnila moje srdce soucitem – zatím, kdy k lidem obzvláštní silou tažen nejsem – aspoň k utlačovaným tvorům, k zájmu o práva nižších.*“ (VÁCHAL, 1995: 111–112) Umělcova **náklonnost k živým tvorům** je dobře patrná ve všech pramenech,

⁴¹ Jeho otec Aleš-Lyžec je autorem knihy *Obrazy horské zimní krásy* z r. 1909, která přináší vedle estetických soudů o zasněžené krajině a projevu sympatií k lyžování také mnohé přírodovědné (především meteorologické) údaje. Srovnáme-li tuto knihu s analyzovaným Váchalovým dílem, nacházíme jistou podobnost, jak v obsahu, tak i formě (neboť, alespoň co se týká jazyka, Váchal s oblibou používá zastaralou češtinu). Váchal však ve svém díle, věnovaném Šumavě, na rozdíl od knihy svého otce velmi často kritizuje lidskou společnost (ALEŠ, 1909).

mapujících jeho život, ale i v díle samotném. Také jeho denní záznamy svědčí o hluboké lásce a soucitu ke zvířatům. Jakmile postřehne bezpráví, páchané na nevinném tvorů, okamžitě zakročí, aby uhájil jeho práva. Taková událost pak zkazí umělci náladu obvykle na dlouhou dobu, při níž propadá depresím, nebo častěji proklíná „*holotu městskou*“, národ, lidstvo jako takové či posílá své „*zlořečení*“ a „*kletby*“ židovsko-křesťanskému Bohu, jenž nadržuje „*dvojnožcům*“. V deníku takové četné epizody najdeme v takřka všech fázích umělcova života (VÁCHAL, rkp. 1922–1932, VÁCHAL, 1998).

Nejen „*němá tvář*“, ale příroda a krajina jako celek se těší Váchalově oblibě. Po krátkém studiu krajinomalby začíná Váchal podnikat, jako správný pokračovatel typických tradic romantismu, četné a dlouhé **cesty do přírody**. První jeho cesta vedla do Jižních Čech a Pošumaví – ušel tehdy (v r. 1905) 290 km pěšky za tři týdny. Následují další cesty. Vedle těchto studijních cest, při kterých si všímá jak detailů, tak i celku krajiny se věnuje také studiu přírodovědných publikací, jak bylo uvedeno, a schází se s mnoha přírodovědci.⁴² Bajerová (1990: 52,62) uvádí, že v období před vypuknutím 1. světové války navštěvuje botanický a patologický ústav, učí se zacházet s mikroskopem a stýká se s entomology.

V Pamětech se Váchal zmiňuje o kontaktech s přírodním filosofem J. E. Hnátkem,⁴³ který podle Bajerové (1990: 52) přivedl Váchala mezi členy Klubu přátel přírody, jehož přednášky navštěvuje. Objevují se také témata vztahu člověka a přírody v umělcově díle,⁴⁴ v němž nechybí ani dřevěné plastiky připomínající umění **národů primitivních kultur**. V dopise otci (z r. 1912) projevuje svůj vztah ke kultům přírodních národů a naznačuje zhoubný vliv moderní civilizace: „*Neopustil jsem docela ‚pověř a bůžků‘, chcete-li, ale jako vězeň sesláblý dlouhým žalářováním,*

⁴² Přáteli se například s dr. Štěpánkem – praktikem mikroskopování, botanikem a entomologem (BOR, 2007: 100).

⁴³ V Literárním archívu Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP) ve fondu J. Váchal, doklady vlastní je uložena amatérsky vyrobená legitimace „*řádného posluchače bohovědy*“ s Váchalovým členským podpisem z r. 1913. Jedná se o „*Hnátkovu církev*“, jak ji nazval Váchal v Pamětech dřevorytce. Na legitimaci čteme následující text: „*Prší-li k zemi studená voda, napotom-li zase tepla déšť srší, tu roste bujně obilí i tráva, a Boží Láska v úrodě se jeví. Jen člověk, myslící láskyprostým břichem, nechápe Boha Lásku a jat šilenstvím, prodává-li, – měří, – váží, – jest Augustinem, jemuž Bůh jest neproniknutelným tajemstvím!*“ Podepsán E. J. Hnátek.

⁴⁴ Například dřevoryt *Rozmlouvání člověka se zvířaty* aj. (BAJEROVÁ, 1990: 62).

tak toužil jsem, unavený Civilisací, po návratu k životu primitivnímu.“ (VÁCHAL in BAJEROVÁ, 1990: 40)⁴⁵

Zmíněné projevy citu k „nižším tvorům“, divoké přírodě a krajině a zájem o jejich hlubší poznání nacházíme tedy již v raném období. Později se přidají i další postoje, názory a přesvědčení, jež svým obsahem korespondují se znaky environmentalismu.

V meziválečných letech Váchalův vztah k přírodě sílí. Umělec podporuje například **Spolek k ochraně zvířat pro ČSR**. Podle dochované přijaté korespondence od tohoto spolku, jež není pravděpodobně kompletní, Váchal aktivně přispívá na své poměry nemalými obnosy⁴⁶ a posléze se stává jeho členem (v r. 1930). Pro tento spolek vytvoří propagační list (*K zvířeti buď laskav*) a daruje 800 výtisků 3 variant exlibris (VÁCHAL, rkp. 1922–1932, BAJEROVÁ, 1990: 95). Mezi hlavní činnosti spolku – podle *Jednatelské zprávy za rok 1929–30*⁴⁷ – pak patří například zřizování útulků pro domácí zvířata, napajedel pro koně, financování veterinární péče pro nemajetné, rozšiřování informačních letáků o zákonu na zamezení týrání zvířat, o šetrném zabíjení na jatkách, omezování vivisekčních pokusů a pod.⁴⁸

Mezi čelné představitele uvedeného spolku patří mj. významná osobnost J. S. Procházky (je II. náměstkem spolku), který v meziválečných letech působí na poli ochrany přírody.⁴⁹ Soudě podle vydaných deníků (VÁCHAL, 1998: 58), ale i vydané korespondence (VÁCHAL, 1999: 151), také s ním je Váchal v osobním kontaktu. Otázkou zůstává, do jaké míry mohl tento přírodovědec ovlivnit Váchalův postoj k lidskému nakládání s krajinou. Znaky ochránářského postoje ke krajině a

⁴⁵ Zajímavou skutečností je také vizionářská zmínka v tomto dopisu: „...blíží se počátek konců – rok 1914, kdy promluví Dábel a zmatena bude lidská společnost, kultura a přirozený pořádek dějin...“ (VÁCHAL in BAJEROVÁ, 1990: 42)

⁴⁶ Dle přijaté korespondence (která je uložena v LA PNP – fond J. Váchal, korespondence přijatá) od tohoto spolku z let 1923, 1925–1927, 1940 dohromady nejméně 4392 Kč (tj. přibližně přes 800Kč ročně).

⁴⁷ *Jednatelská zpráva Spolku k ochraně zvířat pro ČSR za rok 1929–30* je dnes uložena v LA PNP, fond J. Váchal, korespondence vlastní.

⁴⁸ Později byla činnost spolku komunistickým režimem ukončena. Na zadní stranu členské legitimace z r. 1951 (která je dnes uložena v LA PNP, fond J. Váchal, doklady vlastní) si Váchal připsal: „*Potom 1952 jim to zavřeli, anžto jen psové dvounozí, jak v Moskvě štekající, dnes přednost před nímou tváří mají.*“

⁴⁹ Tento přírodovědec, autor publikace *Ochrana přírody* (z r. 1926), *Ochranné oblasti přírodní* (1923) a dalších, je v této době mj. lektorem literatury a zákonodárství ochrany přírodních památek na UK a docentem ochrany přírody na vysoké škole technické v Praze.

šetrného zacházení s přírodou vůbec, jež Procházková kniha *Ochrana přírody* přináší, se totiž o nemnoho let později objevují ve Váchalově Šumavě umírající a romantické.⁵⁰ Již v této době (v r. 1926) se zde otevřeně hovoří o neblahých účincích následujících praktik: regulace říčních toků, monokulturní hospodaření v lesích, exhalace (účinky na vegetaci), ale také odlesňování a vysušování podmáčených luk a mokřadů, jež má za následek změny klimatu. Autor tak projevuje povědomí jak o ochraně přírody a krajiny (například znalostí ekonomických nástrojů), tak i ekologie jako biologické disciplíny (například znalostí funkce klíčových druhů), především však shledává obor ochrany přírody „...*důležitou složkou další existence člověka vůbec*“ (PROCHÁZKA, 1926: 116). Jak ještě uvidíme, k okolnostem další existence člověka je však Váchal poněkud skeptický.

V meziválečném období Váchal podniká mnoho dalších cest – především na Šumavu, Pošumaví, ale i na Slovensko. Při těchto cestách si pečlivě zaznamenává své zážitky a dojmy a dokumentuje také přesnou trasu svých cest, což svědčí o mnohakilometrových denních trasách téměř za každého počasí. Tato putování jej pak inspirují k dvěma dílům, jež jsou významná pro naše téma – *Šumava umírající a romantická* a *Cesta Slovenskem s Calmetem*. První z nich je pak předmětem analýzy v této práci.⁵¹ V *Cestě Slovenskem s Calmetem* z r. 1930 jsou z našeho pohledu poutavé – vedle překrásných popisů divokého rázu krajiny – především pasáže z doslovu. Kniha je založena na mystifikaci, jež stojí za příběhem s reálnými prvky. Jak jsme uvedli: ve chvíli, kdy Váchal dokončuje knihu o Šumavě, chystá se na Slovensko především z toho důvodu, aby mohl porovnat zdejší hory s šumavským pohořím. Tento záměr spojí se svojí zálibou, totiž četbou o vampyrismu, a zplodí fantastický příběh, v němž figuruje záhadný výtisk do češtiny přeloženého originálu Calmetovy knihy o upírství (z r. 1746), který se mu dostane neméně záhadným způsobem do rukou. Nápad s neexistujícím nepřesným překladem reálné Calmetovy knihy pak Váchalovi umožňuje vkládat do jejího obsahu vlastní fabulace, a případně se odkázat na to, že „*překladatel nejen originálem knihy se neřídil, leč libovolně*

⁵⁰ V uvedené publikaci Procházka například hledí na rozšiřující se turistiku s jistou ostražitostí. Podle jeho názoru se právě ty nejkrásnější kouty Čech vinou výstavby rozhleden, hotelů a dalších staveb, současným jazykem řečeno – infrastruktury, stávají obětí počínajícího turistického průmyslu. S vědomím současného stavu, jeho kritika tehdejších rozhleden a pohozených umaštěných papírů (neboť plasty jsou doménou pozdějších let), působí poněkud úsměvně, nicméně publikace nabízí také řadu moderních environmentalistických i ekologických myšlenek.

⁵¹ Podrobněji viz další kapitola.

vkládá bezbožecké myšlenky své přímo mezi text Calmetem zřejmě diktovaný“ (VÁCHAL in BOR, 2007: 89).

Na začátku příběhu Váchal se svou družkou Mackovou a psem Tarzanem potkávají ve vlaku tajemnou postavu Archipenka, v níž hned zkraje autor, ovlivněný studiem vampyrismu, vytuší upíra. Po celé trvání příběhu však zůstává Archipenko v ústraní – objeví se znovu až na jeho konci, aby jej překvapivým způsobem uzavřel. A právě rozhovor s ním, který je obsažen v doslovu knihy, je pro naše téma nejzajímavějším shrnutím filosofických úvah autora o směřování vývoje lidstva, jeho vztahu k zemi a obecné spravedlnosti. Následující pasáž z rozhovoru si zaslouží citaci v nezkrácené podobě. *„Milý pane Archipenko, dosti dlouho byli lidé rozličných a rozmanitých názorů na řízení věcí tohoto světa; dosti dlouho trvalo, než vybojovali a uchránili sobě práva žít jako lidé a připravili všeliké theorie o tom, kterak člověk člověku bude bratrem u prostřeného stolu přírody; leč člověk nepřestal vzdor svým bohům, náboženstvím a morálkám býti zvířetem a tvorem vůči skutečnosti nerozumným. Všechny rozdíly rasové, náboženské a názorových skupin tvoří nadále bojovný stav nejen lidí mezi sebou, ale též mezi člověkem a nositelem téhož, Zemí, v jiných ještě tvarech a třeba vyvolenějších než-li jsou lidé se projevující. Zde třeba nového názoru, nového vědění, abychom vstříc matce zemi vyšli a tak nové pojmy Boha a spravedlnosti vymezili.“* (VÁCHAL in BOR, 2007: 108) Postava mistra dřevorytce však k zjednání spravedlnosti hodlá povolát nadpřirozené bytosti – upíry a vlkodlaky, kteří upouštěním krve z lidí napomohou lidský druh na správných místech redukovat a docílit tak harmonie v uspořádání světa. Tato úvaha pak může připomínat analogický proces selekce v přírodě, kdy ekosystém je predátory, parazity a dekompozitory očištěn negativním výběrem nemocných či jinak oslabených jedinců – jedná se o selekci, která prospívá celku.

Redukci lidstva pak Váchal považuje za účel, který světí prostředky, a neváhá tak obhajovat ani budoucí světovou válku. Tato Váchalova myšlenka se sice v menších obměnách objevuje i v dalších dílech,⁵² zde je jí však věnováno poměrně dost prostoru a čtenáři je předložena i s protiargumenty, jimiž oponuje Archipenko. Přemnožení lidského rodu je tedy u Váchala hlavním pramenem *„mizerie světa“*. Ostatně již zápis v deníku z roku 1928 hovoří takto: *„Příčina zla: zbytečné rození!“*

⁵² Například v právě v *Šumavě umírající a romantické*.

(VÁCHAL, rkp. 1922–1932) Podle mistra dřevorytce, postavy z Váchalova rukopisu ze Slovenska, dokonce „*lidstvo nedovede dnes nic velkého a ušlechtilého kromě svých zájmů; je třeba ztenčiti počet jeho buď válkami nebo zákonitě nařízením ztenčením porodů, aby dochovalo příští generaci přírodu alespoň v tom tvaru a stavu, v jakém dostalo ji od svých předků*“. Myšlenku, v jejímž základu je podstata udržitelného rozvoje, pak dokončuje slovy: „*Aby se tak stalo, dopomáhej nám k tomu jsoucnost wampírů, když bohové osvědčili se nicotnými...*“ (VÁCHAL in BOR, 2007: 111)

Morální povinnost předat svým potomkům zemi alespoň v takovém stavu, v jakém jsme ji zdědili, se objevuje na více místech. Například v pasáži, ve které kritizuje úroveň vzdělávání obecně, neboť v osnovách zcela chybí alespoň „*nejprimitivnější základy o vzájemném vztahu člověka k přírodě a jejím tvorům*“ (VÁCHAL in BOR, 2007: 112). Váchal totiž mezi řádky a po „váchalovsku“ vyřkne relativně moderní úvahu, z níž je patrné, že pokud se nepřikládá důležitosti ochraně „*nižších tvorů*“ a vegetace samotné, měl by se brát ohled alespoň na budoucí lidská pokolení, která jsou i nadále úzce spjata se světem přírody: „*...budoucí lidský dospělý vrah ostatních projevů přírody stává se nadále pouhým ničitelem přírody a tím vskutku mordýřem budoucích potomků svých*“ (VÁCHAL in BOR, 2007: 112). Tato úvaha, jak uvidíme, se objeví i v analyzovaném díle o Šumavě.

Zastavit rozmnožování lidského rodu, ať už díky vlkodlakům nebo další světové válce, o níž Váchal často hovoří, je pro úlevu a nerušený vývoj přírody nutností. Této filosofie se drží již jako voják v první světové válce – tehdy si člověk s čerstvými zážitky utrpení z válečných bojů poznamenal: „*A přec jsem si jist, že celá válka je vždy jediným prostředkem vytříbiti ducha, vlekoucího se již těžkopádně starými kolejemí a toužícího zkusiti jízdu po novém šterku, když kola životů duší příliš zapadala v bláto všedního a pomalého vývinu v ušlechtilosti a nutno prospěti nějak zotročeným člověkem nižším bratrům, zvířatům! Je třeba občas bušiti v život smečky lidské, když staré názory hrozí jí shnitím, mocnými ranami béd, hladu a zkázy, aby zbavila se nevážnosti ku přítomnosti, kterou vyplňuje přeplozováním a rozmnožováním bez ohledu na chvíle budoucí, vyvstávající jako obrovitá výčitka pokořené ostatní přírody.*“ (VÁCHAL, 1996: 44)

Podobné myšlenky a postoje, s jakými jsme se shledali v *Putování Slovenskem s Calmetem* (z r. 1930), nalézáme také o desítky let později ve Váchalově rozsáhlé korespondenci, kterou si krátil čas na sklonku života ve Studeňanech. Ačkoliv byl vydán pouhý zlomek těchto dopisů – románů, nemusíme dlouho hledat, abychom našli **předpovědi budoucí katastrofy**, ke které směle spěje moderní civilizace. Pokud totiž lidé nesníží svůj počet v budoucí válce, bude si muset pomoci „*matička zem*“ sama. Tuto peprnou promluvu k lidem jí (Zemi) vložil do úst Váchal v dopise z r. 1948 Josefu Hodkovi: „*Tak holt ksindlové dvounoží už jste se dost naplodili a rozmnožili víc než králíci, vaši bohové vždy za hovno stáli a po času se poroučeli, protože hlavně na to rozmnožování lidského rodu se hledělo, ale dál to nejde, milánkové! Vy jste pořád jen tomu vašemu Višnovi obětovali a starej Šiva s bohyní Kali měli špatný kšefty*⁵³, třeba v těch lágrech smrti Hitler et company dělal co moh'. Já jsem sama ráda, že jste, trulanti, na ten nekonečný pohyb atomový přišli a že v tomhle fochu děláte o sto péro, já sic budu drobet popraskaná, na pár století – ale což je to na mě? – a též možná slušnej kousek ze mně odprejskne, však přec, holoto lidská, řádně vás zdecimuji, tak, že s šelmami o brlohy dělit se budete...“ (VÁCHAL, 1999: 12–13).

Prognózy budoucí katastrofy jsou umělcovým relativně častým tématem.⁵⁴ Přestože nad představou oné katastrofy mnohokrát vtipkuje, přehání a všimá si absurdit, neboť pošklebek rád užívá – místo obvyklejšího respektu v těchto věcech, samotná hloubka a četnost autorovy pozornosti prozrazuje jistou vážnost, nikoliv však obavu. Starosti si s onou představou nedělá, neboť nejenže jak sám říká: „*toť se ví, že já už tu také nebudu, až ten svět praskne*“ (VÁCHAL, 1999: 26), především však proto, že doufá v budoucí regeneraci přírodního světa. Naznačuje to například v dopise z r. 1945 příteli Leixnerovi, když předpovídá atomovou válku: „*...to bude horší prevít ještě! Tož bláh, kdo bez potomků se světa schází, nechaje si výlet na Beskydy až za nějaké to století. Až to tam zaroste...*“ (VÁCHAL, 1999: 44).

V souvislosti s řečeným nepřekvapí, že umělec často kritizoval technický pokrok jako takový. Za vhodný jeho symbol, který plnil úlohu terče Váchalovy kritiky, si pak vybral **automobilismus**. Ten se také stal hlavním motivem k sepsání

⁵³ Zatímco v hinduistickém pantheonu představuje Višnu udržovatele vesmíru, Šiva je jeho ničitelem. Kálí je pak bohyně smrti a zkázy, hrůznou podobou bohyně Párvatí, manželky Šivovy.

⁵⁴ Připomeňme, že vlastně vytužil 1. i 2. světovou válku (BAJEROVÁ, 1990).

tištěné knihy s názvem *Kázání proti hříchu spěšnosti* z r. 1939, ve kterém ve stylu barokních kázání autor vyzdvihuje minulé klidné časy a útočí na uspěchanou atmosféru moderní doby, holdující automobilům, či letadlům – od samotného Dábla seslaným: „*Lidský spěch nedovoluje zastati se ani čelným duchům u problémů stávajících kultů, představ Boha a definic spravedlivého extraktu z morálek: jsou jen poloviční řešitelé uskutečňování Božího řádu na světě a domnívají se, že pravou, účinnou demokracií svět spasí, dělajíce účty bez hlavního věřitele, skrytých sil přírody.*“ (VÁCHAL, 1939: 6) Autor zde nezapomíná na žádná negativa této neblahé lidské záliby – nacházíme zde nejen úvahu nad tím, že automobil „*vše živé otráví pachem z té šelmy*“, ale také zamyšlení nad nepříznivou skutečností, totiž: „*co oleje už spotřebovaly a ještě spotřebují všechny motory světa a jakého zla k dobytí té krmě pro onu šelmu napácháno už bylo*“ (VÁCHAL, 1939: 16–17). Autor také připomíná fakt, že auta lidem mnohdy přinášejí smrt, zapomínáje, že právě úbytek „*dvounožců*“, byť se jedná mnohdy také o život ostatních tvorů, je přece jediná cesta, jak odvrátit budoucí zkázu. Váchal se však spíše soustřeďuje na negativní dopad automobilismu, který má na okolní svět přírody, a na důsledek zpohodlnění a degenerace člověka – v obojím případě v horizontu dějin obecně. Jistě, že zde neopomene zmínit směřování k budoucí zkáze, ať již způsobené lidmi přímo, či v reakci Země na jejich zhoubnou činnost.

V textu tohoto díla však dává najevo svou, relativně optimistickou, představu, totiž, že jednou bude člověk přece jen ušlechtilejší než dnes, ač časový horizont nástupu tohoto lepšího člověka je ještě vzdálený. Do popředí se opět dostává problém krutého zacházení člověka s ostatními tvory a jejich přemnožení na zemi.⁵⁵ Vystihující, nejen pro toto dílo, ale pro autorův postoj vůbec, jsou například následující slova: „*...jest-li že kdys ochranářství přírody a láska k zvířatům provádět západní státy začaly, nyní v tom ustrnuly, dávajíce přednost řešení hospodářské base všelidské.*“ (VÁCHAL, 1939: 28) K jednomu ze zásadních děl, dobře korespondujících s idejemi environmentalismu, dodejme, že právě v ten den (18. 3.1939) „*složiv první díl Kázání proti hříchu kvaltu*“, nákladní automobil usmrtil jeho matku Annu Hlaváčkovou. Neměl pochyb o tom, že se jednalo o

⁵⁵ „*Ach, dobo ještě velmi vzdálená, kdy opravdu kulturní, mravně a citově založení lidé i od smrti různou v polích a lesích zvíř, stejně jako od jatek osvobodí tele, určující příliv a odliv životů na tuto zemi nějakou vhodnou sterilizací a snad nějakými dosud neznámými paprsky...*“ (VÁCHAL, 1939: 28)

„honorář z Neznáma“ (OLIČ, 1993: 180). K tématu ještě přikládám ironickou poznámku, kterou o mnoho let později píše v dopise Bobši Svobodovi z r. 1953: „*„Dábel řek': 'Od novýho roku budou v Čechách na tom dobře zvlášť tihle motoristé, protože benzín bude o polovičku zlevněn. Nota bene: všechny silnice a sjízdné cesty musí být do konce května vybetonovány, žádný zákazy jízdy nikde a směrnice. Ovšem každý z motoristů musí se zavázat, že týdně přejeđe aspoň jednoho penzistu, totálně k smrti!*““ (VÁCHAL, 1999: 193).

Pro doplnění stručného nástinu umělcova vztahu k přírodě ještě dodávám stručné údaje o jeho knihovně. Přestože se v pozůstalosti zachoval její pouhý zlomek, nalezneme zde několik **přírodovědných publikací**.⁵⁶ Jelikož měl umělec ve zvyku podtrhávat vybrané pasáže a tvořit poznámky v knihách, můžeme usuzovat – s minimálním podezřením na snahu mystifikovat budoucí badatele – co považoval za opravdu důležité a co si o textu myslel. Z tohoto pohledu je zajímavé prolistovat například publikaci Bohumila Němce – *Vztahy rostlin k vnějšímu světu* z r. 1907. Autor zde pojednává o mnoha jevech v přírodě, které pak Váchal v *Šumavě umírající a romantické také popisuje*.⁵⁷ Vedle definice ekologie ve vztahu k rostlinám⁵⁸ je zajímavou skutečností, vztahující se k našemu tématu, také to, že si zde Váchal zatrhl mj. následující pasáž: „...*studium rostlinné oekologie může vésti k otázkám rozhodující důležitosti pro celý náš názor světový.*“

Průřez Váchalovým životem a dílem z pohledu environmentalismu by bylo možno dále doplňovat o četné další projevy náklonnosti k divoké přírodě, ruku v ruce s lamentováním nad jejím ničením ze strany člověka. Usuzuji však, že zmíněné události, kontakty a postoje, ale především ona tři díla⁵⁹ postačí k vytvoření představy o umělcově vztahu k přírodě. Na rozdíl od ostatních postojů a názorů tohoto svérázného umělce, které často měnil, provokoval jimi a mnohdy byly produktem jeho přetvářek, vztah k přírodě zůstal po celý jeho život relativně

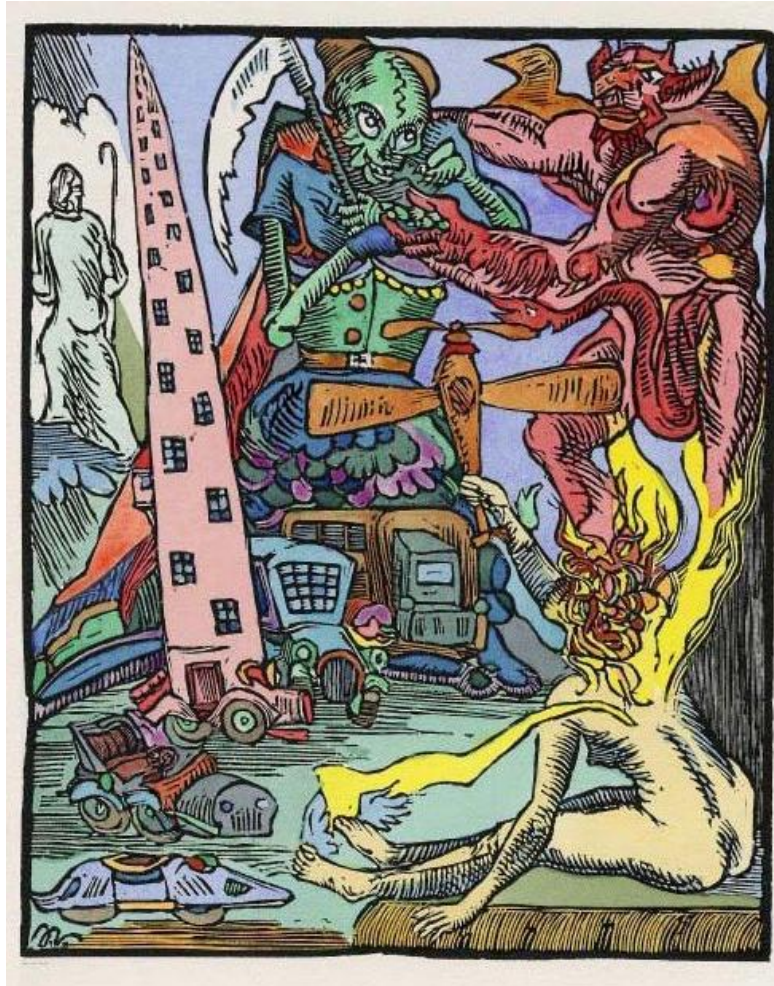
⁵⁶ Například tyto: R. Lämmel – *Přírodovědci a přírodní zákony* (1930), T. H. Huxley – *Uvedení ve vědy přírodní* (1902), J. Velenovský – *Přírodní filosofie* (1921), P. Svoboda – *Lesy Liptovských Tater* (1939) aj.

⁵⁷ Jedná se o popis mykorrhizy, adaptace rostlin na vnější prostředí extrémních stanovišť, vliv prostředí na vzhled rostlin, výživa rostlin rozkládající se organickou hmotou odumřelých těl, princip fotosyntézy, vliv odvodnění rašelinišť na úbytek vzácných rostlinných druhů, vliv střídání sucha a vlhka na lišejníky aj.

⁵⁸ „*Oekologie – nauka o způsobu života rostlin vzhledem k jejich sídlům, k místům, na nichž vegetují, jinak řečeno, je to nauka o vztazích rostlin k zevnímu světu je obklopujícímu (živý i neživý).*“

⁵⁹ *Putování Slovenskem s Calmetem, Kázání proti hříchu spěšnosti a Šumava umírající a romantická.*

jednotný. Svět divoké přírody se také jeho slovním útokům a posměškům úspěšně vyhnul,⁶⁰ neboť u něho vzbuzoval respekt a úctu.



Obr. č. 2: Kresba z knihy *Kázání proti hříchu spěšnosti*

⁶⁰ Až na malou výjimku a tou je báseň z období umělceho dospívání *Dekadence přírody*:
Potvora slunce svítilo v zem,
kraj shnilý jak by nakažen
tyfem střevním blbě řval
v potok jež linul se jak lineál

Květiny blbě smrdíce
dýchaly výpar z hnojnice
jež pole své byl pokropil
gigrle sedlák, nekrofil.

Nábožné písně zpívaly
jeptišky panny, žížaly. (VÁCHAL in OLÍČ, 1993: 16)

3. Šumava umírající a romantická

3.1. Šumava umírající a romantická – okolnosti vzniku díla

Šumava je Josefu Váchalovi souzena pouze částečně – některá, pro něho osudová místa sice svou polohou obklopují šumavské pohoří z několika stran,⁶¹ nicméně musel následovat první fascinaci Šumavou, kterou zasazuje již do dětství v Písku,⁶² a udělat rozhodující krok vstříc tomuto kraji sám. Stalo se tak zřejmě také vlivem jeho studia krajinomalby v plenéru v roce 1905. Jak již bylo řečeno – podle vzoru romantických tradic – putuje výhradně pěšky, za každého počasí a nejčastěji sám, „*protože oči i srdce zůstaly více otevřeny než ve společnosti jiných*“ (VÁCHAL in KLÍNKOVÁ, 1999: 3).

Od roku 1926 se zvyšuje četnost i délka návštěv Šumavy a Pošumaví na české i bavorské straně pohoří a stávají se relativně pravidelné až do roku 1933.⁶³ Tyto cesty jej již v průběhu 20. let přivedou k novým tvůrčím plánům. V dopise z roku 1927 píše otcí: „*Šumava! Té chci věnovat nejlepší své dílo...*“ (VÁCHAL in BAJEROVÁ, 1990: 95). Také zápisy v deníku jsou svědectvím nejen prvních podnětů k budoucímu dílu o Šumavě, ale i první reálné práce.⁶⁴ Zatímco původní plán byl sepsat „*jakousi českou theosofii šumavskou*“, vyznání Šumavě se odehrává ve dvou rovinách – vznikají díla dvě.⁶⁵ *Očarovaná Šumava* se zrodila během krátké doby při pobytu v Prášilech jako rukopisná kniha, která přináší příběh na motivy zdejších pověstí, zasazený do hlubokých lesů divočiny. Zatímco tato tzv. „malá

⁶¹ Narodil se v Milavčích u Domažlic, vychovávan byl v Písku a jeho žena pocházela z Olšan u Nepomuku.

⁶² V korespondenci z roku 1928 Karlu Ardeltovi, kde vzpomíná na dětství prožité u prarodičů v Písku, píše: „*Zahradou se šlo nahoru k vyvýšenému altánu, odkud byl krásný pohled až k Šumavě. Uprostřed se tyčil Boubín a zdál se mne, chlapce, lákat do svého pralesa...*“ (VÁCHAL in BAJEROVÁ, 1990: 13).

⁶³ Bajerová (1990:95) uvádí, že navštěvuje Šumavu po 19 let.

⁶⁴ Například zápis z 27. 8.1928: „*Vysázel na zkoušku stránku k Šumavě.*“ nebo 29. 8. 1928 „*Dop. psal první texty k Šumavě*“ (VÁCHAL, rkp. 1922–1932).

⁶⁵ Pro upřesnění: během tohoto období nakonec vznikla díla s šumavskou tematikou tři – *Očarovaná Šumava*, *Šumava umírající a romantická* a *Prášilská papírna* – cyklus dřevorytů Anny Mackové s textem Josefa Váchala.

Šumava“ nabízí poutavou dějovou linku o hledání pokladu, vyprávěnou stylizovaným jazykem a napodobuje tak (podobně jako *Krvavý román*) podřadnou literaturu, tzv. „velká Šumava“ (*Šumava umírající a romantická*) je dílo plné vážných úvah, přesvědčení, fascinací a osobních vyznání nad charakterem zdejšího kraje, doplněné dřevoryty, na kterých si autor zakládal, neboť byly výsledkem mnoha jeho experimentů a technických vynálezů.

Již jsme uvedli, že do náročných příprav k sepsání této knihy, mimo samotné důkladné „ohledání terénu“, patří především studium nejrůznějších podkladů, jež se vážou k tématu Šumavy. Bajerová (1990: 98) uvádí, že umělec studuje českou i německou literaturu, meteorologické údaje a mapy, dokonce i hospodářské zprávy. Podle této autorky „*Váchalovo stěžejní dílo*“ představuje knihu monumentálního formátu v doslovném (650x490x60mm) i přeneseném slova smyslu. Tiráž původního vydání zní: „*Text k této knize napsal, z 8014 řezaných a odlitých liter vysázel, 74 barevnými dřevoryty (celkem v 544 barvách tištěnými) doprovodil, vytiskl a vydal celkem v 11 výtiscích dřevorytec Josef Váchal v době od 11. července 1928 do 3. května 1931.*“

O tom, že si svého díla velmi vážil, svědčí mj. přednáška pro Volnou myšlenku *O grafice, speciálně o dřevorytu*. Nejenže si přinesl na přednášku jeden výtisk jako názornou ukázkou, ale také samotný obsah této přednášky se týkal tohoto díla z velké části. Zde také přečetl celé znění doslovu této knihy. Váchal se k dílu později vrátí ještě jednou, a to v knize *Receptář barevného dřevorytu* (z r. 1934), kde představuje své dřevoryty z této knihy po technické stránce. Zhruba od této doby jej okolnosti a inspirační vzněty zavedou poněkud jinam, nicméně šumavské motivy se i v pozdním období jeho tvorby také objevují a do konce života se nepřestane zajímat o dění v tomto regionu.

Jelikož se však za jeho života neprodala ani většina z 11 výtisků, Váchalovi se nevrátily náklady ani mzda za tříletou práci (BAJEROVÁ, 1990: 100). Ve své době si Váchal dílo cenil na 13 000–15 000 Kč, nedávno byl jeden exemplář vydražen na 3,1 milionu Kč. K doplnění základních informací o knize nutno dodat, že nedávno vyšlo v nakladatelství Paseka faksimile původního tisku, a to jak v původním formátu 480 x 640 mm, tak i ve zmenšené verzi.

3.2. Širší kontext vzniku díla

Jestliže zde byla řeč o náročných přípravách autora ke knižním dílům věnovaným Šumavě, měli bychom se v tomto bodě na chvíli zastavit a podobně jako autor – doplnit základní fakta, vztahující se k tehdejší podobě tohoto kraje. Domnívám se totiž, že bez této alespoň stručné průpravy nelze analyzovanému dílu plně porozumět. Díváme-li se na Šumavu dnes, je nutné připomenout zvláště onen fakt, že šumavský region byl nepoměrně více obydlen než dnes, cesty udržované, krajina kultivovaná a intenzivně využívaná. Historický kontext, v němž Váchal svá putování, pozorování i hořekování nad Šumavou konal – v širším rozmezí – od desátých do třicátých let 20. století i na centrální Šumavě (Hůrka, Bučina, Březník, Zhůří) nejednalo se o „zemi nikoho“, jak ji na cca 40 let vytvořili komunisté a železná opona, ale o poměrně hustě zastavěnou, obydlenou a civilizovanou horskou kulturní krajinu, včetně tzv. infrastruktury. V dnes liduprázdných místech byly tehdy desítky nejen domů a kostelů, ale také penzionů, hostinců a turistických ubytoven, jejichž takřka exponenciálního růstu se Váchal tehdy právem obával. Tento vývoj však na téměř půl století drasticky přerušila a vrhla zpět studená válka.

V místech, která dnes působí dojmem „původního“ charakteru krajiny, viděl v době historicky zatím nejhustšího osídlení šumavské krajiny Váchal v centrální Šumavě i jinde vesnice s 200–800 obyvateli, mnoha hospodami, penziony, kostely, poštou či školami atd. Atmosféru tehdejší podoby šumavské krajiny pak dobře připomenou dobové pohlednice se snímky těchto vesnic, obklopených velmi často holými, vytěženými kopci.

Turistika v dobách Váchalových výprav na Šumavu prožívala právě (zjednodušeně řečeno) druhou vlnu rozmachu. Ta první se odehrála již na konci 19. století, kdy zde bylo postaveno mnoho rozhleden,⁶⁶ turistických chat⁶⁷ a vybudovány turistické cesty.⁶⁸ Z této doby také pocházejí první průvodce po Šumavě⁶⁹ a později,

⁶⁶ Již v roce 1825 je postavena kamenná rozhledna na Kleti – je to vůbec nejstarší rozhledna v Čechách (MOSER, 2003: 728) dále pak například na Libíně (1883) a další (MARTAN, PŘEDOTA, 1996).

⁶⁷ Na přelomu 19. a 20. stol jsou běžné ubytovací kapacity například na Špičáku (hotely Rixy, Prokop) či na Javoru (chata z r. 1885), na Třístoličnicku atd. U Černého jezera je zbudováno několik chat dokonce již v 70. letech 19. století (MARTAN, PŘEDOTA, 1996).

⁶⁸ První z nich již v roce 1897 (MOSER, 2003: 730).

na počátku 20. století, Luzný i Roklan začnou sloužit prvním průkopníkům lyžařského sportu. Na starých pohlednicích⁷⁰ lze spatřit dokonce loďky pro turisty na Javorském i Černém jezeře již v prvních letech 20. století. V době Váchalova putování po Šumavě se turistika ještě více rozšiřuje – zřizují se nové chaty⁷¹ a ubytovny pro turisty a další služby, především díky Klubu českých turistů, jehož byl Váchal členem. Kvůli náporu letních turistů jsou například od r. 1921 vypravovány zvláštní vlaky z Plzně atp. Přestože tehdejší úroveň **průmyslu** a dopravy⁷² je v těchto končinách oproti jiným regionům nízká (je zde relativně málo komunikací i elektrifikace je pomalá) i zde je již průmyslový rozmach dobře patrný. Vedle tradičních skláren, brusíren a pil se tu za dob Váchalových cest nachází mnoho relativně moderních podniků – mezi nimi například elektrárny či papírny, nechybí ani chemičky či vápenky. Ze všech odvětví se tu však nejlépe uchytila především těžba a zpracování dřeva. Nicméně později, na začátku 30. let, přichází pozvolný úpadek a s ním ruku v ruce nezaměstnanost.

V souvislosti s turistikou a průmyslem je třeba dodat, že se v tomto kraji již tehdy uplatňuje **ochrana přírody**. Mimo rezervaci Boubínský prales (formálně chráněnou od r. 1858) je nově pod ochranou také Černé a Čertovo jezero (od r. 1922) či Buková stať (od r. 1923). Na začátku 30. let se přidají i další maloplošné přírodní celky,⁷³ mimochodem právě mj. díky botanikovi K. Kavinovi, o němž se Váchal v textu analyzovaného díla zmiňuje (VALENTA, 2003: 341–342).

⁶⁹ 70. a 80. léta 19. stol. (MOSER, 2003: 727).

⁷⁰ Martan a Předota (1996 a 1997).

⁷¹ Na Černém jezeře je v provozu od 20. let dvoupatrový penzion, poblíž pramenu Vltavy je od roku 1923 zřízena chata KČT, ve stejném roce pak také chata s rozhlednou na Pancíři a mnohé další (MOSER, 2003: 729–730).

⁷² Ve dvacátých letech je již na Šumavě sice v provozu několik pravidelných autobusových linek, nicméně koňský potah s poštou zde jezdí ještě v r. 1938! Osobní automobilová doprava se zde rozšíří až v 30. letech (KUBŮ, ZAVŘEL, 2003: 685–689).

⁷³ Jezerní slatě u Kvildy, Rokytské a Mlýnárenské slatě na Modravsku, Trojmezna hora, Plechý s Plešným jezerem aj. (VALENTA, 2003: 341).

3.3. Rozbor textu *Šumavy umírající a romantické*⁷⁴

3.3.1. Snaha o odpovědnost – 1. znak

V současné době velmi diskutovaná otázka ekologické krize a globálních problémů, které například zmíněný Erazim Kohák považuje za daň za svobodu člověka, nejsou v tomto Váchalově díle stěžejním tématem. Kdo by zde hledal zamýšlení nad globálními problémy, často se vyskytující téma environmentalistů, nenalezl by přímou výpověď, která by se k tomuto fenoménu vztahovala. A přece – v jedné pasáži píše Váchal o klimatických změnách. Popisuje zde skutečnost, že v důsledku (nikoliv pouze) proudění tepla ze zalidněného a průmyslového severu dochází v šumavském pásmu k rozšíření sucha.⁷⁵ Jedná se tedy o regionální změnu klimatu, ač nikoliv s globálním dosahem. Pokud Váchal vůbec hovoří k tématu globálních problémů, jeho stále se opakující názor je ten, že za nevyrovnaným účtem s přírodou stojí **přemnožený lidský druh**. Na několika místech dokonce navrhuje jeho regulaci, jako jedinou možnou cestu vpřed (viz níže). Kultura a tzv. pokrok jsou častým terčem autorovy kritiky, neboť je přesvědčen, že některé jejich aspekty jsou na újmu mimolidskému světu. Autor vyslovuje také otevřenou kritiku především předsudků náboženských a vlasteneckých, kterým přiznává pouze nepatrný mravní zisk, spíše však „*užitek zemi, její kráse a jejím tvorům žádný*“ (69). Na tomto místě přece jen nacházíme souvislost s nabádáním k odpovědnosti za stav světa. Z těchto předsudků totiž, podle Váchala, vychází „*neudržitelná více morálka a světový, z větší části zbahnělý názor*“ (45), v nichž vidí hlavní příčinu devastace přírodního prostředí krajiny šumavských hor. Nejedná se tedy o nějaké volání po

⁷⁴ Pokud není uvedeno jinak, budou v textu použity citace z vydání z r. 2008, označené číslem stránky v závorce. Pro podrobné údaje o této publikaci odkazují čtenáře na soupis literatury. Především, že se jedná o nově vydanou původní verzi textu – tedy bez zásahů a oprav.

⁷⁵ „*Pozorování klimatologická a meteorografická předurčují poněkud zánik lesů v jistých částech šumavského kraje ve vyšších polohách nedostatkem vody, následkem přesunu a změn teploty. Neodhadnutelná nyní kvanta sněhu ve dvou třetinách celé délky šumavské (142 km dlouhé,) napadaného a zásobujícího dostatečně obrovské vodní nádrže slatí zmizí, oteplováním proudícího tu vzduchu ze zalidněného přístě severu; tlak vzduchu ze západu sem se hrnoucího bude vyrovnán a tím snížen i počet srážek, nehledě ani k spolupůsobení tak zv. větracích cest, nově zřízených v pravidelných lesích dole.*“ (41)

odpovědnosti za stav světa, ale spíše o vzdornou kletbu nad důsledky lidské nezodpovědnosti, jejíž vinou mizí poslední krásy divoké přírody.

Váchal skrze své dílo neustále promlouvá do svědomí lidské společnosti a v rámci – dnes by se řeklo – ekologické etiky nabádá k ospravedlnění života a vývoje ostatních druhů či přírodních celků. Jestliže současný environmentalismus upozorňuje na nespravedlivé rozdělování zdrojů a přesvědčuje k rovnosti v otázkách spravování světa obecně, Váchal uznává **spravedlnost a rovnost pouze v horizontu vztahu člověk – příroda**. Poselství rovnosti ve společnosti, ideje humanismu, křesťanská etika pomoci bližnímu svému, stejně tak jako osvícenské ideje, vyzdvihující rozum člověka – to vše jsou podle autora hodnoty líbivě povrchní a vzhledem ke skutkům člověka těžko obhajitelné. Proto autor odsuzuje obecně „*tupé chápání přírody těmi, kdož zpívají o bratrství lidském*“ (211). Jako podnět k úvaze nad nezodpovědností lidské společnosti a hrozících důsledků může sloužit i význam slov: „*Dle toho, jak vysoko kdo vzlétl, paprsek sluneční ho oslní a veliká je závrať člověka.*“ (45). Vždyť právě svobodomyšlné chování a chybějící soudnost lidské společnosti, jež se opíjí svou dokonalostí a vynalézavostí, je přesně to, co zodpovědnému chování brání. Přijmout zodpovědnost pak podle Váchala znamená mít ohledy na druhé nikoliv pouze v rovině národů či společností, ale především v rovině samotných druhů.

Odhlédneme-li na okamžik od Váchalova láteření nad kvalitou lidské společnosti, jež mu před očima devastuje poslední krásy šumavského kraje, nutno dodat, že autor upozorňuje na několika místech také na **rostoucí počet lidí** sám o sobě. Jen samotné přídavné jméno „*přemnožený*“ v souvislosti s člověkem se tomto díle vyskytlo 4 krát. Příkladnou ukázkou je pak následující, ne zcela optimistický, náhled na skutečnost: „*V dnešní zbahnělé době ničemu velkému, krásnému a ušlechtilému nepřející, jest již odvahou říci, že úpadkem přírodních krás vina je pouze přemnožená lidská společnost.*“ (37). Jedná se o skutečnost, která Váchalovi vážně leží v žaludku. Jakmile však vyjadřuje růst populace tak, že „*v rozmnožování svého druhu závodí člověk s komáry a žabami*“ (223), Váchalův posměšný sarkasmus, jako obvykle vyhrocen do extrému, předešlé vážné obavy mírně zlehčí. Ostatně v kontextu Váchalových postojů podobná nadsázka není výjimkou. Nepřekvapí proto, že člověka mnohdy častuje posměšnými a nelichotivými termíny a devastaci šumavských přírodních krás připisuje „*chytrákům*“, „*prospěchářům*“,

„lesním experimentátorům“, ale především pak „tak zvaným přátelům drobného člověka“ (109).

Z Váchalova **temného proroctví** o osudu šumavského kraje však číší přesvědčivý stesk nad jeho zkázou, o které nemá pochyb. Předpovědi o budoucí podobě šumavských končin, kterých je v jeho díle hned několik, se nesou zásadně v negativním duchu, neboť se domnívá, že vinou lidské „chamtivosti“ či „nenasytnosti“ šumavské lesy vezmou za své. Skutečnost Váchal představuje tak, že o osudu šumavských hvozďů je již rozhodnuto. Vývoj tohoto kraje tomu nasvědčuje – Šumavu navštěvuje mnoho let, pozoruje s vědeckou pečlivostí měnící se stav jednotlivých zákoutí, který místy srovnává s popisy v Klostermannových románech. Celé dílo se tak nese v duchu připomínky blížící se zkázy a okouzlení nad charakterem míst, která ještě této zkáze nepodlehla. V jedné pasáži Váchal sice říká, že příští generace si jistě uvědomí, že přirozeně se vyvíjející divoké hvozdy jsou všestranně prospěšnější „než nejnádhernější sportovní stadion světa“ (169), takže by se dalo říci, že tak předpovídá nástup environmentalistických tendencí, které se ve společnosti později uchyťí, společně s jejím poučením o užitečnosti divokých forem přírody. Je to jedna z mála optimisticky laděných pasáží hovořících o budoucnosti – nicméně s vysokou pravděpodobností – ironicky míněná. Také další pasáž se vztahuje k budoucnosti, její význam není výrazně negativní a lze v ní spatřovat jistý přesah do současnosti. Environmentalistické postoje současnosti totiž lze připodobnit s tím, co Váchal nazývá „romantikou nového ražení“ (45), jež by se mohla rozšířit a mj. oživit zapomenuté pohanské přírodní kultury, neboť je přesvědčen, že lidstvo je k romantice jako takové ve svém vývoji vždy v určité periodě přitahováno. K „vládě rozumu“, jak autor tvrdí, bude „cit přec přizván“, protože „není vynalézavosti bez fantazie“ (45). K prosazení podobných tendencí je však Váchal značně skeptický. Ve svých úvahách nad budoucími podobami šumavského kraje často spěje, zdá se, až k přehnaným fantaziím apokalyptického rázu. Nejenže se v mnoha z nich jeho proroctví bohužel vyplnila, ale zároveň je nutné brát v úvahu zmíněnou tehdejší situaci, především pak neporovnatelně vyšší počet obyvatel i v centrální části Šumavy.

Autor ve svém díle, jak již bylo naznačeno, vyjadřuje odpor k člověku a společnosti jako takové. Veškerý myšlenkový proud uznávající prioritní hodnotu a nadvládu člověka je tímto jednomyslně zavržen. Na lavici takto obžalovaných pak

posilá stávající podoby humanismu, demokracie, socialismu (i kapitalismu), náboženské tradice či jakékoliv prostředky k dosažení pohodlí a blahobytu člověka. Z tohoto důvodu zavrhuje nejen život městských obyvatel⁷⁶ jako takový, ale v šumavském regionu předně dopravní a turistickou infrastrukturu, jež se v dobách sepsání tohoto díla začínaly na Šumavě pozvolna prosazovat. Jak bylo řečeno výše, na mnoha – dnes přísně chráněných – místech byly doprava a turismus rozšířeny již dávno před Váchalovými návštěvami zdejšího kraje. Stručně a zjednodušeně – současným environmentalistickým pojmoslovím – řečeno: **opovrhoval konzumním způsobem života.**

Sama osobnost Josefa Váchala také představuje z tohoto úhlu pohledu učebnicový příklad dobrovolné skromnosti, neboť vedl velmi prostý život a ani po hýřivých způsobech netoužil – soudě podle názorů a myšlenek obsažených v jeho denících či v korespondenci. Přestože mu výtvarné řemeslo nevynášelo dostatek peněz, většinu svých příjmů vkládal do výtvarných potřeb. Významný podíl jeho výtvarné práce lze, soudě podle zveřejněných údajů pokladní knihy v *Pamětech dřevorytce*, považovat za prodělečnou činnost. Odmítal se ve svém díle podřizovat všeobecnému vkusu, přestože by se tak mohl vymanit z naprosté chudoby, ve které po celý život žil. Svým způsobem má tedy právo útočit na lidskou z pohodlnost – v té totiž vidí mj. příčinu mizející krásy lesů a hor, a naopak obdivovat skromný život nezpohodlnělých a houževnatých lidí z hor a jejich ctitelů. „*Milovník šumavského kaje oželí námahu a útrap spojených s cestou do některých výšin obtížněji přístupných a rád znovu se sem vrací, aby dojmy zde zažité vyhlídkou i pozorováním stromů tu s živly zápasících v paměti své utvrditi ještě lépe mohl.*“ (177)

Turistika⁷⁷ je také častým předmětem Váchalovy kritiky, mnohdy dává najevo své pohrdání nad její pošetilostí, na některých místech v knize před ní přímo varuje upozorněním na zhoubný vliv jejích důsledků na přírodu: „*Jakmile stanou se cílem turistiky, dostaví se i zánik těchto krás.*“ (79) Nejen proto, že je silně individualisticky založen, nevyhledává spolky turistů (ačkoliv se stane na nedlouho pasivním členem KČT), naopak společenské návštěvy přírody s materiálním

⁷⁶ Město je pro něj symbolem pokleslosti. Vidíme to například v pasáži, ve které chce zdůraznit monotónnost a fádnost šedi při popisu šumavských mlh, použije přirovnání k „*obrazu myšlenkového pochodu stáda uprostřed měst*“ (205).

⁷⁷ Zejména turistika jako industrie a byznys – dnes bychom řekli tzv. „tvrdý turismus“.

zajištěním jsou mu proti chuti. Z jeho opěvujících popisů zdejší krajiny lze dobře poznat, že zdejší typicky nevlídné počasí si velmi oblíbí. „*Vzdor přibývání dešťů, šlehajícím z bezbarvých nebes v zem jak přival ledových jehel, burácení větru a rostoucí zimě za dnů ustavičně stejných, kdy světla a života ubývá, tím krásněji a intimněji bývá v lůně hvozdů a nekonečných lesů.*“ (227) Dává přednost samotářskému pěšimu zdolávání těžkého terénu a přespávání v polorozpadlých dřevařských chatkách, neboť „*krom blech nahodilého nocležníka v některé z chat nic více neobtěžuje a spánek tam klidnějším než v chatách klubu turistů*“ (129). S lítostí zaznamenává, že tato skromná útočiště, která jsou častým dějištěm již v Klostermannových prózách, také postupně mizí. Škodolibě dodává: „*Alespoň ušly choutkám dnešního trampa.*“ (129) Jinde je však přece jen shovívavější – nejenže některé pasáže lze vykládat jako doporučení, která místa stojí za to vidět: „*Této vzácné podívané doporučiti mohu...*“ (113), v jedné pasáži však také připouští přítomnost turistů, než osobitá krása Šumavy zanedlouho zmizí. Tato shovívavost k turistice je pak zřejmě vyvolána apatií nad vědomím jistého konce potápějící se lodi.

Vedle toho, že Váchal turistický zájem o Šumavu hodnotí nejčastěji jako povrchní a módní záležitost, tvrdí, že většině společnosti je tento kraj lhostejný. Příčinu autor vysvětluje přílišným vlastenectvím (jako obvykle), neboť Šumava je z velké části osídlena Němci. Není to však samotné vlastenectví, jež uvádí Čechy v lhostejnost k přírodním krásám. Váchal v této pasáži útočí také obecně na nízkou inteligenci národa obecně, z které vyplývá obdiv nad autory, kteří inspiraci hledají jinde – ve městě, hospodě či v „*papírové plísni*“ (109). Také samotná zpohodlnělost způsobuje, že Šumava návštěvníky odrazuje svým pochmurným rázem a chladným a vlhkým klimatem. Tento kraj sice přitahuje turistu díky výhledům na Alpy, lesům pralesního rázu či divokým řekám, nicméně touha po jeho pravé tvářnosti, jež vychází z četných mlh, mokřisek, dešťů a chladna, je znakem pouze několika opravdových obdivovatelů Šumavy. „*...ti však, z nemnohých nejopravdovějších přátel, kteří šumavskou krajinu s jejími hvozdy a slatěmi v celé její nádheře horské již poznali, zatouží spatřiti jí znovu, v pravé tvářnosti její, totiž uprostřed mlh, příšeří a mračen, s výšinami plnými par a s hvozdy dešti bičovanými.*“ (113)

Nad Váchalovým zehráním na turistiku se dnešní čtenář může zlehka pousmát. Nicméně také zde je nutno připomenout, že penziony a hotely stály

v místech, kde dnes nenajdeme viditelné známky civilizace, či že projížďky na loďkách na Černém jezeře byly běžné již počátkem 20. století. Přestože nelze srovnávat charakter a úroveň turismu se současným stavem, čtenáře překvapí aktuálnost autorových úvah.

Po nastínění Váchalových postojů k turistice lze očekávat, že jeho terčem kritiky a posměchu je také móda trempinku či lyžování.⁷⁸ Na svou dobu nebývalý odpor k **industrializaci** jako takové do Váchalova světonázoru zapadá také velmi dobře. Jelikož chová hluboký cit k šumavské krajině, špatně nese, že tolik „*krásy již zničeno zde podniky průmyslovými, postavenými v dolinách nejmalebnějších*“ (259). Existenci průmyslu dává do přímé souvislosti s populačním růstem, a důsledky přebujelé lidské společnosti – průmyslem okouzlené – popisuje opět jako temnou vizi budoucích či dokonce již přítomných časů, neboť „*každým technickým vynálezem*“ a „*každým člověkem přes počet na svět přivedeným*“ mizí ze světa „*ideál krásy a dobrá*“ (215), který vidí především (nebo snad výhradně) v přírodě. Následující pasáže si zaslouží nezkrácené citace: „*Kulturní, obchodní a průmyslový ruch přítomnosti spěchá, by i v těchto prapůvodních končinách se usídlil; smíme doufat, že stane se tak teprve v nových dobách s přeměněnými názory o kapitalismu a proletariátu a o nutnosti práce radostné par excellence lidmi svobodnými a svobodného ducha?*“ (169) Jak podnětný text k úvahám nad dobou kdy vznikl a jakými cestami se ubíral vývoj... V dalších ukázkách z textu, jež poukazují na okolnosti toho, že „*lidská rozpínavost mezi nezná*“ (109) a ruku v ruce s ní rozšiřující se průmysl v šumavském kraji, autor využívá kontrastu k umocnění svých myšlenek: „*Užitek vytlačil z těchto míst krásu; kde velebnost skupenství hornin, vod a vegetace v spojení s živly Tvůrci svou odvěkou píseň sprádala, tam hučí dnes stroje a benzin páchne poblíže přístavků a odkopávek; brusírny, sklárny hutě a mlýny právě do míst nejkrásnějších se rozlezly.*“ (125) V protikladných popisech, jež jsou výsledkem autorova vnímání skutečnosti, se mnohdy objevují vjemy všech smyslů. I v další ukázce však dominuje sluch:

„*...ošemetnost zemních jícňů a provozujících vřavu pekelného orchestru, hrajícího v pianisimu šumících stromů, kvílením větru a hučením vichřic, v harfové hře dešťů, cymbálem lijavců neb ve forte kroužících vloček, řítících se bystřin a*

⁷⁸ A to i přesto (nebo právě proto), že jeho otec (Aleš-Lyžec) byl velkým propagátorem tohoto sportu.

burácení hromu! Synům těchto dob, radujícím se nad postupujícím zalidňováním vlasti, hudba minula více nezavzní; spokojí se nejvýše hukotem vod v údolní přehradě sváděných, bzukotem dynam z elektrárny nejbližší a hvizdotem z lokálek lesy v těchto místech protínajících; za doprovodu pachu z sterých aut, uhánějících tu po cestě v nejděsivějších místech zřízené. Umlknuvší navždy píseň šumavských hvozdů vystřídá tlampač a kdo ví která vymoženost radiová v těchto koutech městům odlehlých, s hotely u cest a budovami pokusných stanic, vedle roztahujících se tu poněkud továrních kolonií.“ (49)

Váchal se však mnohdy uchýlil k radikálním a vyloženě provokativním úvahám. Ne všechny si však – tak jako tu následující – nechával pouze pro sebe a svůj deník. I v našem díle mnohokrát zazní. Následující ukázka z roku 1911 nejlépe vypovídá o vzdorovitých postojích mladého umělce: *„Do českých lesů nasadil bych nejraději raubíře, na luka a pastviny ovčáky se psy. Přivolal bych zpět strašidla, vyhnaná z pustých stavení, a ďábla ze samot, kam utekl před září vědy a pokroku. Vyhodil bych dynamitem do vzduchu všechny moderní knihtiskárny a grafické ústavy a začali bychom znovu a lépe. Zrušil bych pathologie, vědecké ústavy a železnice.“* (VÁCHAL, 1995: 208)

Co se týká samotné **ochrany přírody**, přestože Váchal toto sousloví neužije v textu ani jednou, tomuto tématu věnuje široký prostor. Jedná se v první řadě o komentáře ke způsobům obhospodařování lesních porostů, vodních toků a slatí. Autor se pouští do přímé kritiky tehdejšího obhospodařování těchto prvků v krajině a na několika místech porovnává – dnes by se řeklo – lesní management obou stran pohorí – české i německé (bavorské). Zatímco je na německé straně, alespoň dle poznatků autora, *„dbáno pralesního rázu odvěkých přirozených rezervací.“* (55) a vhodné dřeviny se přisazují pouze v lesních porostech zničených polomy, na české straně jsou před pilou ochráněny pouze ty porosty, které se nacházejí v nepřístupných místech. Váchal upozorňuje především na plošné kácení větších lesních celků s následným odvozem a rozprodáním dřeva: *„Podezřelým způsobem mizí celé komplexy lesů na české straně a o osudu odváženého dřeva ničeho se nedozvíš...“* (41)

Vedle nešetrného zacházení s lesy autor ostře kritizuje také nakládání s vodními toky. Všimá si, že regulace potoků a řek výrazně mění vodní režim celých

oblastí, což způsobuje vysušování přirozeně podmáčených úseků kraje, jako jsou mokřady, rašeliniště a slatě. Váchal zde dává najevo, že si plně uvědomuje elementární fakt, totiž že stěžejní hodnotou zdejší krajiny jsou právě tyto živoucí přírodní útvary, vyvíjející se sta až tisíce let z nadbytku vody, typického pro tento kraj. Váchal dodává, že v dnešním postoji návštěvníků chybí předešlý respekt k dříve životu nebezpečným slatím. Autor se kvůli významu těchto přírodních prvků oprávněně obává o Šumavu jako celek, protože jakmile vyschnou slatě a vytěží se poslední letité stromy, znamená to, podle jeho slov, neodvratný zánik ojedinělého charakteru tohoto pohoří. Co se týká problému zmenšování rozlohy, odvodnění slatí a rašelinišť, teprve činnost současné ochranné praxe ukazuje, že vzala tento problém na vědomí a po bezmála 80 letech tak započala revitalizace šumavských rašelinišť, jejíž účinnost lze ověřit opět v delším časovém rozestupu.

Váchal významně upozorňuje na škodlivé účinky radikálních lidských zásahů do této krajiny a náležitě tak připomíná současnou či nedávně minulou diskusi mezi ochranáři a lesníky o existenci, prospěšnosti a možném rozšiřování bezzásahových území NP Šumava. Z uvedeného, ale především z následujících výroků jasně vyplývá, na kterou stranu by se tento umělec postavil, byť jeho zájmu o věc dominuje estetika: „...krása šumavských hor nestrpí zasahování do vlastní přirozené činnosti nikým z lidí.“ (169) Poselství Váchalových (environmentalistickým pojmoslovím – biocentrických) myšlenek však ještě lépe vystihuje následující pasáž, jež se našeho tématu hluboce dotýká a přináší tak myšlenky, které opanovaly odnedávna nejen environmentalistická či ochranná hnutí, ale korespondují s posláním Národních parků všude na světě: „*Jest ostatně věcí přirozenou, že všude tam, kde zájmy lidské střetnou se s přírodními, krása hyne: les ustupuje polím, příbytky opeřenců domovům tvorů na pevných nohách a skály v štěrku mění svou tvářnost; co však nejnerozumnějším činem lidským zůstává, je zasahování do vlastní činnosti přírodní tam, kde živelná dění, málo posud a částečně jen člověkem ovládaná, samy prospěšný na konec stav zemi vytvářejí, třeba s počátku působení jich zhoubným býti se zdálo.*“ (41)

Jinými slovy v jiné pasáži: zasahování Boha – člověka do „*dílen přírody*“ je podle autora zkázonosné. A navíc – Váchal předjímá i dnes často diskutovaný fakt, že v první fázi samovolného vývoje (uschlé horní patro lesa) může, dříve než se

vytvoří nový zelený podrost, působit na návštěvníky depresivně – falešně „zhoubným zdáním“.

Jelikož autor toužil „krásu“ šumavských končin zachovat a nedůvěřoval lidem, že se začnou z vlastního popudu chovat odpovědně, volá po rozhodnutí seshora založit zde rezervaci a významně regulovat nápor návštěvníků.⁷⁹ Váchal si přitom plně uvědomuje, že zásahy do krajiny ze strany člověka se děly i v minulosti. Člověk tak přispíval k ustavičným proměnám v přírodě, jež měly za následek pohyb a vývoj samotných organismů i širších celků. Autor se však domnívá, že nyní nabyt člověk takové moci, že hrozí vinou poněkud radikálnějších proměn, které vytváří v krajině, přerušeni tohoto řetězce. Přiznává tak v podstatě člověku moc nad přírodou a to i tím, že jeho přemnožení dosud nedokázala příroda regulovat – vzdoruje epidemiím, válkám a tudíž se vymyká zákonům přírody. Na jiném místě však uvádí, že spravedlnosti člověk neujde a jeho panství stejně dlouho trvat nebude.

Jelikož činnost současné společnosti, na rozdíl od předešlých generací předků, nevytváří žádné hodnoty do budoucna, škody, které člověk (nejen) v přírodě napáchal, bude muset řešit generace příští. Slovy autora: „*Nevyrované staré úcty s přírodou ze dřívějších dob vyrovnají svatosvatě příští lidské generace.*“ (245) Je tak opět vznesena jedna ze základních idejí, z nichž vychází **trvale udržitelný rozvoj**.

3.3.2. Systémové myšlení a holismus – 2. znak

Literární dílo věnované Šumavě vykazuje ve svých jednotlivých částech, ale i v celku tendence autora uvažovat v širších **souvislostech**, hledat podobnosti ve věcech a jevech, kde zdánlivě nejsou. Oblíbil si proto užívání metafor a v rámci tohoto modelu uvažování se ve svém odstupu dostává do širokého prostorového i časového horizontu. Není pochyb, že si je vědom provázanosti a vzájemné výměny

⁷⁹ Také tyto myšlenky mají přesah do současnosti. Je však otázkou na které straně by stál v diskusích nad otevřením hraničního přechodu Modrý Sloup. Jakkoli může být pro našince užitečné a poučné vidět bavorský způsob managementu, který již tehdy Váchal obdivoval v praxi, k příčinám zániku šumavských krás přiřazuje vznikající cesty v „*odlehých místech hvozdů pohraničních*“. Nicméně nutno podotknout, že při jeho způsobu pohybu mimo značené cesty a nesčetněkrát přes hranice by mu v dnešní době na placení pokut peníze nestačily.

látek i informací přírodních jednotlivostí (živé i neživé přírody), které jsou součástí vyšších celků. Tyto principy však navíc připodobňuje k jevům a tendencím, jež zaznamenává v lidském společenství.

Jelikož si autor jasně uvědomuje, že osud jeho oblíbeného pohoří je pevně spjat s osudem lesů, slatí a vod, upozorňuje na několika místech na pozvolné vysušování zdejší krajiny, jejíž tvárnost vychází právě z nadbytku vody ve všech tvarech a skupenstvích.⁸⁰ Co se týká samotných vztahů ve zdejších **ekosystémech**, Váchal pozoruje vazbu jejich jednotlivých částí, popisuje přesuny hmoty, fascinuje jej funkce detritového řetězce, jehož si všímá z ostatních potravních vztahů nejvíce a o němž se zeširoka rozepisuje, nicméně například absence predátorů, bez nichž se neobejde přirozený vývoj ekosystémů divoké přírody bez zásahu z vnějšího prostředí, jej nijak významně netíží. Vztahy v rámci jednoho druhu autor vidí jednou jako kooperaci v rámci kolektivu (společenstva), kdy například dospělý smrk mladší jedince chrání „*před přílišným žářem slunce, shrání pro ně vláhu a natahuje k ochraně svůj štít před údery blesku*“ (247), jindy se však jedná o nemilosrdný boj o život „*pěstním právem*“ uplatňovaný – v tomto případě vyšší strom ubírá světlo, vláhu a živiny ostatním členům svého druhu. Tento protimluv však musíme považovat za zdánlivý, neboť v složitém světě různorodých podmínek, nejednotných příčin a následků pozorujeme ambivalentní vztahy. Také v pasáži, pojednávající o vzniku a vývoji slatí, nacházíme zdánlivý nesoulad autorových myšlenek ve srovnání s jinými pasážemi. Nadbytek vlhkosti a neustálý rozklad biomasy jsou na mnoha místech obšírně líčeny jako „*zabijáci*“ vegetace (133), jindy představují entitu, bez níž „*více není života hvozdům, vydaným pak cele suchým západním a ledovým severním větrům v plen*“ (133). K tomu dodává, že spodní voda se účastní rozkladných procesů, jež zastávají „*úřad kuchaře, připravujícího pokrm z jinak těžce rozrušitelné půdy*“ (133).

Pojednání o vývoji slatí je však pro naše téma důležité nejen jako příklad chápání vztahů jednotlivých komponentů širších ekosystémů a tudíž chápání světa dle modelu, ve kterém jednotlivosti mají svou funkci pro celek (tedy voda pro slat', slat' pro les, celá pramenná část horstva pro zadržení vody v krajině a tím i zmírňování povodňových katastrof hluboko ve vnitrozemí atd.), ale také jako ukázka

⁸⁰ Autor tak upozorňuje na problém, kterého si všímají po více než půl století přírodovědci a řadí ho k hlavním příčinám nestability vzácných lokalit zdejších lesních ekosystémů.

zaznamenání dlouhodobého vývoje zdejší krajiny. Autor popisuje, jak se jednotlivé organismy v horizontu dlouhých věků ustavičně střídají, aby jedinec zanechal místo dalšímu a zaznamenává tak vlastně evoluční vývoj, neboť poukazuje na to, že přicházející generace představují skupiny vždy o trochu lepších, tedy adaptovaných jedinců: „*Kde život sláb, tam ve hrob klesal, svou smrtí nový podpoře život jiným, zdokonaleným a lépe ozbrojeným jedincům i kolektivům.*“ (197) Celý tento řetězec na sebe navazujících změn, jehož hnací silou je velkým dílem záhuba a rozklad, pak směřuje v tomto případě ke vzniku slatí s charakteristickými oky, jinde zas ke vzniku zralého pralesa.

Takovéto přírodní útvary pak autora podněcují k myšlenkám nad nezměrným časovým úsekem, jenž stojí za jejich vývojem, a sněním o dávných dobách. S vědomím minulosti poznává a prožívá jednotlivá místa na svých toulkách, neboť věří, že část dob předešlých v každém z nás přetrvává: „*Vzduch, světlo, voda a čas tisícekrátě přeměnily tvary mrtvých; v nás pak věčné kolotání celé minulosti žije.*“ (53) V těchto okamžicích nechává na sebe působit genia loci konkrétních míst tohoto kraje, do kterých se zapsaly všechny, i dávno minulé události a se zapojením fantazie se do nich vžívá: „*Sténání a klení, bezmocné výkřiky lidí, úpění zvěře a chrapoty a kvílení umírajících, volání pomsty a děsu se zoufalým prokletím věcí nejsvětějších, toť symfonie kterou zde slýchám za dutí vichru, burácení hromu a při hučících vodách...*“ (145)

K vnímání **širších měřítek času** mu napomáhají vedle pralesů a slatí také památné stromy. I ony, „*staří veteráni*“, jak je nazývá, totiž mohou – coby pamětníci – nejlépe vypovídat o daleké minulosti. O minulosti našich předků, urputně zápasících s živly, obklopeni drsným krajinným rázem. O tom, že se tento ráz otiskl do jejich charakteru a tato stopa není smazána dodnes, je Váchal přesvědčen. Autor zde znovu zopakuje, že „*řeč předků mluví dále v nás*“ (45) a to i přesto, že si toho nejsme vědomi. Na mnoha místech tím naráží na duchovní teorii reinkarnace a princip karmy, s nimiž si dlouhodobě pohrává před i po sepsání tohoto díla. Není to ale v doslovném slova smyslu přesvědčení (neboť tyto principy na jiném místě zpochybňuje), ale čirá fascinace, hra s fantazií. A tak například doufá v setkání s dušemi praotců, nebo si představuje, že jeho duše putuje již celé věky zakleta v různých tvarech a formách. „*Když soumrak vše zahalí a noc i pod klenbou stromů pak vládne*“ (207), tehdy je autorovi lépe možno „*pocítiti ponořením ducha v lesní*

tmu existenci říše ze které do klamného, výboji ze slunce zalitého světa zrozením jsme přišli. Za námi den, jenž vlastně noci a před námi se otevírá skutečnost plná četných životů a tvarů, mnohost znásobená bytí našich, jimiž jsme kdys žili. Nic hrozného nevane z onoho Tajemna, ani pomyslíme-li, že vědomí naše probíhalo před dávnými věky v těle zvířecím, třeba veverky, jejíž pravnučka vyplašena právě přebíhá kol nás mlázím“ (207).

Tyto představy, jež vznikají z úvahy nad časovým rozměrem, složité divoké formy zdejších pralesů, letité slatě s rašeliništi, burácení zde prožité bouře, již autor obšírně popisuje, stejně tak jako východ slunce, vláda živlů či samotná existence – to vše silně přesahuje jejich drobného pozorovatele. *„Zachvátíli nás občas touha shlížeti s výšin ono moře lesů, v nichž člověk při své nepatrnosti jak jehla v seně se ztrácí, příležitostí k tomu mnoho.“* (175) Váchal při putování drsným terénem o těchto transcendentních hodnotách mnohokrát rozjímal a své úvahy také zaznamenával. Fascinovala jej vedle slatí a pralesů také ohromná síla samotných živlů.⁸¹ Pojednání o živlech se v textu neustále v určité periodě opakuje. Přestože nacházíme popisy jevů spjatých se všemi živly, největší prostor po právu patří vodě. Divoké formy přírody, jejichž vývoj je po staletí živly utvářen a formován, jej okouzlují nejen jako umělce, ale i mystika. Navzdory tomu, že *„zde může filosof pokloniti se věčnému zákonu a řádu, ba i obrátiti své zraky k výšinám, kde sídlí věčná Dobrota“* (65), ve výsledku *„hlad, zima a chtič obrátí tu filosofa naruby“* (65), neboť *„tělesné žádosti a podnebí, vědomí Jásství a příroda: jací velicí bohové, proti nimž marné jest bojování“* (65). Váchal tuto pasáž zakončuje návratem k přírodě, již označuje za nejlepší náповědu v hledání pravdy a chápání světa.

Myšlenku **jednoty** pak zaznamenává například při pozorování východu slunce, kdy se cítí být *„spjat s nesmírností panoramatu“* (113). Uvádí také, že se uprostřed zdejších lesů, slatí a vegetace stává *„přístupem zvýšenému, mediálnímu snění samotnou částí přírodní divočiny“* (69). Co se však týká zmiňovaného rozšíření lidského já na společenství organismů a ztotožnění se s veškerým živým světem, autorovo uvažování, alespoň v tomto literárním celku, toho není vždy zcela schopno. Přestože připodobňuje mnohokrát jednotlivosti dějů a jevů v lese se skutečnostmi, které pozoruje v lidské společnosti, nejedná se o pevnou vazbu.

⁸¹ Svědčí o tom dostatečně výmluvně i výtvarná stránka knihy, která je jakýmsi jedním velkým holdem právě šumavským živlům.

S přírodou se lze sblížit, lze ji studovat a učit se z ní, možná snad chápat jako metaforu světa, soucítit s ní, pečovat o ni, ale svět lidí a příroda zůstávají – podle častější skeptické polohy autora – odděleny.

Přesto však Váchal pozoruje jistou provázanost člověka a přírody – pozornost věnuje vzájemným vlivům a vztahům mezi nimi. Hned několikrát zde vyřkne myšlenku, s kterou se setkáváme u některých environmentalismem ovlivněných myslitelů a autorů, totiž že charakter přírody a krajiny je **zrcadlem** lidské společnosti, neboť jací jsme, takovou máme krajinu. Tato poloha vnímání se v díle mnohokrát vyskytuje, nicméně převážně tam, kde autor popisuje devastaci krajiny. Autor si je vědom, že tento vztah, vztah lidí a krajiny, je vzájemný (viz 6. znak níže) – tedy jaká je krajina, takoví v ní žijí lidé: „*Krajina rodí takové lidi, jakou jest aneb jakou si ji lidé udělali.*“ (215)

Jakmile však vyřkne, že „*krajina jeví se nám takovou, jakými jsme sami; shledáváme v ní to, co odjinud jsme přinesli*“ (73), přenášíme se do jiné, méně hmatatelné úrovně, neboť to, co vnímáme jako přírodu, je obraz přírody, který vytváří naše **mysl**. Člověk pak čerpá z reality tolik, kolik mu dovoluje jeho schopnost přijímat ji a transformovat. Připomíná tak mínění současného, environmentalismem ovlivněného, evolucionisty Skolimovského (2001: 36–37), totiž že organismus dostává z reality tolik, kolik do ní vkládá. Tento současný polský myslitel píše o schopnostech mysli v kontextu vztahu člověka a přírody zcela v souladu s Váchalovými myšlenkami, když uvádí, že: „*realita je vždy dodávána zároveň s myslí, která ji pojímá*“. Chceme-li být v kontaktu s přírodou, jediným prostředníkem je tedy **mysl**. Možná také proto Váchal následuje cesty mystiky, které poukazují právě na tuto část lidského já, jež má přírodní charakter v dobrém i špatném smyslu. Předmětem zájmu jsou pak původní **instinkty a intuice**, které jsou považovány za zásadní složky lidské vnímavosti. Že dnešní doba přeje racionalitě a zanedbává tento typ vnímání reality, jež se přesto v člověku stále drží, vystihuje pak následující metafora:

„Mnohé šumavské slatě nezamrzají nikdy, podobny jsouc instinktům člověka prapůvodním, rázu nezbadatelného zatím, metafyzického. Dnešní doba spokojuje se čekáním na zmrznutí jich a potažení sněhem těchto plání mystických v nitru lidském, přes kteréžto překážky hodlá směle přelétnouti k blahobytu všech na lyžích

humanismu a demokracie. Leč jisté slatě nepřeklene sněhová pokrývka nikdy; právě tak jistá bestie v člověku drímající nezahladí nikdy atavistické vlastnosti děsu z neznáma ni pod zdánlivě harmonickým souladem rozumu a citu; tam propadneš snadno domnělou hladkostí dráhy stržené, v před řítící se lidstvo!" (245)

Autor také ke vztahu člověka a přírody částečně přispívá tím, že v popisech svých myšlenek a dojmů, které v něm šumavské scenerie vyvolávají, přiřazuje jednotlivostem krajiny i celku lidské vlastnosti fyzického i psychického rázu. Dočteme se tak například, že Šumava má „údy usekány“ a živé zůstává dosud ještě „tlukoucím srdcem“ (37) – jádro Šumavy – pláně a slatě poblíž hranic. Tyto pak nazývá, hovoříc k Šumavě „panenskými místy v Jejím klínu“ (51). V tomto obzoru, ne nepodobném ožvlénu pohanskému kultu hor, řek, lesů a stromů (dobře korespondujícímu s představou Země jako Gaia) pak může být strom častován „chlapíkem“, „obrem“, „bratrem“, může „propadat těžké melancholii stáří“, když mu vyhnívají „svaly“, „maso“, „šlachy“ a „krev“, je „pokřiven v páteři“ a místo větví má přitom „skleslé paže“. V podmáčených oblastech pak zahlédneme „zelené zatracence slatin“ či „legie mrzáků“. Mladý porost je nazýván „čeládkou“, „mládětem“ či „jinochem“. Hory nás v tomto duchu můžou „pozdravovat“, slunce se na nás „usmívá“ či naopak „schovává svou tvář“, díry v zemi se na nás mohou „šklebit“, krajina „otevírat své dlaně“ a bouřka „omlazovat slati její věkovitou tvář“. Příroda s nastávajícím podzimním časem stále více „tklivější“ a krajina se „vydere z útrobu první táhlý sten“. Váchal si tyto **antropomorfní výrazy** jak vidno velmi oblíbil. Slovních spojení jako například „bezmyšlenkovité kamení“, „sebevědomý život zakrsalé vegetace“, „vzteklé bystriny“ či „melancholická půda“ užívá neustále. Do materie přírody je tak Váchalem vtělena duše. Naším materiálem je především Váchalův jazyk, ale analogie této antropomorfizace přírody lze nalézt téměř v každém ze 74 barevných dřevorytů v knize.

Také krajina samotná podle momentální atmosféry, denní i roční doby má svou náladu. Váchal tak užívá přídavných jmen, jako je smutná, neveselá, nebo naopak veselá, šťastná či melancholická nálada krajiny, slatě a vody vůbec jsou záladné a zrádné apod. K vyjádření charakteristické nálady však nejčastěji užívá slova **romantika**. Kořen tohoto slova je zde užit 22 krát. Popisy melancholických nálad krajiny a její syrové drsnosti autor ztotožnil s pravým snem romantiků. Uvědomíme-li si fakt, že období romantismu je pro Váchala silným inspiračním

zdrojem (obdivuje romantiku lidových pověstí a pohádek, z autorů tohoto období pak Blakea, Poea, Spiesse a další), tento údaj jistě nepřekvapí. Podobně, jako pro romantického umělce je i pro Váchala – umělce na prvním místě prožitek, dojem či nálada, přičemž dílo se stává interpretací těchto podnětů a slouží k přenesení kýžené nálady na čtenáře. Tuto filozofii tvorby autor v textu tohoto díla hojně využil. Autor vykazuje i další známky příkladného romantika, z nichž některé dobře korespondují také s environmentalistickými myšlenkami. Nechává na sebe působit tajemství a kouzlo přírodního i duchovního světa (tajemných mlh, slatí), upřednostňuje cit a intuici před rozumem, logikou a řádem, miluje pěší samotářské putování krajinou, zákon symetrie nahrazuje tvarovou bohatostí, obdivuje přírodní kultury, o nichž často pojednává, nacházíme zde kult „heroické minulosti“, již je poměřována ubohá přítomnost apod. K samotné, hojně uváděné charakteristice romantismu – totiž rozporu mezi citem a rozumem – autor s politováním říká „...*cit dávno odsunut co překonané stanovisko...*“ (45) Osvícenecký rozum je pak častým terčem autorova útoku. „*Pásmo české za Vltavou, okolí Kletě a Boubínu, jakož i část Královského hvozdu jsou již lidským rozumem zničeny.*“ (251) „*Regulacemi a přehradami, elektrisací a splavněním řek, racionelním obhospodařováním lesů i nahodilými katastrofami živelnými vyzvání staré kráse šumavského kraje zvolna, ale jistě.*“ (37)

V jedné pasáži se autor rozepisuje – v souladu se známým šumavským pohádkovým archetypem – o „*překročení bludného kořenu*“, zážitku, který prožil se svou družkou Annou Mackovou. Popis jednotlivostí tohoto zážitku může v leccčems připomínat jednu část Rousseauova díla *Dumy samotářského chodce*. Oba autoři s velkým zanícením popisují své dojmy z divoké přírody, kterou jsou obklopeni, a podivují se nad půvabem jejích jednotlivostí. V bloudění neznámým úsekem krajiny očividně oba nacházejí zalíbení. Oba prožijí moment překvapení, který tuto toučku ukončí, neboť se díky němu zorientují. Příčina tohoto úleku je však jiná. Zatímco Rousseau znechucen objeví hlučící tovární budovu, Váchalův úlek tentokrát překvapivě pochází ze setkání tvář v tvář s ovci⁸² – tedy poněkud romantičtější stopou civilizace.

Josef Váchal tedy ve svém díle, životě i myšlení vychází z romantické epochy. Vedle opravdové úcty k přírodě, která je pro něj posvátná, obdivu

⁸² „*Společně krácejíce a prodírajíce se houštím, náhle oba současně překvapením jsme vzkřikli: před námi zjevilo se dvě hlav ovčích, s očima nehybně na nás patřícíma.*“ (59)

k mystice, pohanským kultům a „*samotářských nálad*“ u něj pozorujeme kritiku materialismu, redukcionismu a obecně racionalismu v snahách po poznání. Jeho intuitivní a vůbec hluboce vnímavé chápání komplexních celků nejen v přírodě mu napovídá, že zmíněné způsoby uvažování nejsou pro něj přijatelné a mohou být dokonce příčinou mnoha problémů.

Jestliže jsme uvedli, že jedním z rysů environmentalismu je také podpora participace všech relevantních potencionálních účastníků v **politice** a společenském dění vůbec, u Josefa Váchala tyto prvky nenacházíme. Ve věcech politiky obecně je pak Váchal především skeptik, ironik, kverulant, kritik a karikaturista. Přestože jeho kritika není přímá a Váchalovy názory je třeba brát s rezervou, neboť rád provokuje, s chutí užívá – jak jsme viděli – jako základního vyjadřovacího prostředku nadsázky a ironie, ve většině názorů a myšlenek se setkáváme s jejich protipólem – ať již v témže díle, či v jiném, v jistých náznacích je v analyzovaném díle cítit nesouhlas s aplikací některých demokratických principů. Vedle ironických posměšků „...v dnešním čase skvělém demokracie, když vlezla lidem do hlavy...“ (179), autor popichuje i samotné principy demokracie – například když vzejde tato provokativní myšlenka, totiž že „*každý lotr hlasovacím právem obdařený určovati může osudy země*“ (49). Váchal raději volá po mocné ruce vladařově, která by jediná zabezpečila ochranu přírody šumavské krajiny.

Pohlédneme-li na život tohoto umělce, pluralismus názorů ve společnosti naopak představuje znak, jehož je sám Váchal příkladem. Váchal v podstatě celý život provokuje společnost nepopulárními **menšinovými názory**, které často mění a jež jsou ve většině případů náležitě přeháněny. Ke spolupráci jednotlivých názorových a jiných sociálních skupin a tudíž zdravému vývoji globálního společenství jako takovému se však staví vždy skepticky, ač se stává členem několika spolků a sdružení (Sursum, Volná myšlenka, KČT, aj.). Josef Váchal je tedy příkladným prototypem mezioborových pohledů na svět, byť se považuje za pouhého umělce – dřevorytce a u svého oboru již zůstává a zdokonaluje jej. Jen v rámci přípravy na sepsání tohoto díla autor studuje různorodé prameny – historické, přírodovědné, mapy i studie. Z jistého hlediska také samotná jeho tvorba, která se týká i našeho díla, je pak holistická, vezmeme-li v úvahu jeho slova, která si poznamenal: „*Váchalovy knihy budou nakonec zajímavý nejen tím, že sám na nich participoval jako autor, redaktor, vydavatel, sazeč, korektor, tiskař, ilustrátor,*

písmolijec, knihař a knihkupec – ale zůstane také asi jediným jejich odběratelem a čtenářem!“ (VÁCHAL in BAJEROVÁ, 1990: 85)

3.3.3. Kritika antropocentrismu – 3. znak

Váchal tento znak naplňuje na svou dobu dosti svérázným způsobem. Hned v úvodu se velmi rychle dostává k označení člověka či „*přemnožené lidské společnosti*“ jako hlavní příčiny „*zkázy*“ a „*úpadku přírodních krás*“ (37). Jeho výlevy negativních citů na adresu lidstva ani není potřeba dlouze hledat, neboť je jich zde tolik, že čtenáři tohoto díla postačí krátký úryvek, aby si udělal v tomto ohledu vlastní představu o Váchalově vztahu k lidské společnosti. Autor jednoduše viní společnost, opojenou pokrokem, z devastace přírody a krajiny – nejen šumavské. Vysloví však také relativně moderní myšlenku, že totiž člověk devastací životního prostředí škodí především sám sobě.

Kritický postoj k lidem jej doprovází vlastně celý život. Tato skutečnost pak dobře koresponduje s faktem, že je mnohými lidmi, kteří se s ním osobně setkali, považován za náladového a otravného podivína, se kterým je těžké vyjít. Nechme mluvit autora: „*Romantikové mají snad proto šumavské hvozdy rádi, že očekávají tam sesílení samotářských svých nálad; autor doufá tam, že uvidí z mlh nořiti se oči strašidel, patřící naň laskavěji, než mnohé oči lidí, s nimiž v životě se setkal.*“ (53) Také z jeho paměti je dobře znát, že se jedná o silnou osobnost, prskající na všechny strany, dobře si hovící ve svém individualismu.

Váchalovi přitom nejde pouze o hmatatelné ničení přírody, mnohdy totiž projevuje nelibost nad samotnou přítomností člověka, která v odlehlých přírodních končinách zahání jinak všudypřítomné posvátné kouzlo zdejší krajiny. Není potom divu, že jedna kapitola začíná slovy: „*Koncem srpna a po celé září bývá Šumava nejkrásnější. Ztratí se z ní většina parazitů lidských...*“ (231) Takových úvah a označení zde nalezneme mnoho. Člověk je nazýván „*cizopasníkem*“, „*parazitem*“, „*škůdcem*“ a lidská společnost „*smečkou*“ (8 krát). Váchal by byl proto jistě zajedno s radikálními názory některých hlubinných ekologů, kteří považují lidský druh za rakovinu hostující na Zemi.

Tyto, z pohledu většiny, extrémní názory, z nichž nelze s jistotou vyloučit všudypřítomný, byť latentní prvek ironie, lze lépe pochopit, pročítáme-li některé pasáže, které (ač si tím nikdy nemůžeme být u tohoto autora jisti) psal bez nadsázky a ve kterých se plně vyznává ze svého citu, který k těmto končinám chová. Z jedné z nich, ve které hovoří přímo k Šumavě, číší až patos, u Váchala nezvyklý:

„Až tyto řádky sázející ruka a mysl, jež na Tebe vzpomíná, Tebou se těší a z lásky k Tobě tuto knihu skládá zastaví se a umlkne na vždy, nebudeš více pro mne existovati a v generacích příštích na tomto koutu Evropy nehodlám se znovuvtělit, již pro vlastní své hoře nikdy, neboť zármutek, jaký by mne jal v novém těle jiného a přec starého romantika, byl by těžkým při objevení některého svazku Klostermannova, o Tobě jako o ráji ztraceném pojednávajícího.“ (79)

Jakmile tedy pochopíme, co pro něj Šumava znamená, pochopíme také, že všechny potencionální viníky její devastace rázem zavrhuje. Není pak divu, že svéráz tohoto umělce se obrací proti antropocentrismu ve všech podobách. Váchal dále pokračuje: *„Pomyšlení pak, že otcové a pradědové moji od začátku dvacátého století vázali Tebe do svěrací kazajky kulturních vymožeností, zničilo by poslední illuse mé o krajanech mých, lidstvu a božstvech, pokud ještě jaké z minulosti a z předchozího života by ve mně zbyly.“ (79)* Hypotetické hloubavé myšlení, naplněné skepsí – pro Váchala typické a vlastní.

Několikrát se pak pouští do vizionářských úvah. Trápí se nad detaily svých představ o způsobu nakládání příštích generací s tímto krajem. Usuzuje, že budoucí pokolení zde rozparceluje lesy a následně pokácí, vysuší slatě, vystaví zde průmyslovou infrastrukturu, vily, letohrádky, dopravní komunikace, obchody a hotely, lyžařská centra apod.⁸³ Pouze jedenkrát zazní jeho předpověď optimistickým tónem, nicméně jedná se opět o ironický povzdech, který se rázem stočí k charakteristicky „váchalovským“ chmurným představám o budoucím charakteru krajiny, neboť *„divoce nádherný kus země ustupuje zde výbojům lidské smečky, ku slávě Boha dvounožcům zvláště přejícího“ (215).*

⁸³ Opět si ale uvědomme limity a kontexty, v jakých Váchal na přelomu dvacátých a třicátých let Šumavu psal – šlo o krajinu mnohonásobně více zabydlenou a lidským osídlením i zástavbou civilizovanou – hospody, hotely, pošty, školy atd.

Také **náboženské hodnoty** jsou věčným terčem Váchalových útoků a posměšků. Vadí mu nejen křesťanské očerňování přírody,⁸⁴ ale především kritizuje „*usurpatorský poměr synů božích k životům mimo člověka...*“ (211) I na tomto poli se dopustí úsměvné předpojatosti, jakmile začne chválit intelekt šumavských obyvatel za to, že ve Stachách vznikla odnož Volné myšlenky.⁸⁵ I přes krátká období, kdy si ke křesťanské víře díky přátelství Demla, Medka, Hodka či dalších cestu najde, navrací se zas zpět ke své základní stylizaci do role věčně se rouhajícího „pekelného dědka“. Také toto dílo se mnohokrát obrací k peklu či d'áblu. Nicméně provokace přilnutím k okultismu a magii, vzýváním d'ábla a okouzlení jinými nadpřirozenými bytostmi, jež se mu v mládí zjevují a jimž věnuje mj. pseudo-přírodovědeckou knížku (*Přírodopis strašidel*) už patří k obecně známému koloritu, jenž je jeho celoživotní literární a uměleckou autostylizací.

Vedle náboženských předsudků autor ostře kritizuje a zesměšňuje také všechny formy nacionalismu, včetně **vlasteneckého cítění**, které mu leží v žaludku vlastně celý život. Několikrát (3 krát) se proto pustí do kritiky Holečka a jeho čtenářů a vyjádří tak pohrdání nad vlasteneckým a křesťanským vyznáním postav jeho díla. Opakovaně vyznává své sympatie spíše k německé, germánské mytologii, jejíž podstatnou složkou je úcta k přírodě. Projevuje také nelibost nad počestěním původně německých názvů obcí a hor. Vzhledem k faktu, že Váchal je ve své době uznáván více německou než českou veřejností, kořeny germánské kultury v posvátném sepjetí s přírodou nemusí být jediným důvodem Váchalovy náklonnosti. Nicméně opakovaně zaznamenává skutečnost, že německé nakládání s lesy je podstatně kvalitnější než to české. I v tomto bodě však nacházíme rozpor. Zatímco obdivuje bavorský způsob péče o les, aby mohl zlořečit nad českým zanedbáváním, plošným kácením a odvodňováním cenných zamokřených míst, sám na jiném místě přiznává, že i zde – na bavorské straně jsou mokřiska dávno vysušena. Mimochodem – opět na jiném místě – najdeme autorem zjištěnou skutečnost, totiž že proklínaná stavení, osady, továrny a komunikace „*jsou četnější u sousedů než u nás*“ (173). Také v pasáži, která se věnuje starým stromům, musí Váchal uznat, že „*ojediněle jen zůstal státi některý z těchto obrů stoletých, uniknuv*

⁸⁴ „*Křesťan děsí se projevů pustin, neboť jsou d'áblu blíže...*“ (211)

⁸⁵ Lze to považovat za skrytou reklamu tomuto hnutí, s nímž v době sepsání tohoto díla sympatizoval

zrakům Němců, u nichž praktičnost vystřídala známou germánskou úctu k těmto stromům“ (173).

Ačkoliv ve svém díle hovoří o „ustavičné promenádě“ (161) zpohodlnělých turistů,⁸⁶ jsou Češi podle Váchala k přírodě lhostejní a zvláště o šumavské končiny, z převážné většiny osídlené Němci, nejeví zájem. Čechy samotné pak pro něj neznamenaají víc než: „*kraj plný pivní, předpotopně patricijské a bigotně růžencové atmosféry*“ (45). Autor jak vidno neztrácí svůj nadhled nad předsudky idejí nacionalismu či náboženské víry a neváhá s vtípem – stále v roli skeptického ironika – pokračovat v urážkách, jež mají nadčasový přesah: „*Davem probíhají city falešně lidské, náboženské neb vlastenecké, stejně pitomé jako utopie komunismu a sny o konci válek.*“ (45) Důvod, proč si autor vybírá zrovna tyto cíle svých ataků, je však jednoduchý. V podstatě obou myšlenkových schémat totiž nenachází projev dostatečné úcty k přírodě. A proto se raději distancuje od „*spolupůsobení s rybáři, zatahujícími sítě náboženské, vlastenectví a socialismu, jsa přesvědčen, že je-li v těchto věcech cos dobrého, tím větší darebáci při nich se nacházejí; zisk mravní pro všeobecný pokrok ušlechtilosti lidské je nepatrný a užitek zemi, její kráse a jejím tvorům žádný*“ (69), a zavírá se „*do ulity romantických snů*“ (69).

Kritika nacionalismu i náboženství však přece jen v určitých mezních situacích polevuje – například když o několik let dříve, za 1. světové války, autor narukuje na vojnu do Soči, kde se mu po Čechách stýská a navíc se obrací s modlitbami k Bohu. Vymaluje zde dokonce kapli.⁸⁷

Výjimky však nalézáme také v samotném odmítavém postoji k člověku a lidské společnosti jako takové. V kontextu soustavného popírání nadřazenosti člověka jako nejdokonalejšího tvora zní následující úvaha dosti nezvykle: „*Za člověkem a zvířaty ihned následuje les, jakožto nejvelebnější, nejspořádanější a vlastně nejsložitější dílo přírody.*“ (185) Zde tedy „*cizopasník*“ z neznámého důvodu povýšil.

⁸⁶ Vyrůstající množství turistů konstatuje i na jiném místě: „*Návštěvníků hlubokého lesa přibývá tolik, že jest obava, aby turisté jedenkrát dřevorubcům při práci nepřekáželi.*“ (129)

⁸⁷ Váchalovo přilnutí k vlasti a Bohu je znát například z následujících řádků, které píše domů: „*Ani netušíte, jaký ráj je domov, a býti mezi svými. Zde není možno v Boha nevěřiti, choditi beze strachu před tváří jeho (...) Věřím pevně a miluji Boha, Lásku a věřím ve vítězství dobra. Naděje má je silná – uvidíme se zase, šťastni, u nás! Jak sobě domova, vlasti své vážiti budu!*“ (VÁCHAL in BAJEROVÁ, 1990: 71)

Také v autorových antipatiích k lidem a kultuře, vyjádřených nejen v tomto díle, se objevují výjimky. Jestliže dává člověku a kultuře nějakou šanci, pak je to, vedle germánské kultury a kultur přírodních národů, člověk minulých dob obecně.⁸⁸ Pokouší se přenést v čase a stát se svědkem atmosféry dávných dob, kdy naši prapředci museli těžce bojovat o samotné přežití a zachování rodu s nelitostnými podmínkami zdejšího kraje. Uvažuje nad zocelenými charaktery tehdejších lidí, kteří na rozdíl od současné generace nejen že pracovali pro snesitelnější život celé společnosti, ale hlavně ještě zakusili pravý lidský strach, který zdejší příroda podněcovala. Z této bázně se pak rodila víra a kult božstev, spojených s tímto krajem, ale především pak zdravý respekt k přírodě, který dnešním generacím chybí. Jsou totiž oslepené pýchou nad pokrokem a vědeckým poznáním. Zatímco pokorný postoj ke jeho prostředí, poháněný hrůzou z neznáma, z nadpřirozených sil, držel člověka dále od těla přírody, „*ucho, k němuž jednou dolehlo houkání siren a houkaček aut, neuslyší nikdy štěkot příšerných psů šumavských, ve dvou toninách štěkajících a nerozliší více ve bzukotu hmyzu zabzučení krále much, skotoplacha*“ (199) a nebude se moci zaposlouchat v šum lesů, bublání potoků, zatímco oko bude na šumavské končiny patřit jako na nezužitkované území, ležící ladem. Váchalovo okouzlení pohanskými kultury, zájem o nadpřirozené síly, jimž věnuje výše zmíněnou knížku, proto není pouhou provokací křesťanů, kteří přírodu zesvětšťují, autor totiž s jistou potměšilostí označuje strach z nadpřirozených sil jako nejlepší ochranu přírody.

Společnost je pro Váchala postrachem hlavně proto, že se chystá tuto krajinu zcela ovládnout a přetvořit ji k obrazu svému, postavit si zde letohrádky a vily a pokud se jí zasteskne po přírodě, přetvořit zdejší zbytky krajiny za pomoci zahradních architektů na velký park. **Krajina uměle udržovaná** člověkem je pro autora méněcenná a její nepřirozený ráz je pro něj mnohokrát terčem posměchu. V těchto místech pak ironicky dodává přirovnání ke Stromovce či Náměstí Míru. Nelibost nad kultivací přírody nejlépe vystihují pasáže, ve kterých se autor pouští do popisů tzv. „*podlesí*“, tj. oblastí, kde šumavské horstvo přechází v Pošumaví a krajinu Jižních Čech. Jak takový charakter krajiny, dodnes opěvovaný, již tehdy působil na Váchala, neuspokojivě vystihují některá spojení slov, jež užívá. Tento

⁸⁸ Opět typický archetyp romantického chování, základní romantikova reakce na zbanalizovanou přítomnost.

„ubohý kraj“, „díl země obnažené, zoufale zdrásané člověkem pro kus žvance“ nazývá „holinou pustou“, „smutným suchopárem“ se stromy „zaprášenými a neduživými“, s „lesíky chudobnými“, jež jsou „zuboženější, jak mateřské školky proti pralesním universitám“ mezi holými stráněmi „jako hřbet prašivého psa“ (223). „...pahrbky několik set metrů vysoké, z nichž stěží obhlédneš chudobný kraj s roztroušenými po něm chlěvy lidskými, sdruženými v bídné osady, dodávající svědomitě daň církvi, kapitálu a demagogům.“ (223) Jinými slovy: „...kol osad českých již vše okleštěno a zničeno; kde zrovna nešklebí se suchopár polí, tam střízlivé lesičky jak u Prahy, pastviny a draha suchá, vody špinavé a zakalený dílem lidským vzduch.“ (37) Dodává pak, že „...socialismu přibývá stejně s borovicemi, oživujícími monotónně suchopárny cíp, kde poslední výspa šumavská, olizovaná příbojem pokroku a kultury z nížin.“ (227).

Ještě horší postavení ve Váchalově žebříčku hodnot mají samotné **obce a města**. V jeho představách jsou města hlavním centrem veškeré lidské omezenosti, neboť do krásných šumavských koutů divočiny „se člověkem měst vždy sem vešla jen zkáza, profanace a hnus“ (169). Na adresu člověka obecně si pak ještě přisadí: „Venkovan z nutnosti, měšťák svévolně přírodní krásy ničí.“ (169). Ve chvíli, když chce autor vyjádřit nepříznivé živoření smrků poblíž podmáčených oblastí, použije následující metaforu: „Němá pustina životů vně slatí i uvnitř, vegetující jak lidská duše v centru měst!“ (205)⁸⁹ Až s dětskou naivitou a předpojatostí Váchal posuzuje každíčkový detail, aby si vytvořil dokonale do sebe zapadající systém argumentací a obvinění člověka ze zločinu spáchaného na přírodě, již zastupuje zdejší obdivovaný kraj. Úsměvně působí na čtenáře předsudečnost například v pasáži, ve které se snaží tento „mystik čichu“ skrze dým tabáku vyzdvihnout milovníka horských krajin a pohanět měšťáka: „...horal (rozuměj Váchal) pálí v dýmce obyčejný tabák, kdežto 'vonná' egyptka měšťáková zanechá ve vzduchu stopy zápachu, tak těžce ležícího každého rána v pražských ulicích, smradu hodně podobného puchu ze zapocených ponožek.“ (243)

Přestože však pro Váchala urbanistické struktury krajiny neznamenaají víc než zmíněné „chlěvy lidské“ (223), i na tomto poli dělá výjimky. Pozoruje-li

⁸⁹ Přesto, že takto městem pohrdá, existenční problémy jej nutí v Praze setrávat relativně dlouhý čas. Na město si nikdy nezvykl a celý život toužil po životě na venkově. Před 2. světovou válkou je k životu v ústraní venkova naopak okolnostmi (a družkou Mackovou) přinucen.

například výhledy z šumavských kopců do všech stran a to i na prokleté „*podlesí*“ a českou stranu „*dále do kraje*“ s obdělávanými poli, rybníky a vesničkami, hovoří obecně o „*překrásných výhledech*“ a „*panoramatech*“ (165). „*Vrcholy všech hor šumavských skýtají ctitelům tohoto kraje nevídané pohledy do rovin a dálek, až tam, kde na konci obzor do nebe přechází a země s oblohou splývá. U nás hladiny četných rybníků se blyští a nové vnitrozemské bory se černají; sta vížek, vesnic a měst, i osamělých stavení poselo rozlehlost kraje, končícího v nedohledné dáli uzavíraným oblaky obzorem*“ (165).

V jiné pasáži dokonce i staré brusírny a hutě jsou autorem omilostněny, přestože se „*rozlezly*“ do těch nejkrásnějších míst, neboť na něj působí „*dojemně*“ (125). „*Podlesí*“, nazváno „*předhořím*“, je nyní autorem opěvované skoro tak jako divoké oblasti hor: „*Předhoří dalekých lánů lidmi obdělávaných v dolině zvlněným mořím se podobají, pěnamí kypícím v svítivosti stavení a osad. Nejznamenitějšími dojmy z šumavského ráje bývají ony při slunce východu prožité, zejména na výšinách.*“ (113). Tedy i kulturní krajina dostává na chvíli u Váchala šanci.

Autor sice opovrhuje člověkem a vším, co s ním přichází, ale váží si věcí, které připomínají historii spjatou s člověkem. Dřevařské chatky, o kterých zde byla řeč a které pamatuje také Klostermann ve svých románech, jsou pro něj stopou minulosti a tudíž zdrojem melancholie, kterou musí romantik pocítit. Váchala tedy fascinuje to, co bychom dnes nazvali krajinný ráz, či ještě lépe paměť krajiny. Jakmile zpozoruje na svých toulkách divokou přírodou nahlučení kopřiv v jednom místě – známý indikátor skutečnosti, že zde v minulosti stálo stavení, stejně tak jako když se zamýšlí nad osudy, jež se odehrávaly poblíž oněch dřevařských stavení, pokouší se do sebe vstřebat charakteristický *genius loci* těchto míst a zanechá svých rozhořčení nad výdobytky lidské „*smečky*“, neboť je shovívavý k člověku minulých dob. Bez povšimnutí pak samozřejmě nezůstávají ani památky tehdy i dnes turisty opěvované (Velhartice, Kašperk, Rábí) a přes jeho nekonečné výhrady ke křesťanství nepomine také tradiční poutní místa.

Antropocentrismus autor kritizuje, jak jsme již uvedli, ve všech jeho podobách. Zásadní Váchalovou tezí tohoto díla, vztahující se k danému tématu, je tvrzení, že člověk, „*koruna tvorstva, pán regulací hmotných i duchovních hodnot vzdor válkám a epidemiím zvětšuje svůj počet mimo zákon ku škodě ostatního*

tvorstva“ (215). Zajímavým a zřejmě nejradiálnějším prvkem Váchalovy zaměřenosti proti člověku je pak několikrát se opakující myšlenka, že problém přemnožení člověka a devastace přírody by vyřešil jedině boj, válka, ve které **padne většina „dvojnožců“**. Země by pak zůstala *„nemnohým leč dobrým“* (45). Autor je totiž přesvědčen, že: *„...radost milionkrát zmenšeného počtu lidského na zemi bude též zvětšením a rozmnožením radosti ostatního dnes přezíraného a zdeptaného světa živočichů a vegetace, jediným vykoupením realním na rozdíl od smyšlených mystických, v němž sice moderní doba přestává věřiti, leč dosud neuznala plodnost přírody a přemnožení tvorstva za největší Zlo, ku své škodě.“* (211)

Přestože se ještě nejedná o samotné snížení počtu lidí, ale jakousi morální nápravu, již jednou citovaná pasáž zápisků z první světové války (*Malíř na frontě*) hovoří v podobném duchu: *„A přec jsem si jist, že válka je jediným prostředkem, jak vytříbiti ducha, vlekoucího se již těžkopádně starými kolejemi. Je třeba občas bušiti v život smečky lidské, když staré názory hrozí ji shnitím, mocnými ranami béd, hladu a zkázy, aby se zbavila nevážnosti k přítomnosti, kterou vyplňuje přeplozováním a rozmnožováním bez ohledu na chvíle budoucí, vyvstávající jako obrovitá výčitka ostatní přírody“* (VÁCHAL in BAJEROVÁ, 1990: 69). Tyto úvahy pak Váchal zopakuje také v doslovu – zde silnou redukci počtu lidí na Zemi dokonce se záměrnou provokativností nazve *„moudrou válkou“* (281). Snížení počtu lidí, či alespoň jejich tvrdou výchovu si pak člověk v bojích a válkách takto způsobí sám, či se o to postará sama matka příroda, která podle autora *„...náležitě vždy odměňuje jak přísný židovský Bůh násilí páchaná dvoounožci na ostatních říších přírodních.“* (215) Tato až hrůzná myšlenka o regulaci počtu lidí je sice nadmíru radikální, nicméně vezmeme-li v úvahu koncept indikátorů udržitelného rozvoje – například koncept ekologické stopy, podle kterého lidstvo již se současnou spotřebou převyšuje potenci Země jej uživit, pak musíme – i při neustálém zřeteli k poetice permanentní nadsázky a metodologii provokace – dát, když ne Váchalovým řešením, tak tedy stoprocentně jeho obavám a diagnózám za pravdu.

3.3.4. Šetrné zacházení s organismy a uznání vnitřní hodnoty přírody – 4. znak

Přestože v tomto díle věnuje více prostoru vegetaci, nacházíme zde projev úcty a lásky k živočichům také. Lásky k přírodě, ale především k **živým tvorům** Váchala doprovází celý život. Dává jí náležitě najevo. Již zde bylo řečeno, že Váchal je vášnivým členem a velkorysým podporovatelem Spolku pro ochranu zvířat. Do svého deníku si poznamenal: „*Zemřu-li, co zbude, jejich jest!*“ (VÁCHAL in BAJEROVÁ, 1990: 95)

Vztah člověka ke zvířatům a zvláště pak psům představuje průběžný motiv jeho díla. Z jeho ranných děl bychom mohli zmínit například dřevoryt – *Rozmlouvání člověka se zvířaty* z roku 1915 (BAJEROVÁ, 1990: 62), z pozdějších pak například *Mystika čichu*. Nahlédneme-li do zmíněných Pamětí, záhy zjistíme, že v zápisech v jeho denících, z kterých jsou Paměti složeny, se vedle důležitých událostí objevují prožitky citového vzplanutí ke zvířatům, vzpomínky na jednotlivé zážitky se psy či vzpomínaná smutná výročí úmrtí psů, které autor odchoval. Podle zápisu ještě pět let po smrti jednoho z nich vzpomíná jeho výročí a pláče.⁹⁰ Autorův vztah k psům by mohl představovat téma zvláštní kapitoly. V *Pamětech dřevorytce* sám přiznává: „*Pes a pes to' jediná věc, která mne dojme k slzám a rozcítliví.*“ (VÁCHAL, 1995: 212) Přilnul k nim pravděpodobně již v útlém věku, kdy mu dělali po dlouhé chvíli osamocení v dětství jediné společníky. Od té doby se po celý svůj život (kromě několika krátkých období) obklopuje psy. Odchoval jich hned několik. Z Pamětí víme například, že když jeden z nich vběhl do silnice, Váchal riskoval i vlastní život, aby jej zachránil. O horoucím citu k těmto tvorům a láskyplné péči o ně hovoří jedna z mnoha poznámek v jeho zápiscích: „*Voríška, který měl mojí ženu, a ona jeho, rád odvedl jsem dne 15.IV. k Haffnerovi do psince k připuštění, aby též lásky užil a netloustnul nám příliš.*“ (VÁCHAL, 1995: 246)

⁹⁰ Ač následující citované pasáže jsou vytrženy z pomyslného kontextu situace tehdejší doby, srovnáme-li zápis 25. 10. 1913: „*Oplakal ještě ve výroční den fenku zastřelenou: Šejtánka-Šemička; bylo tomu tehdá již pět let*“ (VÁCHAL, 1995: 254) s poznámkou, napsanou necelých 5 měsíců po smrti své milující ženy po návštěvě hrobu „*Nemnoho teče mi již slz*“ (VÁCHAL in OLIČ, 2000: 120), jeho vztah ke psům můžeme zhodnotit jako přinejmenším nepřiměřený.

Ačkoliv je předmět naší analýzy (*Šumava umírající a romantická*) věnován Šumavě, ani zde pes zcela nechybí. Ve zmiňovaných pasážích, v nichž se autor přenáší do dávných dob, aby jejich bývalou skutečnost nechal na sebe působit a mohl náležitě ocenit způsob života svých předků, figuruje zde pes jako prostředek k citovému zabarvení textu a doladění kýžené nálady. „*Snad věřím tu i v setkání se s dušemi praotců, mezi močály a v jeskyních kdysi zde žijících; snad říkám jim, že vzdor všemu, čím obohatili jsme duši od oněch dob, toužíme po návratu k jich ohni, k jich prostotě a přirozenostem života. Ujišťuji je, že podivuji se jejich bohům a že miluji jak oni psy.*“ (53) Autor znovu prožívá jednotlivé události, které se odehrály někdy v průběhu dlouhého časového intervalu. Nad projevenou láskou k psům se čtenář, který alespoň nahlédl do Paměti či do literatury o jeho životě, ani nepodiví: „*Tisíce vichřic a bouří odneslo můj žal, který vydal jsem nad ztrátou tvou, v bahno močálu propadající se příteli, pse!*“ (53) Bolest, působenou na zvířatech člověkem, však nese ještě hůř. I tyto úvahy zahrne do svých myšlenek, zaměřených na dávné doby a konkrétní místa, neboť v každém koutě zdejší krajiny je nějakým způsobem zapsáno vše, co se zde odehrálo. Váchalova fantazie zde vyvolává různé představy: „*...zjevují se mi posud smutné oči tvorů tu zabitých...*“ (53) „*Jaké kletby a nářky ve všech dobách slýchal tento od věků mlčenlivý les a od jakých lidí; nemenšími zajisté nebyli nářky hovad zde trýzněných, stojících ve službách stejně bídného člověka.*“ (145)

Zvířata Váchala okouzlují vždy. Silný zážitek při setkání se s nimi popisuje v zmíněné pasáži, kdy bloudil se svou družkou (malířkou Annou Mackovou) zdejším náročným terénem nehostinné – a tím spíš pro autora podmanivé – krajiny. Závěr mnohahodinového hledání správné cesty – totiž setkání se s stádem ovcí – na něj očividně intenzívně zapůsobilo: „*Kouzlo tohoto setkání se s živými tvory v těchto končinách bylo mocné.*“ (59)

V převážné většině pasáží, které se týkají živočichů, Váchal mluví do svědomí lidí, že je nelítostně zabíjejí: „*Jak mnohý neužitečný strom i člověk ubírá druhům svým světla, půdy a vzduchu, máje nadto na svědomí životy četných zvířat (a obrazně řečeno: i lidí) jež sežral.*“ (49) V obecné rovině však chápe krutost potravních vztahů v přírodě jako přirozenou. V textu se také setkáváme s projevy soucitu nad údělem hospodářských zvířat, neboť Váchal pokládá zvěř, která je

nucena žít ve městě, za „ubohou“ (223). Také v deníku jsou zaznamenány lamentace nad krutostí člověka a projevy soucitu v souvislosti se zvířaty, jež jdou na porážku.

Úroveň (i objem) tehdejšího chovu se zřejmě se stavem současně chované zvěře v zajetí potravinářského, kožešinového a dalších odvětví průmyslu nedají srovnat – zřejmě proto se do přímé kritiky chovu zvěře v zajetí nepouští, nicméně důvod hledejme také v tom, že sám maso – pokud mohl – konzumoval, a rád.⁹¹ Nevyhýbal se koženým výrobkům, naopak je kupoval a nosil, kůži také hojně využíval na vazbu svých knih. Nikdy se nestal vegetariánem a to ani v situaci, kdy mezi vegetariány pobýval (VÁCHAL, 1995: 193). Jelikož se o tomto tématu téměř nezmiňuje, nelze se s jistotou dopátrat jeho osobního vztahu k vegetariánství. Ačkoliv vzhledem k jeho fyzické slabosti a dlouhotrvajícím obdobím živoření a hladu, které jej v jeho životě zužovaly velmi často, lze jeho oblibu masa pochopit, jistý náznak projevu odpovědnosti v této otázce, zvláště u člověka, který často vyčítal lidstvu „vraždu nižších tvorů“ (49), bychom nicméně čekali.

Jak již bylo uvedeno, autor s nelibostí nese lidské zasahování do přirozeného prostředí a tedy i světa divokých zvířat. Jelikož je člověk poháněn pýchou nad vlastním pokrokem k postupnému ničení přírody, svět živočichů a vegetace je podle autora „přezíraný a zdeptaný“ (211). Jak již zde bylo uvedeno, Váchalovo stanovisko v duchu teze, že poměr: „synů Božích k životům mimo člověka“ je „usurpatorský“ (211), se nese v podstatě celým dílem. Autor vznese i morální apel, vztahující se k pokryteckým tendencím: „Synové přítomnosti prohlašují, že silní nesmí se domáhati lepšího na úkor slabým; šermující etikou a zájmy pokroku popírají zásadu volnosti jiným tvorům, svobody přírodního dění v nižší říši tvorstva a pravidelný zákon Přírody.“ (251) Opravdový soucit pak projevuje i v pasáži, ve které si povzdechne nad krutostí, jíž je ve svém životě svědkem a pomyslí na možnosti budoucího vývoje. Doufá, že etické principy úcty k živočichům budou v lidech jednou lépe zakořeněny. „Tam, kde nebude ničení a zabíjení, nejvýše rozumné regulování přílivu životů deroucích se z neznáma k projevu svému na zemi,

⁹¹ Svědčí o tom údaj z deníků nebo korespondence. Pro představu umělcovy obliby masa uveďme alespoň krátkou ukázkou z rozsáhlé, několikastránkové pasáže z dopisu Bobši Svobodovi (z r. 1942), věnované kulinářství, ve kterém figuruje maso na prvním místě: „Do jakých dálek bych se pustil, věda, že tam budu moci koupit uzenou kejtou, třebaš z kozla! Do půlnoci bych to obíral z kostí, třebaš tři pouhé zuby mám a ha! – Macková mi nese vstrouhanou mrkev, čerstvě ze země vytaženou! Ptám se jí: ‚Uherskej salám tam neměli ani mortadelu? Híml, jak by se člověk zakous do takového plátu holou dásní, v níž ani špička fajfky se neudrží!‘“ (VÁCHAL, 1999: 128)

kde žádný článek pokroku a tak zvané kultury nebude nikomu na újmu, bude možno mluvit o pravém osvícení lidstva.“ (69) K budoucímu vývoji, směřujícímu k prohloubení úcty k živé přírodě, je však převážně skeptický.

Značný díl autorova soucitu, alespoň v tomto díle, patří zdejší **vegetaci**. Především pak stromům, rostoucím v nepříznivých podmínkách mokřadů a na exponovaných stanovištích: *„Tisíce podobných ubožáků zde stojí o hlavách zmrzačených bez naděje, že vzhůru téměř své k slunci vyzvednou jak šťastnější ve kraji bratři...“* (93). Některé stromy však nápor neustojí. Pokud příčinu způsobí člověk, tedy *„u násilnou smrtí zahynuvších vyrazí slza krůpějemi pryskyřice“* (97) Zatímco *„ve slatích, kde podmínky existenční i kosodřevinám nevalné, je zánik smrčín tím tragičtější: poražení ani sílu k slzám více již nemají“* (97).

Váchal se vyloženě vyžívá nad popisy zápasu o život s hmotou a živly, jenž je pradávným archetypem koloběhu zrodu a zániku. Ve svých úvahách nad drsnými podmínkami přírody se zamýšlí nad tím, co dávalo a dává útěchu, posilu a vzpruhu zdejší vegetaci, bojující s nehostinností po celá staletí. *„Jaký pud, velící žítí dával miriádám obrů dřevěných a vegetující zeleni útěchy a posily?“* (215) Autor zde porovnává lidský druh se zdejšími stromy, tentokrát však nikoli v rovině metafor. Zatímco stromy a ostatní organismy *„ničeho neznající o Nejvyšší Moudrosti a Lásce“* (215) musejí snášet drsné prostředí a přes tento handicap stále přežívají, člověk i s podporou víry zde není schopen přečkat ani několik nocí. Pokud se tak přece jen stane, odpoutá se od předsudků tradiční víry a *„zrodí ideál nového Božstva, neuplakaného více“* (215). Autor na jiném místě, sleduje ustupující hvězdy *„dvounožcům“*, shrnuje: *„...jak odlišný zápas o život a úspěch veden jest na obou stranách!“* (251)

Z předešlých slov pozorujeme, že Váchal opět viní křesťanskou víru, že nejenže člověku nepomáhá přežít, ale především, že bezohledné chování člověka k přírodě nakonec připustila, neboť *„stávající bohové si tak míti přejí; ústy církvi mluví, že si žádají, aby lidské semě se množilo a ústy humanistů (...) hovoří o oprávněnosti a rovnocennosti každého dvojnožce na zemi. Ba hlásají ústy posvěcenými, že celou zem dává láska boží člověku k dispozici a dovoluje mu vraždu nižších tvorů“* (49). Na vině však, vedle sebevědomí člověka ze zdárného pokroku a

humanistických tendencí není samotné křesťanství – nebot' autor používá spíše obecnější pojmy (bohové, víra, náboženství atd.) – ale předsudky víry obecně.

Ačkoliv Váchal výslovně nezmiňuje **vnitřní hodnotu přírody** – skutečnost, jež sama o sobě existuje bez ohledu na užitek pro člověka, vlastní význam tohoto pojetí přírody je obsažen v poslání díla jako celku. Pro Váchala sice zřejmě nejvýznamnější hodnotou zdejší přírody je její funkce estetická,⁹² nicméně mnohdy uvažuje tak, že bez ohledu na dojmy pozorovatele, vlastní nerušený vývoj přírody by měl zůstat uchován přednostně.⁹³ V souladu s výše zmíněnou filosofií vnitřní hodnoty přírody je pak také autorova kritika utilitárního postoje člověka k přírodě, který usiluje „o praktické zužitkování ladem ležícího a prospěch lidu nepřinášejícího šumavského pásma“ (109). O neustálé kritice upírání práva na život vítězům těžkého boje o samotnou existenci s ostatními druhy a živly ze strany člověka ani nemluvě.

3.3.5. Provázanost s přírodními vědami – 5. znak

Zatímco u jiných knih, které autor zhotovil, tomu tak nebylo,⁹⁴ důkladné přípravy na sepsání *Šumavy umírající a romantické* Váchal provádí s vědeckou precizností studiem různorodých pramenů, ale především vlastním několikaletým „monitoringem“ dané oblasti. Mezi prameny jeho studia pak patří také přírodovědné publikace. Přestože dílo v žádném případě nemá vědecký charakter v pravém slova smyslu, nastudované poznatky a terminologii na mnoha místech aplikuje na zaznamenané přírodní jevy. Přírodovědné poznatky pak Váchal kombinuje s intuitivně získanými, díky soustředěnému vnímání reality, pozorování konkrétních přírodních jevů. Popisy zdejšího klimatu, ekosystémů, přírodních útvarů, ale i konkrétních druhů pak ve Váchalově záměru hrají významnou roli – byl-li jeho úmysl zachytit Šumavu komplexním způsobem.

⁹² Jen kořen slova krása v souvislosti se zdejší přírodou či pocitem, který vyvolává, užije 74 krát!

⁹³ Připomeňme, že říká: „...co však nejnerozumnějším činem lidským zůstává, je zasahování do vlastní činnosti přírodní tam, kde živelná dění, málo posud a částečně jen člověkem ovládaná, samy prospěšný na konec stav zemi vytvářejí, třeba s počátku působení jich zhoubným býti se zdálo.“ (41) Touto nadčasovou větou, jež by mohla být preambulí jakéhokoli Národního parku v Evropě i ve světě, jakoby Váchal přímo hovořil k současným sporům o míru autoregulace přírodních ekosystémů, o „kácení či nekácení“, o „ponechávání či neponechávání“ dřevní hmoty v NP Šumava.

⁹⁴ Alespoň ne do takové míry.

Pravděpodobně kvůli získání širšího náhledu v prezentaci charakteru zdejšího kraje se Váchal pouští na půdu oborů jako je **klimatologie či meteorologie**. Prostřednictvím tohoto díla podává poměrně rozsáhlou odbornou zprávu, plnou geografických či místopisných údajů. Do svých pozorování reálných dějů a jevů v kraji pak na mnoha místech neváhá vkládat odborné výrazy. Z textu je však znát, že dokonalý pozorovací smysl je nejčastějším prostředkem k podání základních i podrobných informací, týkajících se dlouhodobě převažujících znaků šumavského počasí. V poeticky laděném textu pak nalézáme informace například o obvyklých směrech proudění větrů přes překážky zdejšího reliéfu hor, které přinášejí charakteristické důsledky.⁹⁵ V exponovaných oblastech způsobují ničivé polomy, naopak v závětrných územích pak bujnost vegetace. Autor podává informace také o celkové teplotní rozrůzněnosti zdejšího pohoří. Dovídáme se tak například, ve kterých místech je chladnější klima, kde začíná dřív období zimy, kde taje zjara nejprve sníh či kde se letní teplota drží déle. Teplotní rozdíly tedy nemusí být vždy zcela závislé na výškovém gradientu. Všimá si také faktu, že k udržení stálé teploty vybraných končin přispívá vlhké prostředí a neustálý rozklad biomasy. Přítomnost vody nejenže ovlivňuje klima, ale způsobuje také, že se zde prakticky nevyskytují významné vodní extrémy jako jinde, ale výdej vody je relativně rovnoměrný. „...samotná povaha kraje a mocnost lesů i na nejprůkřejších svazích a srážech roklí a propastí vylučuje suchá koryta a dna, v Tatrách obvyklá za léta (...) Právě pro toto stejnoměrné odvádění na povrch země se deroucího vodního bohatství ve vyšších polohách zabraňuje přílišnému rozvodnění: burácející tu živel břehů tak úděsně netrhá, jak jinde v horském kraji.“ (257) Je to jedna z mnohých zmínek v autorově díle, jež se objevují v neustálých obměnách, které připomínají různorodý význam charakteristického vlhka a **vody** – panujícího živlu zde na Šumavě. Ten je pak také z části strůjcem příznačných typů oblačnosti, které Váchalovi nezůstávají skryty: „...zde kromě krátkých chvilky vyvýšené kupy ani v létě dlouho na obloze se neudrží, jsouce parami stoupajícími z oddychování věcí dole ihned zatíženy; převládá tu ponejvíce dešťový oblak a slohokupa, jakmile po několika vzácných dnech jasů slunce dostatečně vodu naváží.“ (133) Váchal se suverénností meteorologa užívá

⁹⁵ „Tato štěrbina v horském pásmu, obklopujícím nížiny na naší české straně je ošemetnou propustí jihozápadních k nám větrů, ničících spořádaný život lesů; vzdor tomu, že je nejvýše položena. Podobně kotliny železnorudská a prášilská nejsou bez určitého vztahu ke klimatu v českých polohách“ (55).

odborné termíny (stratus, nimbus, cumulus,...), což působí na čtenáře dojemem, že o jejich významu neměl pochyb. Pečlivé přípravné studium a porozumění látky je tedy dobře znát.

Váchal si také povšiml typického jevu pro zdejší kraj, za jehož vznikem stojí opět hojnost vody – **mlhy**: mnohokrát jej rozvedl, nechal se jím okouzlit a inspirovat. O jistém uchvácení hovoří samotný fakt, že kořen slova mlha se v textu objevil 53 krát! Mlhy však k Šumavě patří, neboť, jak říká sám autor, „*co do mnohotvárnosti a rozmanitosti, počtu, velikosti a síly není šumavským mlhám v celé střední Evropě rovno*“ (133). Mlha Váchalovi slouží k navození tajemné atmosféry – například když hovoří o neznámých silách, nadpřirozených bytostech, či představuje „závoj“, „roušku“ k přiblížení dojmů z neznáma. Svou roli sehraje pak také v metafoře – Váchal metafory hojně v textu užívá.⁹⁶ V této kapitole se však soustředíme spíše na skutečnost, že mlha pro autora představuje také nástroj k přiblížení specifických hmatatelných vlastností tohoto kraje, jež se opírá opět o konkrétní pozorování. Následující charakteristika šumavských mlh sice není meteorologickou typologií těchto útvarů, nicméně opět dokládá pozorovací schopnosti autora: „*Poutník, za všech dob jich vlády krajinami zdejšími procházej, rozeznává mlh měkkých, lehajících a hebkých, válejících se a šlehajících dle taktu větru; jest však též mlha těžká, dusivá a řídká: jiná pak prášící, nenepodobná v drobném vydání ostré sněhové a ledové metelici.*“ (137)

Vedle vlhka, páry, oblak či mlhy významný podíl autor věnuje cyklickým podobám vývoje lesních ekosystémů a rašelinišť, v nichž jej fascinuje především role smrti. Zápoleň rostlin i živočichů s živly, „*zmírání vegetace mokrem*“ (41) či rozklad organické hmoty, z níž je živa další generace rostlin, tedy letitý **cyklus zrodu, zániku a samoobnovy** je ústředním motivem díla *Šumavy umírající a romantické*. Tyto procesy v něm zastávají opět, zjednodušeně řečeno, dvojí roli – estetickou a přírodovědnou. Oba tyto aspekty jsou pak součástí Váchalovy filosofie smrti. Váchal jistě nebyl první ani poslední umělec, jehož v šumavských pralesech

⁹⁶ „*Propastmi, slatěmi, tíhou samot a živlů jsou lidské otázky společnosti nerozřešené dosud třídních bojů, náboženské a svědomí; vichřicemi, těžkými mraky a mlhami jsou hrozící války, přelidnění a přesuny ras, a ustavičný boj mezi duchy k světlu mířícími a těmi zaostalci tradic, s chomouty víry a nacionalismu, stejnými v nicotě své jako poblouznění utopistická.*“ (245)

fascinuje především koloběh života a smrti,⁹⁷ nicméně tomuto tématu věnuje velmi široký prostor, v kterém dominuje opět komplexní přístup. Váchal si plně uvědomoval význam přírodního procesu dekompozice, neboli rozkladu organické hmoty, jež podmiňuje základní vlastnost všech složitých systémů v přírodě, tedy neustálou změnu a vývoj. Cyklický proces samoobnovy může začínat ve chvíli, kdy „*velikáni lesní nemocemi zachvácení, s parazity ran, chorošemi a hlívenkami, s chorobami asimilaci, dýchání a rozvádění mízy ztěžujícími aneb znemožňujícími posléze končí*“ (89). V četných pasážích, kde autor popisuje tento proces, pak dává najevo znalost, že iniciátorem dekompozičního potravního řetězce v horském lese jsou rozmanité skupiny saprofytických organismů, ale především dřevorozkladné houby: „*Ti, kteří na zemi již leží, teprve nyní oficiálně uznáni jsou mrtvými. Až za hrob pronásleduje jich činnost jiných říší a tvorů. Ještě pařezy a kořeny setlívají dále posledním nápirem saprofytů. Tak trpí a zmirá šumavský hvozd. Než i živí ve slatích jinými houbami, potravu jim odnímající zasažení parasity, nehledě na ony rostoucí a živé v stromech i v dřevu poraženém.*“ (89)

Autor dokonce specifikuje samotný rozklad – uvádí například červenou hnilobu, jež je jedním ze zástupců v typologii hnilob, způsobovaných houbami, které jsou schopny rozložit celulózu ve dřevě. Skutečnost, že organická hmota je díky rozkladným procesům přeměněna až na jednoduché organické i anorganické látky, které slouží jako zdroj živin pro zdárný růst a vývoj rostlin je autorovi známa – prokazuje to například následující letmou zmínkou: „*Na Rankelu jsou to opět odumřevší listnáči, břízky, boučci chladem a vlhkostí zahynuvší, kteří v rašelinné tamní půdě dodávali těly svými potravu smrčkům zde vegetujícím.*“ (247) Pro koloběh prvků v uzavřeném systému lesa je rozhodující zachování humusu a organické hmoty. Možné negativní důsledky nadměrného odebírání organické

⁹⁷ Také v próze Adolfa Heyduka nacházíme myšlenku, že život a smrt jsou součástí kontinuity zdejších pralesů: „*Tamto kyne dlouhý hrob šumavského obra, je celý mechem, štávelem a bazanovcem pokrytý; máť příroda jej pěstí. Neviditelnou rukou nasázela naň rozmanité kvítí, věsenku na hrud', u hlav trs vrbky, bohatě rudým květem obalené. Tak smrt a život ruce sobě podávají v tajemných, čarovných místech těch, jsouce neúnavnými dělníky pralesa*“ (HEYDUK, 1947: 319-320). Neustálý vývoj pralesního ekosystému, jenž řídí odumírání starých, aby umožnily zrod nových generací nezůstal skryt ani Janu Nerudovi: „*Dole vidíš práchnivějící, zeleně omšelou mrtvolu prastarého velikána, přes něj se převalil druhý (...) Také mu již opadaly všechny větve, leží jen pouhý dlouhý trup a z něho vyrůstá padesát veselých stromků mladých, živících se trouchní svého otce*“ (NERUDA, 1947: 327). Mezi další umělce, kteří obdivovali letitý cyklus samoobnovy v šumavském horském lese, bychom mohli zařadit kromě Karla Klostermanna také Julia Mařáka, Adolfa Liebschera a další.

hmoty z těchto ekosystémů⁹⁸ si autor samozřejmě také uvědomuje. V popisu přírodního útvaru Mrtvý luh si totiž stěžuje na postupnou degradaci tohoto území: „*jakoby někdo tam na dříví chodil*“ (41). V této kousavé připomínce se skrývá také do jisté míry intuitivní obeznámenost s tím, že rozkládající se organická hmota má schopnost vázat velké množství vody. Slouží dokonce jako rezervoár vláh v suchých obdobích s delší pauzou mezi srážkami. Tedy i pro vznik a zachování zmíněného rašeliniště je prospěšná.

Váchal však poukazuje také na další funkci hub pro lesní ekosystém. Některé druhy těchto organismů se účastní zajímavého jevu, který vypovídá o vzájemných vztazích odlišných druhů organismů – totiž mykorrhizy. Jedná se o druh symbiózy mezi některými houbami a kořeny rostlin (bylin i dřevin). Zatímco hostitelská rostlina spoléhá „*na hustou plst houbových svých vláken, rozbíjejících i z mělké půdy potřebnou jemu výživu ústrojných látek a živin dusíkatých*“ (97), mykorrhizním houbám je prospěšná tím, že jim poskytuje produkty vlastní fotosyntézy, tedy cukry, vitamíny a další látky. Jednoduše řečeno: Váchal si uvědomuje význam hub, jenž spočívá v účasti v každé části koloběhu života (mykorrhizní druhy), smrti (parazitické druhy) a rozkladu (saprofytické druhy).

Samotný fakt, že k procesu přirozené obnovy horského lesa se Váchal mnohokrát vrací, vypovídá o tom, že jej velmi upoutal. Uchvácen vývojem pralesa pozoruje, jak „*kolem kořenů, či již jen pařezů a kol kmene touha po dalším životu v novém projevu svého rodu se jeví výhonky mladými z otců rašícími: jest to volání po obnově*“ (89). Dřevorytec tak intuitivně chápe, že dřevo v různých fázích rozkladu je díky příznivému vlivu na strukturu půdy a schopnosti vázat vodu ideálním substrátem pro přirozenou obnovu lesa. Ta je pak v horském smrkovém lese na mrtvé dřevo přímo vázána. Tímto způsobem se vytváří dobře živěný a relativně stabilní lesní porost s jedinci různého stáří. I samotná rašeliniště vznikají stejným způsobem – zde se však organická hmota hromadí, aby sloužila jako zásobárna vody a základna pro nové generace zde žijících rostlin.

⁹⁸ V nedávné době vědci a odborní pracovníci upozorňovali ve svém stanovisku, podle něž degradace spočívá v nadměrném odstraňování dřevní hmoty z lesů, mj. na souvislosti s úbytkem živin. Podobné závěry uvádí také Kimmins (1987: 122, 128, 481) v rozsáhlé publikaci *Forest Ecology*.

„Kde gigant korunou se zřítíl na dno vod, svůj kořen s zemí ještě sdíle, tam nová generace po čase k nebi vztýčila se, mechem a vřesem obrůstajíc; vítr přinášel nový nános tlících součástí světa rostlinného, nic neodnášeje s sebou zpět; pevná hmota dále se kupila, houstla a množila, však místy tlením poražených a pádem převalených kmenů pod vodu opět se propadávala. Tak vznikala slat.“ (197)

Váchal si také samozřejmě povšiml zdejších, pro pralesovité porosty typických jevů, které vycházejí z přirozené obnovy na mrtvém dřevě. „V pralesích zdejších, kde dosud libovolně příroda sama určuje vznik i pád lesních velikánů, pozorovati možno řádkování, totiž vzrůst mladých stromů na přímé čáře tak dlouhé, jak obr zkácevší se zde vysokým byl a jehož těla nyní pokolení nové vzrůstá.“ (247) Vedle stromů rostoucích v jedné linii autor popisuje stromy s tzv. chůdovitými kořeny, které jsou charakteristické například pro Boubínský prales. Předpoklady jejich vzniku jsou mu samozřejmě známy. „...mladým stromkům je ulehčena existence základnami odumřelých pňů, dlouho pevnými zůstávajících a kol nichž zapouštějí nový bojovníci zde dodatečné kořeny.“ (247) Neobvyklý vzhled nové generace stromů s kořeny „sáh od země i výše, teprve v peň se sbíhají nad prostorem prázdným“ (247) okouznil již K. Klostermanna a dodnes je nejen botanicou zvláštností, ale i turistickou atrakcí.

Ve Váchalově časté fascinaci nad pozvolným hynutím horské smrčiny, nad zmíráním příslušníků rostlinné i živočišné říše vlivem drsných podmínek v této „hrobové dílně“, lze vyčíst, že život a vývoj vyšších celků (ekosystémů, krajiny) není těmito ztrátami ochuzen – naopak je jimi poháněn. Vlivem nepříznivých klimatických podmínek zůstávají na daném stanovišti jedinci s geneticky danými vlohami tyto podmínky snášet. Nastupující potomstvo několika odolných jedinců tedy vykazuje vyšší **odolnost**. Přestože Váchal na jednom místě tvrdí, že „ze znamenité žně smrti soudíme, že dosud řada životů, vyšších i nižších klimatu zdejšímu se nepřizpůsobila“ (73), jinde dává dostatečně najevo znalost adaptace zdejších druhů, když uvádí: „kde život sláb, tam ve hrob klesal, svou smrtí nový podpoře život jiným, zdokonaleným a lépe ozbrojeným jedincům i kolektivům“. (197)⁹⁹ Vzhledem k rozmanitosti a složitosti vazeb druhů s okolím v přírodních

⁹⁹ Adaptaci autor popisuje hned na několika místech. I následující slova vystihují fakt, že zde pozoruje tento proces: „Než, zatím zde žijí jiné tvary lesů, žijí a zápasí od vzklíčení až k vzrůstu

ekosystémech nemusíme Váchala vinit z rozporuplnosti výroků. Sám si totiž tento fakt dostatečně uvědomuje: „...*velká sic je dispozice stromů k nákazám, však stejně tu mocná přirozená záchrana, i odolnost jiných...*“ (89). Vzhledem k znalosti adaptace, popisům vývoje pralesů a slatí, se jeví rozporuplně také výrok, že zde návštěvník nepozoruje „*věčný vývoj a pochod vpřed*“ (251). Ten však slouží jako nahrávka k metaforickému přirovnání k jakémusi ustrnutí lidstva.

Hovoříme-li zde o adaptacích, je nutné dodat, že Váchal, fascinován smrtí, se zaobírá principem boje o život, kdy silní vítězí nad slabšími. Zde však nacházíme také výše zmíněný zdánlivý rozpor. Zatímco se dočítáme o spolupráci mezi jedinci téhož druhu, jinde tvrdí, že: „*V moři lesů platí silná individualita, pěstní právo a věc náhody.*“ (251)

Nyní se vraťme opět k přirozené obnově lesa – i zde totiž dochází k přírodnímu výběru a tedy vzrůstu odolnosti z „boje o život“ mladé generace, neboť na jednotlivé semenáčky působí konkurenční tlak, jenž vybere odolnější jedince s žádoucími genetickými vlastnostmi.¹⁰⁰ Tato přírodní selekce se pak postará o odolnost nastupující generace lépe než zásah lesního hospodáře během tzv. **probírek**. Hlavním kritériem výběru při probírce je velikost a tvar (habitus) stromů. Tyto vlastnosti však nevypovídají nic o genetických vlohách z hlediska odolnosti stromů. Jedná se tedy o zásah do přirozeného vývoje porostu, který nelze doporučit v pralese, ani přirozeném či přírodě blízkém lese. I tento fakt je Váchalovi znám, neboť probírku kategoricky odsuzuje.¹⁰¹ Přesto i zde nalézáme rozpor. V pasáži, ve které srovnává šetrné hospodaření na německé straně Šumavy s holosečným hospodařením Čechů, totiž říká: „*Na bavorské straně snaha o zvelebení a udržování lesů očividna, oproti zanedbání na straně naší. Příslovečná láska Němců k lesům jeví se pečlivým ošetřováním i probírkami v stávajících hvozdech, při čemž tu dbáno pralesního rázu odvěkých přirozených rezervací...*“ (55)¹⁰²

Jak již bylo řečeno, autor chválí Němce za lepší péči. Vedle správného postupu, kdy pokud se přisazují dřeviny, pak jediné geneticky vhodné a přiměřené

v mocný strom, život novým a o něco zlepšeným druhům v úděl dávající, potomkům svého rodu.“ (181–185)

¹⁰⁰ Během prvních 20 let v hustém zápoji přirozeného zmlazení vlivem konkurence uhynie až 90 % semenáčků. Zbylých adaptovaných a vitálních 10 % přežívá do vyššího věku (KAŇÁK, 1998 w).

¹⁰¹ „*Nejzáhubnější dosud lesům šumavským byla od pradávna probírka...*“ (173)

¹⁰² Jako by zde Váchal intuitivně už načrtával budoucí zonaci každého NP: 1. – bezzásahové území („pralesní ráz rezervací“ – a 2. a 3. zóny – „pečlivě ošetřované a probírané“.

zdejšímu kraji, Váchal obdivuje jednoduše fakt, že na německé straně si lidé více váží pralesního rázu lesa obecně. Projevuje tak náklonnost k ochranářskému způsobu péče o les, kdy prales – „*představitel dokonalejšího projevu životních tvarů*“ (185) má být chráněn jako rezervace, do které člověk pokud možno **nezasahuje**.¹⁰³ Takové myšlení pak dobře koresponduje s výše probranou kritikou antropocentrismu, jež může být základem tohoto postoje. Je otázkou, zda jednoduše vše lidské – tedy i zásahy do přírody – odsuzuje apriori, či vnitřně přilnul k logice ochrany přírodních procesů. Pravděpodobně jeho názory a postoje ovlivnilo obojí. Uznání přírodních procesů jako předmět ochrany totiž vyžaduje opuštění analytického, složkového a statického uvažování výměnou za dynamičtější, systémové a komplexní. A to je také způsob vnímání, který byl, jak jsme uvedli, Váchalovi vlastní.

Tato rovina chápání přírodního prostředí a jeho dějů, jež je zakotvena v ochraně ekosystémů a přírodních procesů, umožňuje stavět se k extrémnějším událostem, jako jsou vichřice, napadení škůdci či v návaznosti na tyto změny, k častějšímu výskytu přestárých, odumírajících a mrtvých stromů, jako k přirozené součásti přírodního celku a jeho vývoje. V tomto bodě Váchal dokonce poleví ze svého řekněme – ochranářského postoje a připustí výjimku lidského zásahu v případě rozsáhlých polomů; tehdy se tyto oblasti mohou dosazovat místními vhodnými druhy, což opět obdivuje na německé straně. Až na tento osamocený případ se Váchal drží pevného stanoviska, jež je v souladu s předešlými úvahami o extrémních situacích jako součásti přírodního procesu, který v dlouhodobém horizontu může napomoci jeho pozitivní proměně. Zopakujme si ještě jednou jeho ochranářské krédo: „...co však nejnerozumnějším činem lidským zůstává, je zasahování do vlastní činnosti přírodní tam, kde živelná dění, málo posud a částečně jen člověkem ovládaná, samy prospěšný na konec stav zemi vytvářejí, třeba s počátku působení jich zhoubným býti se zdálo.“ (41) „*Živelná dění*“ totiž v mozaice původních ekotypů smrku s nevhodně geneticky vybavenými, dlouho v historii přísazovanými smrky, učiní přeměnu horského smrkového lesa ve prospěch těch odolnějších – častěji původních smrčín. Ty teprve současná molekulární biologie a genetika dokáže identifikovat. Extrémní podmínky však mění celou strukturu

¹⁰³ Připomeňme, že Váchal v jedné pasáži říká: „*Dosud chybí zde jen pevná ruka vládcova, ochraňující míst těch před zkázou. Vladař, učinivší z horského ráje rezervaci, nepřístupnou nahodilým návštěvníkům.*“ (169)

krajiny tak, že se díky vznikajícím oblastem tzv. rozvolněného lesa zvyšuje její diverzita a tudíž i rozmanitost samotných druhů. Tyto poznatky se však plně v praxi uplatňují teprve odnedávna pomocí tzv. bezzásahových – jádrových zón v NP Šumava. Váchalově předešlé myšlenky, kterou lze shrnout následujícími slovy, jež pronese na jiném místě, totiž že „*krása šumavských hor nestrpí zasahování do vlastní přirozené činnosti nikým z lidí*“ (169), dávají tedy až moderní přírodovědné obory za pravdu.

V kontextu uvedeného myšlení dřevorytce Váchala čtenáře nepřekvapuje útok na tehdejší způsoby hospodaření s šumavskými lesy. Osoby odpovědné za, řekněme nešetné, nakládání s lesy uráží nevybíravým způsobem: „*Již o osudu jejím rozhodnuto chytráky a prospěcháři, lesními experimentátory a v první řadě tak zvanými přáteli drobného člověka; tito všichni usilují o praktické zužitkování ladem ležícího a prospěch lidu nepřinášejícího šumavského pásma.*“ (109) „*Zločin smečky lidské*“ páchaný na zdejších porostech, tedy „*inteligentní již kastě životních projevů*“ spočívá především v holosečném hospodaření, nicméně Váchal upozorňuje také na jejich fragmentaci, kdy tento „*útulek životům*“ bude z větších komplexů „*rozparcelován*“ (49). Či na samotný fakt, že monokultury snadněji podléhají nepříznivým vnějším podmínkám. „*Zde, v těchto lesích o jednom druhu stromů větší náchylnost k onemocnění následkem vlhka, deštivého počasí a mrazů...*“ (89)

Váchal však neodsuzuje pouze zásahy „*dvounožců*“ do lesních porostů. Velká část jeho kritiky je totiž namířena na zasahování do vodního režimu zdejší krajiny. „*Jedinečná krása ŠUMAVY pozůstává v hlubokých a namnoze nepřetržitých hvozdech v početnosti vod, jevících se slatěmi a vodami tekoucími v podobě nesčetných praménků, bublajících potůčků, vířících bystrin a šumných říček, jimiž ani peřeje a přes balvany se ženoucí a hučící vodopády nescházejí.*“ (161)

Autor si totiž uvědomuje, že právě množství vody – hlavní charakteristický znak Šumavy – nejenže ovlivňuje zdejší klima, ale také stojí za letitým vývojem vzácných rašelinišť. Části textu věnující se všem skupenstvím tohoto živlu jsou značně obsáhlé a přinášejí opět mnoho přírodovědných informací. S precizností se zaobírá jednotlivostmi i celkem projevů „*kralujícího*“ živlu. Čtenář tak nalézá například hrubý odhad počtu potoků v krajině, poučení, kde se nachází „*jediný ponorný potok šumavský*“ (87) a další údaje, vztahující se k vodním tokům, stržím,

jejich pramenům a jezerům. V současné době stále nerespektovaný fakt, totiž že odlesnění v náhorních, pramenitých oblastech má podstatný vliv na intenzitu a četnost povodní, Váchal také nepomíjí. V textu totiž popisuje rozdíl účinků velké vody z otevřených „*náhorních planin*“ a oblastí zalesněných.

Stěžejní myšlenkou je však upozornění na nevratně a nedozírně ničivé důsledky **regulací vodních toků**. Regulace a přehrady neváhá zařadit na první místo výčtu zdrojů devastace zdejšího prostředí, kvůli nimž „*vyzvání staré kráse šumavského kraje zvolna, ale jistě*“ (37). Váchalovy lamentace na toto téma dobře vystihuje následující úryvek: „*Mazanost lidského Pánaboha klade tu překážky živlům racionelním zalesňováním a odvodňováním: dvounožec chystá se tu panovačnost vodního boha zregulovati připravenými přehradami a splavněním toků, ku prozatímnímu svázání palců téhož.*“ (79) Přestože ve svých chmurných úvahách nad možným vývojem zdejší krajiny vysloví předpoklad, totiž že regulace postihne také tok horské říčky Křemelné, který se (alespoň dosud) nevyplnil, předpověď výrazných regulací a v jejich důsledku odvodnění rašelinišť bohužel ano. K masivní regulaci vodního režimu v pramenných oblastech a poblíž rašelinišť docházelo již od konce 19. století. Nejvýraznější zásahy do ekosystémů podmáčených smrčín a rašelinišť však probíhaly během 70. a 80. let 20. století. Až desítky kilometrů čítá systém místy až 2 metry hlubokých drenážních rýh, které zásadním způsobem ovlivnily zdejší rašeliniště odvedením vody.¹⁰⁴ „*...získavše dostatečného odtoku zasahováním lidských rukou dále vodu neshromáždí a tak ve slat' nepromění se již nikdy...*“ (201)

Autor pak mnohokrát uvažuje nad neblahými důsledky zásahů do hydrobiologického chodu krajiny. Pozoruje zde, že vinou člověka „*slatě některé a jezera takřka každoročně se zmenšují, vody ztrácejí a lesy mizí*“ (37) a „*zvolna proměňují se v vysmahlé končiny vnitřního kraje*“ (251). V krajině, která se dlouhodobě vyvíjela z vlhka, autorovi, jenž si hluboce uvědomuje vážnost důsledků tohoto procesu, „*zjevují se neúděsnější suchopárná v svém nedostatku vody draha*“ (251), kde „*zakrsalé stromoví úpí zde žízni a trpí daleko více než ponořené u věčné vlhko plazící se kosodřeviny výšin*“ (251).

¹⁰⁴ V současné době probíhá na Šumavě revitalizace některých rašelinišť zahrazováním drenážních rýh.

Z uvedeného vyplývá, že ač byl autor laik, jeho znalosti zdejších ekosystémů získané dlouhodobým pozorováním jsou pozoruhodné. Čtenáře snad může překvapit zmíněný fakt, že v projevech Váchalova obdivu k divoké přírodě a zatracení člověka ignoruje nepřítomnost predátorů, oživujících vazby v ekosystému a odolnost jejich kořisti. Druhová skladba typických ekosystémů zde však nechybí. V případě **dřevin** se pak dozvídáme reálné složení zdejších lesů. Mezi převažující smrčinou (viz níže) si autor všímá i ostatních dřevin: „...*lesy listnaté jsou zde výjimkou. Ojediněle najdeš tu háj nově vysazený bříz nebo bukový; na straně bavorské dokonce i lesík habrový a dubový háj, položený do míst nadmíru malebných. Též dán tam základ lesu javorovému a klenovému.*“ (157) Vedle údajů o dřevinách, které zde rostly v době, kdy šumavskou krajinou procházel autor, text přináší také informace o původu a nárocích některých druhů, rostoucích na vrchovištích dodnes: „*Olše, udržující se z prapůvodního stavu v nížinách a v kraji ztroskotaly při vešplhání se do vyšších poloh a ční pouze ojediněle u výše ležících slatí, udrževších z tundrovitého rázu krom plazivých vrb nemocné vlhkostí břízy; je tu i nejmenší břízka betula nana.*“ (157)¹⁰⁵

Ve svých popisech se zabývá také dalšími vzácnými druhy dřevin a památnými stromy. Z prvně jmenovaných zmiňuje smutný osud dřívě zde rostoucího tisu červeného (*Taxus baccata*), který díky kvalitnímu načervenalému dřevu byl takřka vyhuben (kromě několika jedinců) v celých Čechách, podobně jako rezonanční smrky s vzácnou a vyhledávanou strukturou dřeva. Co se týká neobvyklých druhů, Váchal pozoruje také několik jedinců borovice limby (*Pinus cembra*). Všechny tyto vzácné druhy pak nachází (až na výjimky) na bavorské straně pohoří. Kromě těchto vzácných druhů dřevin autor uvádí několik oblastí, ve kterých rostou velmi staré lípy, buky a dokonce i vrba.¹⁰⁶

Přestože Váchal výslovně nerozlišuje mezi jednotlivými druhy borovice, rostoucími v podmáčených a horských oblastech, a skutečnost, že se jedná o

¹⁰⁵ Kromě vrby plazivé (*Salix repens*) a břízy zakrslé (*Betula nana*) má autor pravděpodobně na mysli břízu pýřitou (*Betula pubescens*), která spolu s předešlými druhy poblíž šumavských rašelinišť i dnes hojně roste.

¹⁰⁶ Mj. zmiňuje, že „*prastaré lípy chovají Malonice v okrese klatovském*“ (83). Zřejmě některá z nich, konkrétně lípa velkolistá (*Tilia platyphylla*) zde roste dodnes - nyní je státem chráněná.

rozdílné druhy,¹⁰⁷ mu byla proto pravděpodobně neznáma, popisuje v různých oblastech různý vzhled (habitus a větve) těchto dřevin. „*Kosodřevina, tento vytrvalec míst rašelinných narůstá ve slatích výše než na vrcholech hor; dosti se liší na příklad od kosodřeviny plazící se na Luzným.*“ (141) Lze usoudit, že i tato malá drobnost poukazuje na Váchalovu schopnost bdělého vnímání detailů v krajině.

Obojí, postřeh i nastudované údaje zřejmě stály za vědomostmi původního, přirozeného složení zdejších lesů. Text totiž nepostrádá zhodnocení, které dřeviny zde chybí. Jedná se o jedli, javor klen, částečně i dub a lípu, ale především o buk. V dávných dobách zde, mimo nejvyšší partie, převažovaly listnaté či smíšené lesy. A právě například v památných lipách (jež mají kolem 500 let) Váchal vidí pozůstatky těchto dob a rozjímá nad tím, „*jaké změny se v té době odehrály a kterak příroda v okolí zatím jinak se utvářela*“ (83). Co se týká jedlí, které by kromě nejvyšších oblastí (nad 1000 m. n. m.) měly spolu s bukem převažovat, alespoň vzhledem k původnímu druhovému složení zdejší vegetace, autor s politováním říká: „*Jedlí v šumavském kraji též již nemnoho, leč přec jen o něco více než dubů, jimž v nižších polohách dobře se kdys dařilo. Zbytky bývalé slávy jedlového lesa spatřují se ještě u Debrníku, kde též znovu se vysazují, v Rothyllwaldu a u Almy: ponechávají se tu chlapíci někteří i pět set let staří.*“ (173) Pokud sledujeme Váchalovo hodnocení výskytu buku, v jedné pasáži s obvyklým sarkasmem připomíná, že pokřivenost „*...šumavskému buku sama o sobě nejlepší ochranou*“ (173), neboť jej nelze dobře využít k truhlářským účelům a tudíž „*pokroucenému buku v těchto končinách znamenitě se daří a poptávka zvýšená po jeho dřevu stále ještě neohrozila existenci celých lesíků mocných velikánů u nás i v Bavořích*“ (173). Nicméně jinde se pak dozvídáme, že: „*ojediněle najdeš tu háj nově vysazených bříz nebo bukový*“ (157).

Zaměříme-li se v textu na přirozené či původní porosty na Šumavě, které dnes, ale již v době Váchalových putování zdejším krajem tvoří pouhý zlomek celkové plochy, Váchal mj. rozpoznal (opět těžko říci, jestli intuitivně či studiem přírodovědných pramenů), že tyto porosty se nacházejí v samotném jádru pohoří, u hranic. Jedná se o zbytky pralesů, podmáčené a rašelinné smrčiny, či o kosodřevinu

¹⁰⁷ Vysokohorská kosodřevina borovice kleč (*Pinus mugo*) se kříží s borovicí blatkou (*Pinus rotundata*) a vzniká tak borovice rašelinná (*Pinus pseudopumilio*), která se vyskytuje na šumavských rašeliništích.

slatí i vrcholků hor, neboť slovy autora: „*les v původním stavu ponechávaný zachraňují přečetná tato zřídla, jakožto opětné strážce slatí*“ (133). Tyto vzácné pozůstatky minulých dob, oblasti, v nichž nacházíme také výše zmíněné glaciální relikt, které se vyskytují „...*v nejdívočejších dosud stále místech prapůvodních lesů šumavských (...) v pásmech močálovitých lesů...*“ (55), jsou dnes nejprísněji chráněnými zónami Národního parku Šumava.

V těchto místech pozoruje odlišný vzhled nejen kosodřeviny, ale i poblíž rostoucích smrčín. Vlivem extrémních vnějších podmínek zdejší smrk nedorůstá do velkých rozměrů a odlišuje se i dalšími znaky. Podílí se na tom především extrémní teploty, nadbytek vody a kyselá půdní reakce rašelinišť. V popisech vzhledu těchto „*zelených zatracenců slatin*“ (207) si autor vyloženě libuje: „*Mrtvo vůkol černých příšer odumírajících kolem slatí stromů, sehnutých nad svým hrobem! Pokřiveny v páteři, s větvemi před se k zemi nataženými udržují se zde smrčiny jak nesmírné legie mrzáků takřka jen zázrakem.*“ (205)¹⁰⁸ Také následující pasáž přináší popis odlišného vzhledu porostu smrku, rostoucího v těchto podmínkách: „*Blížeji k rozsáhlejším slatím i les je řidší, stromy kratší a zakrslejší, takže přecházejí téměř jen ve výši houště klečové.*“ (141)

Váchal ve svém díle vykazuje i další znalosti, týkající se tohoto, zde dominujícího druhu. Vlastním způsobem, ale dosti výstižně přináší jeho charakteristiku. „*Šumavský les tvoří v první řadě smrk, tento proletář předem již určený do nehostiného kraje zdejšího a dříve či později k záhubě odsouzený. Těžké je přizpůsobení se klimatu a podmínkám životním: není-li mezi stromy předbojovníky kraje hvozdů, zápasí a zmírá druhy chráněn nedostatkem světla, přebytkem vláhy a červenou hnilobou vlivem hub. Jeho chuť k životu jest však veliká (...) Leč neubrání se svým zakotvením zadutí vichrů a kácí se k zemi s celou plochou tabule kořenů...*“ (97). V těchto řádcích je však obsažena velmi zajímavá myšlenka, týkající se oněch „*předbojovníků*“. Ať již měl na mysli předbojovníky téhož druhu, díky nimž je současná generace přizpůsobenější podmínkám, či předbojovníky tzv. pionýrských dřevin, které půdu předpřipraví a vnesou do ní živiny, které poskytnou následným dřevinám lepší podmínky k životu, obojí je popis skutečných vazeb

¹⁰⁸ Podobný komentář na jiném místě: „*Zajímavými jsou zbědovaní jednotlivci smrků, stojící při samém kraji slatě plattenhausenské a zmírající mokrem a nedostatkem potravy.*“ (247)

v lesním ekosystému. Otázkou zůstává, zda souslovím předbojovníků kraje hvozdů ovšem nemyslel okraj lesního porostu se stromy, které porost chrání před větry. Vzhledem k Váchalově rozporuplné osobnosti s neméně rozporuplným vyjadřováním se současný čtenář jeho textů musí smířit s jistým podílem neporozumění při interpretacích jeho literárního i grafického díla. Snad by se dalo říci, že to byl do jisté míry autorův záměr – nebýt odhalen zcela.

Zajímavou pasáží je ta, ve které Váchal řeší tušené souvislosti mezi vzduchem (konkrétně uvádí kyslíkem) a světlem. Podvědomě vytuší a popíše princip fotosyntézy. Vzájemné souvislosti kyslíku, světla a reakce stromů v porostu na jejich dostupnost pak dává do souvislosti s růstem letorostů a vyrážením větvíček v dolní části kmene, pokud strom přišel o terminální část. Příčina náhrady horní části kmene je však jinde a se světlem nemá nic společného.¹⁰⁹

Při četbě textu čtenáře může v souvislosti se smrkovým porostem překvapit, že vedle obecné kritiky lesnických postupů a nakládání se zdejšími lesy, která se zaměřuje především na regulace vod a plošné kácení, se Váchal příliš nezabývá zhoubným znovuzalesňováním monokulturami smrku, jež do nižších oblastí ani nepatří. Důsledků této činnosti si však zřejmě vědom byl, neboť obdivuje hospodaření v Bavorsku za to, že se zde přisazuje „*vhodné stromovi*“ (55) a jak již bylo uvedeno, upozorňuje na zranitelnost monokulturních smrčín.

Vraťme se však nyní opět ke konkrétním druhům. V projevech okouzlení nad zdejší krajinou se rozhodně v autorovi nezapře osobnost malíře či básníka. Rozbor poetického jazyka, nebo vnímání obrovské škály odstínů barev či plastičnosti, které v něm probouzí krajinné scenérie, však nejsou předmětem této kapitoly. Nás v těchto pasážích zajímá provázanost s ekologií, dendrologií, botanikou, zoologií, genetikou, dokonce i s fyziologií rostlin. Za dřevinami, co do velikosti prostoru, jež druhům v díle věnuje, následují **byliny**. Většinou jmenuje pro Šumavu typické a běžné rostliny, či naopak vzácnější druhy, dále pak rostliny, které jej ve svém vzhledu či charakteru něčím zaujaly. Takovou rostlinou je například obyčejná kopřiva, u níž si autor všímá toho, že roste na půdách bohatých na dusík¹¹⁰ a tudíž je

¹⁰⁹ Pokud rostlina přijde o vrcholový konec kmene nebo větve, spolu s touto částí se odstraní také fytohormon auxin, který za normálního stavu brzdí růst z postranních pupenů. Odejmutím této části se tedy podpoří růst postranních větví.

¹¹⁰ „...milovnice půdy pohnojené...“ (125)

ideálním indikátorem bývalých zaniklých osad a stavení – „...*památkou na přirozené funkce lidí dříve tu obývajících...*“ (125) Z následujícího výčtu zdejších rostlin patří dnes většina do vzácných, chráněných či ohrožených rodů. Autor však většinou rostliny uvádí pouze rodovým názvem: „*Ač celkem chuda jest šumavská flora, hor a lesní ráz neztrácí se nikdy pod záplavou hořců a všivců šumavských, arniky, šalamounku, šalvěje a vřesu; spousta tu dřípátky a starček na horách...*“ (157)¹¹¹.

Botanická pozorování jednotlivých rostlin se (ostatně jako u všech dalších témat) prolínají s estetickými soudy. Váchal tak předkládá vlastní pohled na přírodu – pohled očima umělce, kterému ke studiu slouží teprve jednotlivé objekty, které se mu líbí. Pečlivě například zaznamenává, kdy která rostlina z jara začíná kvést a která následuje: „*Květ fialový naháče a hořce vystřídá žlut' podběle a petrklíčů; v místech otevřených k slunci v této době promlouvají k nám žlutými pampelišky a u vod blatouch, později pryskyřníky*“. Ze světa vegetace si pak odnáší významnou inspiraci v celé šíři svého díla. Konkrétní druhy rostlin vzbuzují Váchalovu pozornost ve chvílích přeměny nejen svých tvarů, ale především barev v jarním a podzimním období. „*Co podzimu jsou příznačnými prudké barevné vibrace, ať už v rumělkových plodech jeřábů, v rudosti javorového a zvolna v zlato se měnícího listí buku, jaro vyznačuje se odstíny lomenými a jaksi ještě nesmělymi.*“ (185) Podobným vykreslením barev pak věnuje podstatnou část svého díla.¹¹²

V relativně menší míře autor taktó detailně studuje zdejší **faunu**. Upoutává jej, podobně jako u rostlin, proměna druhového složení v souvislosti se změnami ročních období či nadmořské výšky. Líčí-li podzimní dojmy z krajiny, prostřednictvím poetického textu předává také zaznamenané údaje o tom, jak se který živočich připravuje na nejtěžší období roku: „*V lesích nejspíše ještě lišku uvidíš, veverky jakoby spaly. Tažné ptactvo dávno již odletělo, dravec se skryl, dříve než planiny zfialověly a vysoká zvěř krom revírů kol Boubínu a Zoosumu vyšším*

¹¹¹ Váchalovi do této pasáže, která je věnovaná výhradně esteticko-botanickému vykreslení šumavských krajinných scenerií, mezi výčet botanických názvů rostlin proklouzne i „*šidlatka*“ – což je název rodu vážek.

¹¹² Také v následující ukázce Váchal dává najevo svou znalost barevných proměn rostlin, ale i celkovou atmosféru podzimního období, kterou (podobně jako mnohé další dojmy) vyjadřuje metaforicky: „*Příroda chová se jako zbožný před smrtí, cítíc zimu v zátylí; zdá v vzpomínkách již jen trávní po zbytek zbývajících jí krásných dnů, ve vzpomínkách, jimiž jsou nescetné závoje a jednotlivé nitě pavučin, natažených mezi stonky vysokých trav a spojujících černající se natě jahodin; běl a hebkost těchto přeumných sítin vyplní kde jaký prostor a prosáknuta démanty rosních krůpějí, purpur tlumí a červeň plavuní, osladičů a malinišť přečetných. Oživi matně se rdící vřes, plný duh pozdního babího léta.*“ (221)

polohám se vyhýbá. Kvíčaly však vrací se těmito prvními údery podzimu do počínajících mlh šumavských hor; zde slib sýkory, strnadi, zlatohlávci, křivonosky, ba i ti nepatrní střízlíčkové skládají, vytrvati po celou nehostinou zimu; nehledě ku krákorajícím vranám a havranům, jediným hostům v nejzapadlejších koutech hvozdů, neboť tito lesní černoši svým kolegům z nížin sousta neubírají.“ (233) Díky pěším túrám a častému nocování mimo lidská obydlí může předat další svědectví, jež vypovídá o rozdílech nočního života ve vysokých a nižších polohách. Zatímco v nižších polohách lesů a rašelinišť se po soumraku zaposlouchá do zvuků, které v něm vyvolávají nejrůznější představy, poblíž vrcholků hor na něj obdobně silně zapůsobí naopak ticho, které zde fascinovalo již Klostermanna.

V podobných podrobnostech ve Váchalově vnímání a popisech přírody, které lze komentovat v kontextu přírodních věd, bychom mohli dále pokračovat. Autor se totiž mnohokrát pouští do rozborů, v nichž uvádí informace z mnoha přírodovědných oborů. Ve většině případů mu musíme dát za pravdu. Přestože některá tvrzení mohou působit na čtenáře rozporuplně a jejich výklad nemusí odpovídat intencím autora, v díle se nachází mnoho vážně míněných poznatků z oblasti přírodních věd, o jejichž smyslu nemůže být pochyb a jež lze snadno ověřit. Přes nemnohé drobné nedostatky jeho znalosti zdejších přírodních podmínek, včetně podnebí, vodstva, ekosystémů i jednotlivých druhů, vazeb mezi těmito entitami, posazených do kontextu vývoje zdejší krajiny jako celku, jsou pozoruhodné. Díky zajímavým faktickým údajům jeho poeticky laděné vyznání Šumavě dostalo další rozměr. Tím, že se odvážil proniknout i na pole různorodých přírodních věd, ještě lépe prokázal schopnost nahlížet na svět interdisciplinárně. Holistické chápání světa mu jednoduše nebylo cizí.

3.3.6. Environmentální determinismus – 6. znak

Jelikož v díle čteme, že „*krajina rodí takové lidi jakou jest aneb jakou ji lidé udělali*“ (215), základní myšlenku tohoto znaku dílo bezpochyby obsahuje. Hned několikrát si Váchal povšimne, že charakter zdejších obyvatel je jiný než lidí, žijících v nížině. Tento fakt dává automaticky do souvislosti s prostředím. Ve svém přesvědčení o významném vlivu krajiny na vývoj vlastností zdejších obyvatelů pak

ani jednou nezaváhá. Ve svých častých představách o reálné podobě Šumavy v minulosti se nechává unést myšlenkami nad tím, jakým způsobem se utvářel charakter zdejších předků v návaznosti na původní vzhled krajiny. „*V odlehlých těchto místech spatřujeme poslední tvářnost prastarého zápasení vegetace a stromů zvláště; vystávají obrazy tytéž, jaké pradědům našim ráz jich povah a duševních sklonů určovaly v míře nemalé.*“ (109) Váchal ve svých porovnáních se současnou generací opět prosazuje chování bývalých obyvatelů těchto horských oblastí. Podle autora totiž vzhledem k tomu, že tito lidé žili ve strachu z nadpřirozených sil, jež pocházely z divoké přírody, měli větší respekt z neznáma obecně. V této bázni, respektu či pokoře ve vztahu k přírodě pak Váchal vidí „*pravé lidství*“ (199).

Vedle úvah nad vlivem bázně z drsného kraje na pokorný charakter předků Váchal v jiné pasáži textu nabízí další vliv přírody na přilnutí člověka ke zdejší krajině. Jelikož již dlouho chybí smrtelná nebezpečí v podobě divoké zvěře „*tím více v lesních hlubinách příroda k duším lesního personálu promlouvati může*“ (73). Zatímco drsné podmínky navozují v lidech zdravou bázeň z přírody a zocelují charakter, absence predátorů naopak umožňuje zdejším obyvatelům nedávně minulých dob přírodě naslouchat.

Váchal na několika místech ani nemusí jít do historie, aby označil obyvatelstvo horské krajiny za chytřejší a méně zhýčkané, než jsou lidé z nížiny a ještě více obyvatelé měst, nicméně jeho poklony patří především Šumavanům dávné minulosti. Přestože autor připomíná jejich zbrzděný vývoj, zpátečnictví a na jednom místě dokonce útočí zbraní ironie na nízkou inteligenci,¹¹³ pozoruje zde stopy nového, v budoucnu silného proudu v myšlení: „*...vystávají již i zde ohlasy nových myšlenek, určujících směr kterým pokolení příští vedena budou.*“ (169) O rozdílu v povaze obyvatelů hor a nížin jednoduše nepochybuje – s vtípem si všímá změny reliéfu a nadmořské výšky krajiny s charakteristickým druhem v souvislosti s názorovými změnami ve společnosti. „*Těch, kteří se domnívají, že znají svět, díky většímu počtu silnic a cest je zde (v pod horami) více, než o něco výše v horách, kde četněji rašelinišť a slatí; socialismu přibývá stejně s borovicemi...*“ (227). Jednoduše shrnuto – v horském pásmu „*vytvořen zde drsnějším podnebím typ daleko houževnatější a duševně zcela jinak založený než v mírném již kraji*“ (73).

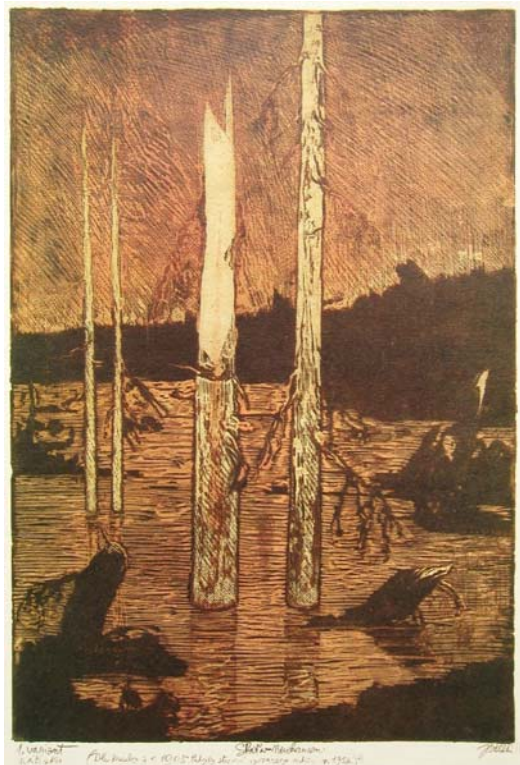
¹¹³ „*Ovšemže je lid šumavský stejně chytrým slovenského, který vypalováním stromů kol propůjčených pastvin tyto dle své z vůle rozšiřuje.*“ (41)

Vedle povahových vlastností, sklonů, názorů a postojů zdejších obyvatel hovoří autor opět v jakési mystické vizi o zdravějším fyzickém základu zde narozených, neboť „*na nejvelkolepější kovadlině mráz víchr a vody kují nejocelovější charaktery těl*“ (215). Jedná se tedy o komplexní souhrn všech vlastností člověka, fyzické nevyjímaje. Zdejší obyvatelé, podobně jako stromy a další organismy, jsou totiž lépe adaptováni na nehostinnost vnějších podmínek. Naopak u člověka, který sem přichází z nížiny, se bude projevovat větší náchylnost k nemocem. Připomíná-li Váchal dějinný přesah upamatováním na Huertu, Žižku, Husa a další, například sv. Vintíře, neopomene zdůraznit, že jejich osobitý charakter vycházel právě z divoké a dříve tolik nezkažené přírody. Příroda totiž „*neskrblila tu kdys se svými dary a vydala bytosti živelné, k boji a vzpouře proti zahnívajícimu již stávajícimu pořádku způsobilé, však i v bohatosti svého výběru mnohé degenerované a ufnukané nad mystickými dálavami; vždy vtisknouc obyvatelům těchto končin krajině podobný ráz, vlastní žívlům i utlačované vegetaci a určíc jaksi předem jich posláni*“ (169).

Vzhledem k tomu, že Váchal je přesvědčen, že soubor všech překážek (drsné klima, nízká úroda, odlehlost od civilizovanějších míst atp.), jež jsou zde připraveny na každého zde narozeného, je hnací silou k zdokonalování zdejšího člověka po psychické i fyzické stránce, hned na třech místech vynáší prorocství, že právě zde – na Šumavě, se jednou narodí dokonalý člověk¹¹⁴ s přirozenou autoritou, snad duchovní učitel, snad nový světský vůdce. O kvalitách tohoto „nadčlověka“, které předčí stávající duchovní autority, hovoří se sobě obvyklým mystickým zanícením: „*Neznámé jsou vlivy hvězd a země na niž se rodíme: dal-li ale kraj dole Husa a slepého vojevůdce, může vydati náhorní oblast zápasu ustavičného takového hrdinu, že při pouhém zvuku jména jeho psům vatikánským a jiné spřeži, zabývající se importem šalby z neexistujících končin navždy smích zajde.*“ (65) Také další zmínka o tomto ideálu mezi lidmi, kterého zrodí tento kraj, je spojena s takto horlivou, zaujatou a tendenční kritikou náboženství, nacionalismu, ale i morálky západní kultury. „*Vysoká poloha kraje, drsnost přírody, čistota a síla vzduchu vytvoří i nadále jedince zvláštního významu, odhodivší nadobro poslední chomouty pověr nacionálních, náboženských a západnický mravních. Nespokojí se s vůdcovstvím čachrářů, pod církevní morálkou nadále v služby jistým lenošným třídám je*

¹¹⁴ „*Pouze tento kraj dokonalého člověka zrodí*“ (65).

zaprodávajících.“ (169) Váchalovo „*rozlévání žluči*“ tentokrát končí voláním po boji a válce „*proti všem zastáncům starých bludů*“ (169). V uvedených konceptech totiž autor nenachází úctu k přírodě a krajině – o čemž nepochybuje, stejně jako o tom, že tyto entity významně formují každou lidskou společnost.



Obr. č.3: Slat' v Neuhausen z knihy *Šumava umírající a romantická*

4. Závěr

Ponoření se do díla Josefa Váchala, především pak do monumentální knihy s hlubokým poselstvím, totiž *Šumavy umírající a romantické*, umožňuje zařadit směle tohoto umělce mezi ostatní předchůdce ekologického, zeleného či environmentalistického vnímání světa. Otázkou zůstává, zda by sám souhlasil s jakýmkoliv onálepkováním a zařazením do nějaké „smečky“ agilních „dvojnožců“. Jeho silný individualismus a bytostná neangažovanost, které se projevovaly po celý život, by jej zřejmě nedovolily zařadit ani mezi environmentalisty, byť v ideologické rovině je s tímto hnutím zajedno.

Jelikož autor neměl ve zvyku aktivně přesvědčovat druhé a ani nedoufal v nějakou nápravu společnosti ve vztahu k přírodě, environmentalistou v dnešním pojetí by se zřejmě nestal. Autora se však nezeptáme a tak za něj dnes musí hovořit jedině jeho dílo (případně písemná pozůstalost) a odpovědět tak na otázku, do jaké míry vykazuje znaky environmentalismu. Ačkoliv sám ve svém díle nikterak lidstvo nepobízí k převzetí **odpovědnosti** za stav světa, tak jak to má tento proud ve zvyku, poselství analyzovaného díla promlouvá do svědomí člověka. Je totiž přesvědčen, že se schyluje k tomu, co dnes nazýváme ekologickou krizí, a to nejen v regionálním měřítku, ale i v globálním. Šumava pak má sloužit jako modelová „případová studie“ této tendence ve vývoji. V souladu se zmíněnou ideologií je mj. (současným pojmoslovím řečeno) vzorová uvědomělá skromnost autora a opovržení nad konzumním způsobem života, ale také odpor k industrializaci, jejíž rozšíření jde ruku v ruce s přemnožením lidské společnosti. Ačkoliv je ochrana přírody pojem pro Váchala neobvyklý, často se v textu objevuje hodnocení způsobu hospodaření o šumavské ekosystémy, v němž vyzdvihuje především princip bezzásahovosti. Jestliže znak odpovědnosti v sobě ukrývá snahu po spravedlivém rozdělování zdrojů a spravování světa, Váchal tuto rovnost uznává nikoliv ani tak v rovině národů a společností, jako na úrovni samotných druhů. O spravedlnosti pak uvažuje také v souvislosti s „úctem“, který budou muset příští generace zaplatit.

Váchalovo uvažování v širších souvislostech, jež projevuje mj. také v *Šumavě umírající a romantické*, také dobře koresponduje s **holistickým a systémovým myšlením** environmentalistů v konkrétní, hmatatelné i abstraktní či

duchovní rovině. Nejenže si všímá významu jednotlivců a vazeb mezi nimi v ekosystémech a hierarchického uspořádání komponentů v konečnou jednotu biosféry, ale podobně vnímá také vlastní existenci člověka, komunikujícího s vyšším celkem uprostřed fascinace nad přesahující mocí přírody, živlů a času. V textu knihy pak také nabízí staronové náhledy na přírodu jako na živou bytost pomocí antropomorfizujících výrazů. Nepochybuje o významu různorodosti a provázanosti jednotlivostí v širším celku společnosti i přírody.

Váchal nejviditelněji naplňuje ideologii environmentalismu svou častou a svéráznou **kritikou antropocentrismu**. Nejenže vidí v přemnožení lidského rodu stěžejní hnací sílu devastace přírody, ale rozpoznává v člověku panské sklony nad ostatními tvory. Společnost tedy kritizuje v její kvalitě i kvantitě. Díky poznání tohoto schématu uvažování pak čtenáře nepřekvapí ostré výpady proti jakýmkoliv tendencím oslavovat člověka, ať již proudem náboženským, humanistickým či vlasteneckým (lépe řečeno nacionalistickým). Autor dělá výjimky pouze u společností a kultur spjatých s přírodou. Vedle přírodních národů vyzdvihuje například germánskou kulturu, v níž nalézá kult přírody, ale dává šanci také prapředkům a obyvatelům (nejen) šumavských hor, již museli těžce bojovat s živly o holé přežití, na rozdíl od z pohodlných současných generací, obyvatel nížin a měst. Město, ale i udržovaná krajina, jsou pak u Váchala opakovaným terčem posměchu. Nejen v tomto Váchal navazuje na tradice romantismu. Řešení budoucí ekologické krize, kterou způsobí přelidnění, autor vidí v redukci lidstva ať již pomocí budoucích válek či zjednání spravedlnosti samotnou „matičkou zemí“.

Dalším znakem, který Váchal beze zbytku naplňuje, je **šetrné zacházení s ostatními tvory a uznání vnitřní hodnoty přírody**. O soucitu a úctě k „nižším tvorům“ není u Váchala významnějších pochyb, stejně tak jako o chápání vnitřní hodnoty přírody, která se ukrývá nikoliv v textu, ale ve významu díla jako celku. Svým postojem k přírodě má proto Váchal blíž k hlubinné ekologii, neboť opodstatnění obhajoby její ochrany tkví prvořadě v její vlastní hodnotě, bez ohledu na člověka. Současně si však samozřejmě plně uvědomuje, že člověk devastací přírody škodí sám sobě. Pochopení vnitřního významu přírody nacházíme také v brblání nad tím, že lidé hledí na šumavskou krajinu jako na kus ladem ležící půdy, kterou by bylo lépe zužítkovat.

Ani proniknutí do oblasti **přírodních věd** není Váchalovi cizí. V díle totiž projevuje znalosti z mnoha přírodovědných oborů, které volně vkládá mezi poeticky laděný text, aby tak ještě přesvědčivějším způsobem charakterizoval specifika šumavského kraje, složitost jednotlivých vazeb v ekosystémech, odolnost jednotlivých organismů vůči drsným podmínkám, ale zároveň zranitelnost vůči zásahům člověka. Autor nezapomíná na žádnou úroveň v uspořádání složek v krajině. Věnuje se tedy i její druhové skladbě, kterou zde pozoruje – i když s malým důrazem na opakované pěstování monokulturních smrčín, ale také té, která zde byla původně.

Především však dřevorytec intuitivně vytušil, že „*do vlastní činnosti přírodní*“ by člověk neměl zasahovat, a to ani v případě, že její působení má extrémní průběh, neboť jej chápe jako součást přírodního procesu, který v dlouhodobém horizontu může napomoci jeho pozitivní proměně. Autor také mnohokrát vyjádří obavu nad postupným odvodněním a vysušením zdejších rašelinišť v důsledku regulací. Uvědomuje si jejich důležitou roli v zdejší krajině. Váchalovým úvahám o principu bezzásahovosti, zvláště v nejcennějších oblastech, významu zadržení vody v rašeliništích, ale i mnohým dalším dávají dnes odborníci zapravdu.

V díle *Šumava umírající a romantická* pozorujeme také myšlenku opačného působení ve vztahu člověka a přírody. Autor totiž nepochybuje o tom, že charakter krajiny se podepisuje na (psychické i fyzické) povaze lidí, kteří v ní žijí. Zaznamenává různá specifika v charakteru zdejších obyvatel ve srovnání s obyvateli nížin a měst. Zatímco drsné podmínky šumavské obyvatele podporovaly k respektu k přírodě, nepřítomnost velkých predátorů naopak umožnila zdejší přírodě lépe naslouchat. Tento tzv. **environmentální determinismus** pak dokresluje vizi, že tento kraj zrodí výraznou osobnost.

Tato práce může působit dojmem, že byl Váchal ve své době jediným umělcem, jehož projev koresponduje s environmentalismem. Podobně smýšlejících osobností však bylo více. Někteří z nich působili dávno před Josefem Váchalem. Domnívám se však, že u málokteré z nich nacházíme propojení tolika aspektů zmíněného uvažování.

Přestože Váchal všechny uvedené znaky naplňuje, u prvního z nich se objevila jistá pochybnost. Vzhledem k tomu, že Váchal nespolehá na pozitivní změnu ve vztahu člověka a přírody, a naopak mnohokrát hovoří o budoucích katastrofálních důsledcích současného neblahého působení lidské společnosti na životní prostředí obecně, nevidí již cesty zpět a nedůvěřuje představám, že přijetí zodpovědnosti by na tomto údělu něco změnilo. Toto přesvědčení nacházíme částečně v *Šumavě umírající a romantické*, *Putování Slovenskem s Calmetem* a často na toto téma hovoří o mnoho let později v korespondenci. Jeho úvahy na toto téma se tedy pohybovaly poněkud v jiné rovině, než je dnes i mezi environmentalisty běžné. Své pomyslné kolegy totiž předčil ve svém pesimismu, neboť nedoufá v nápravu, i v optimismu, neboť se na rozdíl od nich domnívá, že budoucí katastrofa a následně silná redukce lidstva bude vítaná.



Obr. č. 4: J. Váchal ve Studeňanech (1967)

5. Zdroje

- ALEŠ, Josef Šimon, 1909:** *Obrazy horské zimní krásy*. Praha: Grosman a Svoboda
- BAJEROVÁ, Marie, 1990:** *O Josefu Váchalovi*. Praha: Pražská imaginace
- BOOKCHIN, Murray, 1982:** *The ecology of freedom*. Palo Alto: Cheshire Books
- BOR, D. Ž. (Vladislav Zadrobílek), 2007:** *Zpráva o knize Josefa Váchala Cesta Slovenskem s Calmetem, Ord. S. B. aneb Theorie wampyrismu*. In *Josef Váchal. Sborník textů ze symposia v Klatovech 27. – 28. října 2006*. Fišer, M. ed. Galerie Klatovy/Klenová
- DAVID, Roman, 2000:** *Politologie: základy společenských věd*. Olomouc: Olomouc
- DOBSON, Andrew, 2007:** *Green political thought*. New York: Routledge
- GADAMER, Hans-Georg, 2000:** *Text a interpretace*. Přeložil Chvatík, I. In: *Reflexe 21*. Praha: Oikomenh
- GADAMER, Hans-Georg, 1999:** *Člověk a řeč*. Přeložil Sokol, J., Čapek, J. Praha: Oikomenh
- GRONDIN, Jean, 1997:** *Úvod do hermeneutiky*. Přeložil Horyna, B. Praha: Oikomenh
- GREISCH, Jean, 1995:** *Rozumět a interpretovat*. Přeložila Sedláčková, M. Praha: Filosofický ústav AV ČR
- HEYDUK, Adolf, 1947:** *V pralese boubínském*. In *Šumava*. Nový, V. ed. Praha: Česká grafická unie
- HENDL, Jan, 2005:** *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál
- HEYWOOD, Andrew, 2005:** *Politické ideologie*. Přeložil Masopust, Z. Praha: Eurolex Bohemia
- HEYWOOD, Andrew, 1994:** *Politické ideologie*. Přeložil Drábek, V. Praha: Victoria Publishing
- HROCH, Jaroslav, 1998:** *Filozofická hermeneutika v dějinách a současnosti*. Brno: Masarykova Univerzita. Georgetown
- JELEČEK, Leoš, 2000:** *Environmentální dějiny v Česku, Evropě a USA: počátky a některé širší souvislosti*. *Klaudyán 3/2000*. [online] 25.6.2007 dostupné z: <http://klaudyan.psomart.cz/clanek.php?id=20>

- KAŇÁK, Karel, 1998:** *Uchování genofondu navzdory evoluci?*, Lesnická práce 3/1998, VÚHULM, Arboretum Sofronka, Plzeň, [online] 25.6.2007 dostupné z: http://www.sofronka.cz/dokumenty/KK&_gen_x_evoluce.pdf
- KIMMINS, James P., 1987:** *Forest ecology*, New York: Macmillan Publishing Company
- KLÍNKOVÁ, Hana, 1999:** *Šumava Josefa Váchala*. Praha a Litomyšl: Paseka
- KOHÁK, Erazim, 1996:** *Filosofická ekologie po dvaceti letech*. In *Závod s časem: texty z morální ekologie*. Praha: MŽP
- KUBŮ, František, ZAVŘEL, Petr, 2003:** *Šumavské stezky a jejich ochrana*. In *Šumava: příroda, historie, život*. Anděra, M., Zavřel, P. a kol. Baset
- KUDLÁČ, Antonín K. K., 2007:** *Pekelníkova víra, Josef Váchal, Volná myšlenka a něco o dřevorytcových náboženských názorech*. In *Josef Váchal Sborník textů ze symposia v Klatovech 27. – 28. října 2006*. Fišer, M. ed. Galerie Klatovy/Klenová
- MARTAN, Miloslav, PŘEDOTA, Miroslav, 1996:** *Šumava na starých pohlednicích I. (Der Böhmerwald auf alten Ansichtskarten I.)*. Zdíkov: Pyramida
- MARTAN, Miloslav, PŘEDOTA, Miroslav, 1997:** *Šumava na starých pohlednicích II. (Der Böhmerwald auf alten Ansichtskarten II.)*. Zdíkov: Pyramida
- MOSER, František, 2003:** *Turistika na Šumavě*. In *Šumava: příroda, historie, život*. Anděra, M., Zavřel, P. a kol. Baset
- NAESS, Arne, 1996:** *Ekologie, pospolitost a životní styl: Náčrt ekosofie*. Přeložil Hrubý, J. Tulčík: Abies
- NERUDA, Jan, 1947:** i. In *Šumava*. Nový, V. ed. Praha: Česká grafická unie
- NOVOTNÁ, Dagmar a kol., 2001:** *Úvod do pojmosloví v ekologii krajiny*. Praha: Enigma, MŽP
- OLIČ, Jiří, 2000:** *Neznámý Váchal, život umělce*. Praha a Litomyšl: Paseka
- OLIČ, Jiří, 1993:** *...nejlépe tlačiti vlastní káru sám, život Josefa Váchala*. Praha a Litomyšl: Paseka
- OLŠOVSKÝ, Jiří, 1999:** *Slovník filosofických pojmů současnosti*. Praha: Erika
- PROCHÁZKA, Jan S., 1926:** *Ochrana přírody a přírodních památek*. Praha: Český Čtenář
- RICOEUR, Paul, 1997:** *Teória interpretácie: Diskurz a prebytok významu*. Přeložila Kalnická, Z. Bratislava: Archa

- RICOEUR, Paul, 1993:** *Život, pravda, symbol*. Přeložil Rejchrt, M., Sokol, J.
Praha: Oikomenh
- ROBERTSON, David, 2002** (ed): *A dictionary of modern politics*. London: Europa Publications
- SKOLIMOWSKI, Henryk, 2001:** *Účastná mysl. Nová teorie poznání a vesmíru*.
Přeložil Micka, D. Praha: Mladá Fronta
- SKOLIMOWSKI, Henryk, 1996:** *Ekologická etika a posvátnost života*. Přeložil
Míchal, I. In *Závod s časem: texty z morální ekologie*. Praha: MŽP
- SZONDI, Peter, 2003:** *Úvod do literární hermeneutiky*. Přeložily Adamová, Z.,
Trávníčková, O. Brno: Host
- ŠARADÍN, Petr, 2001:** *Historické proměny pojmu ideologie*. Brno: Centrum pro
studium demokracie a kultury
- VALENTA, Michal, 2003:** *Šumava a ochrana přírody*. In *Šumava: příroda,
historie, život*. Anděra, M., Zavřel, P. a kol. Baset

Váchalovy texty:

1. Publikované:

VÁCHAL, Josef, 2008: *Šumava umírající a romantická*. Praha a Litomyšl: Paseka

VÁCHAL, Josef, 1999: *Zapáliv si cigáro Operas: výbor z korespondence z let 1940-1962*. Olič, J. ed. Praha a Litomyšl: Paseka

VÁCHAL, Josef, 1998: *Deníky: výbor z let 1922-1964*. Olič, J. Ed. Praha a Litomyšl: Paseka

VÁCHAL, Josef, 1997: *Dokonalá magie budoucnosti*. Praha: Trigon

VÁCHAL, Josef, 1995: *Paměti Josefa Váchala, dřevorytce*. Drápala, M. ed. Praha: Prostor

VÁCHAL, Josef, 1996: *Malíř na frontě*. Praha a Litomyšl: Paseka

2. Nepublikované

VÁCHAL, Josef, 1939: *Kázání proti hříchu spěšnosti*. [online] 25.6.2007 dostupné z: www.vachal.cz

VÁCHAL, Josef, 1932: *O grafice, speciálně o dřevorytu* (rukopis). Fond Josef Váchal Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), rukopisy vlastní

VÁCHAL, Josef, 1922-1932: *Deník* (rukopis). Fond Josef Váchal Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), rukopisy vlastní

VÁCHAL, Josef, 1919-1920: *Paměti pro Josefa Portmana* (rukopis - I. a II. díl). Fond uměleckých sbírek Památníku národního písemnictví

6. Seznam vyobrazení:

- 1.) J. Váchal se psem Tarzanem v Bullech na Slovensku (1930) In Kroutvor a kol., 1994.: Josef Váchal. Praha: Argesteia
- 2.) Kresba z knihy Kázání proti hříchu spěšnosti (1939). [online] 25.6.2007 dostupné z: [z http://www.vachal.cz/ukazky/kazani/index.htm](http://www.vachal.cz/ukazky/kazani/index.htm)
- 3.) Slat' v Neuhausen.Dřevoryt z knihy *Šumava umírající a romantická*. [online] 25.6.2007 dostupné z: <http://www.vachal.cz/vachal.htm>
- 4.) J. Váchal ve Studeňanech (1967). [online] 25.6.2007 dostupné z: <http://www.vitejte.cz/objekt.php?j=cz&oid=3365>
- 5.) Ukázka textu z knihy *Šumava umírající a romantická*. [online] 25.6.2007 dostupné z: <http://www.vachal.cz/vachal.htm>

7. Příloha

AUTOR KNIHY této vaří si snídani velmi časně ve slatích či na jiném opuštěném místě sám; bez první dýmky tabáku stal by se očividně sentimentálnější ještě, než-li nyní jest. Dobrého pomalu, i nutno v okolí aspoň zeslabiti sílu čistého horského vzduchu.

Jisto, že chvíle u ohně strávené, uprostřed rukou lidskou nedotčených neb málo jen míst náležejí k chvílím v životě lidském nejkrásnějším. Je-li ovšem člověk syt.

Romantické mají snad proto šumavské hvozdy rádi, že očekávají tam zesílení samotářských svých nálad; autor doufá tam, že uvidí z mlh nořiti se oči strašidel, patřící naň laskavěji, než mnohé oči lidí, s nimiž v životě se setkal.

Zatím zjevují se mi posud smutné oči tvorů tu zabitých; nyní doprovodem mým je vzdorná kletba a nikoliv modlitba.

Snad věřím tu i v setkání se s dušemi praotců, mezi močály a v jeskyních kdysi zde žijících: snad říkám jim, že vzdor všemu, čím obohatili jsme duši od oněch dob, toužíme po návratu k jich ohni, k jich prostotě a přirozenostem života. Ujišťuji je, že podivují se jejich bohům a že milují jak oni psy.

Aeony věků však stojí mezi námi.

Vzduch, světlo, voda a čas tisícekrátě přeměnily tvary mrtvých; v nás pak věčné kolotání celé minulosti žije.

Stokrátě skácel se strom, pod kterým snad můj syn zmrákal kdys, tam pod Roklanem!

Tisíce víchřic a bouří odneslo můj žal, který vydal jsem nad ztrátou tvoji, v bahno močálu propadající se příteli, pse!

A nejsem jist, zda prostý dřevař, kterého právě potkávám, svůj oštěp neponořil jednou v hrdlo mé, a že vina jeho dávno odčiněna již, smyta a nahrazena jest.

Zlatým rouchem i chmurami obestírám zde své myšlénky; nicméně k zániku odsouzený, do neznáma jiti připravený jedinec tu více medituje než theosof. V tomto koutě Evropy, zavilém mlhami a bez dravců nedobře se daří orientálním rakšasům.

Z padlého stromu nově vyrůstající mládež zvrhá příliš dobře a spolehlivě každou myšlénku o Nirvaně a zániku; uvědomění, že tato lesní krása kol mne lidskou chamtivostí jedenkrátě vezme za své, nedovoluje sníti ani o rozumnosti bohů.

Kde stojím, celá generace stromů stála: zde doupě své medvěd měl, vlci svůj tábor. Tam zase stádo jelenů přicházelo k potoku pít, tu opět v křečích smrtelných, miasmy úplavice schvácen kys' prapředek skonával: není zde píďe bez smrti, klíčení a přeměny, a též: kterou by nepocelovalo světlo.

Zde pražil věky žár a věky plíseň děsila v tmě zas. Sem práskal z husta hrom a opět točil se tu vzdušný vír, však všude šli Jste i Vy, o neznámí, kteří řídíte ruku moji, sázející tyto řádky.

Doprovázen jich stíny vejdu do hlubin lesů.

Do hvozdů pohraničních a nezpustošených.

Daleko od chat, cestou neznačenou. Tu neprojde noha turistova.

Obr. č. 6: Ukázka z textu knihy *Šumava umírající a romantická*